

BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

**T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**ULUSLARARASI HUKUKUN ANAYASALLAŞMASI VE İÇ
HUKUKTA UYGULANMASI SORUNU**

EBRU FATOŞ ÖZDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ NEMATOLLAH AGHABALAEI FANID**

BURDUR – 2024

**T.C.
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI ANTLAŞMALARIN ANAYASALLAŞMASI
VE İÇ HUKUKTA UYGULAMA SORUNLARI**

EBRU FATOŞ ÖZDEMİR YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ NEMATOLLAH AGHABALAEI FANID

**DOÇ. DR. NAZIM AKSOY
DR. ÖĞR. ÜYESİ EMİN HÜSEYİNOĞLU**

BURDUR – 2024

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

ETİK BEYAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum “ULUSLARARASI ANTLAŞMALARIN ANAYASALLAŞMASI VE İÇ HUKUKTA UYGULAMA SORUNLARI” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik ve etik kuralları ihlal etmediğimi, tezimin özgün olduğunu, başvurduğum kaynakları metin içinde, dipnotlarda ve kaynakçada eksiksiz ve bilimsel kurallara uygun olarak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Ebru Fatoş ÖZDEMİR

TEŞEKKÜR

Tez çalışmasının bu bölümünü yazmak, benim için tezin kendisini yazmaktan daha zor oldu. Çocuk yaşta nefesini dinleyerek kaybetme korkusunu yaşadığım sonrasında yaşı ve hastalığı nedeniyle kaybettiğim canım babama derin teşekkürlerimi sunarım. Vefatı, hayatıma anlamlı bir nasihat gibi yön verdi ve bu ışık altında bir evlat olarak elimden gelenin en iyisini yapmaya çalışıyorum. Onun gurur duyduğunu bilmenin verdiği huzurla, ışıklar içinde yatmasını diliyorum. Sevgili babacığma ithafen...

Lisans eğitimimde hocam olup, yüksek lisans eğitime başlamam konusunda beni cesaretlendiren ve bu sürecin her aşamasında yönlendiren değerli hocam Nematollah A. FANID'e, bilgi ve birikimine duyduğum saygı ve hayranlıkla, bu zorlu yolda bana rehberlik ettiği için teşekkürlerimi sunarım. Hayatımı kolaylaştırmak adına gösterdiği çabayla kendisini her zaman yanımda hissettiğim biricik kardeşim Beyza ÖZDEMİR'e, bana hayat veren, tüm yaşamını beni ve kardeşimi yetiştirmeye adanmış, hayatımın her anında desteğini hissettiğim hayat ışığım annem Ayşe ÖZDEMİR'e, kız kardeşim kadar kıymetli dostum Şeyma KARABULUT'a ve sevgili meslektaşlarım Asya Tuba HARMANKAYA ile Özge SEZİŞ'e, sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmanın, diğer araştırmalara katkı sağlamasını temenni ederim.

Burdur, 2024

(ÖZDEMİR, Ebru Fatoş, “Uluslararası Hukukun Anayasallaşması ve İç Hukukta Uygulama Sorunları, *Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2024*)

ÖZET

Antik Yunan’dan modern çağa uzanan süreçte anayasacılık düşüncesi, birey hak ve özgürlüklerini koruma amacıyla evrilmiştir. Stoacıların evrensel doğal eşitlik anlayışı, Kant’ın kozmopolit hukuk düşüncesi ve kozmopolitizmin dünya vatandaşlığı ideali, anayasacılığın evriminde felsefi dayanaklar sunmuştur. Ancak kozmopolitizm, bireylerin evrensel haklarını savunurken, anayasacılık genelde ulus devlet çerçevesinde gelişmiştir. 20. yüzyılın sonlarında insan haklarının evrenselleşmesiyle, kozmopolitizmin anayasacılığa etkisi daha belirgin hale gelmiştir. Uluslararası anayasallaşma, anayasa kavramını ulus devlet sınırlarının ötesine taşıyarak birey haklarını küresel düzeyde güvence altına almayı hedeflemiştir. Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, kozmopolitizmin etkisiyle ulusal hukuk sistemlerini şekillendirmiş ve anayasalara evrensel normların entegrasyonunu sağlamıştır. Sonuç olarak anayasa fikrinin evrimi, bireylerin haklarının ulusal sınırları aşarak uluslararası bir çerçeveye oturtulması ile belirginleşmiştir. Bu durum, anayasacılık düşüncesinin, bireylerin evrensel haklarını korumak amacıyla geniş bir perspektife sahip olmasını zorunlu kılmıştır. Böylece, anayasa hukuku sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde de anlam kazanmış ve kozmopolitizmin sağladığı perspektifle zenginleşmiştir.

Uluslararası hukukun iç hukukta uygulanması, monist ve düalist hukuk sistemlerine göre farklılık göstermektedir. Monist yaklaşıma göre, uluslararası hukuk ve iç hukuk aynı hukuk düzeninin bir parçası olarak kabul edilir. Bu anlayışa göre, uluslararası hukuk doğrudan iç hukukta uygulanabilir ve iç hukuk normlarıyla uyumluluğu sağlanabilir. Öte yandan, düalist yaklaşıma göre uluslararası hukuk ve iç hukuk ayrı hukuk düzenleri olarak değerlendirilir. Türkiye’de uluslararası hukukun iç hukukta uygulanışı ve bunun pratik etkileri önemli bir tartışma alanıdır. Bu tezde, monist ve düalist yaklaşımların Türkiye’deki etkileri incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Anayasa, Anayasacılık, Anayasallaşma, Anayasa Hukukunun Uluslararasılaşması, Uluslararası Hukukun Anayasallaşması.

(ÖZDEMİR, Ebru Fatoş, "Constitutionalisation of International Treaties and Domestic Problems of Application in Law, Higher Undergraduate Thesis, Burdur, 2024)

ABSTRACT

From ancient Greece to the modern era, the idea of constitutionalism has evolved to protect individual rights and freedoms. The Stoics' conception of universal natural equality, Kant's cosmopolitan legal thought and cosmopolitanism's ideal of world citizenship provided philosophical foundations for the evolution of constitutionalism. However, while cosmopolitanism defended the universal rights of individuals, constitutionalism generally developed within the framework of the nation-state. In the late 20th century, with the universalisation of human rights, the influence of cosmopolitanism on constitutionalism became more pronounced. International constitutionalisation has aimed to secure individual rights at the global level by taking the concept of constitution beyond the borders of the nation state. For example, the Universal Declaration of Human Rights shaped national legal systems under the influence of cosmopolitanism and ensured the integration of universal norms into constitutions. As a result, the evolution of the constitutional idea has been characterised by the internationalisation of the rights of individuals beyond national borders. This situation necessitated the constitutionalism to have a broad perspective in order to protect the universal rights of individuals. Thus, constitutional law has gained meaning not only at the national level but also at the international level and has been enriched with the perspective provided by cosmopolitanism.

The application of international law in domestic law differs according to monist and dualist legal systems. According to the monist approach, international law and domestic law are considered as part of the same legal order. According to this approach, international law can be directly applied in domestic law and its compatibility with domestic law norms can be ensured. On the other hand, according to the dualist approach, international law and domestic law are considered as separate legal orders. In Turkey, the application of international law in domestic law and its practical effects is an important area of debate. This thesis analyses the effects of monist and dualist approaches in Turkey.

Keywords: Constitution, Constitutionalism, Constitutionalisation, Internationalisation of Constitutional Law, Constitutionalisation of International Law.

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANAYASALCILIKTAN ANAYASALLAŞMAYA ANAYASA HUKUKUNUN ULUSALLAŞMASI

1. Anayasa ve Anayasacılık	3
2. Anayasacılığın Düşünsel ve Tarihsel Temelleri	5
3. Anayasacılığın Tarihsel Gelişimi.....	9
3.1. Magna Carta'nın Anayasacılık Düşüncesine Etkisi.....	10
3.2. Birinci Dönem Anayasacılık (1770-1915 Arası Anayasacılık Dönemi)	10
3.3. İkinci Dönem Anayasacılık (1945-1960 Arası Anayasacılık Dönemi)	15
3.4. Üçüncü Dönem Anayasacılık (1960-1990 Arası Anayasacılık Dönemi)	16
3.5. Dördüncü Dönem Anayasacılık (1991 Sonrası Anayasacılık Dönemi)	16
4. Anayasacılığın Bazı Önemli Araçları	17
4.1. Erkler Ayrılığı İlkesi	17
4.2. Federal Yapılanma Biçimi	19
4.3. Hukuk Devleti İlkesi	22
4.3.1. İnsan Hakları Düşüncesi.....	23
5. Anayasallaşma Kavramı	28

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI ANTLAŞMALARIN OLUŞUMUNDAN ANAYASALLAŞMA SÜRECİNE KADAR DURUMU

1. Uluslararası Antlaşmaların Tarihsel Gelişimi ve İlk Örnekleri	31
1.1. Uluslararası Antlaşmaların Unsurları	35
1.1.1. Antlaşmaların Uluslararası Hukukun Yetkili Kıldığı Kişiler Arasında Yapılması	35

1.1.2.	Antlaşmanın Uluslararası Hukuk Kurallarına Tabii Olarak Uluslararası Hukukta Hak ve Mükellefiyetler Hususunda Değişiklikler Yapabilmesi ..	36
1.1.3.	Uluslararası Antlaşmaya Taraf Devletlerin İrade Beyanlarının Uyuşması	37
1.1.4.	Uluslararası Antlaşmanın Yazılı Olması.....	38
2.	Uluslararası Antlaşmaların Hazırlanma Süreci ve İmzalanması	39
2.1.	Uluslararası Antlaşma Metninin Oluşturulması.....	40
2.1.1.	İki Taraflı Uluslararası Antlaşmalar.....	41
2.1.2.	Çok Taraflı Uluslararası Antlaşmalar	42
2.2.	Uluslararası Antlaşma Metninin Kesinleştirilmesi	46
2.2.1.	İmza	46
2.2.2.	Ad Referandum İmza	47
2.2.3.	Paraf	49
2.3.	Uluslararası Antlaşma Metninin Bağlayıcılık Kazanması.....	50
2.3.1.	Basit Usul ile Uluslararası Antlaşmanın Bağlayıcılık Kazanması	51
2.3.2.	Onay ile Uluslararası Antlaşmaların Bağlayıcılık Kazanması	54
2.3.3.	Kabul ile Uluslararası Antlaşmanın Bağlayıcılık Kazanması	55
2.3.4.	Katılma Yolu ile Uluslararası Antlaşmanın Bağlayıcılık Kazanması	56
2.4.	Uluslararası Antlaşma Metninin Hüküm Doğurması	57
3.	Uluslararası Antlaşmaların Ayrımı ve Örnekleri.....	59
3.1.	Çok Taraflı Uluslararası Antlaşmalar	59
3.2.	Çift Taraflı Uluslararası Antlaşmalar	60
3.3.	Genel Uluslararası Antlaşmalar	60
4.	Uluslararası Antlaşmaların Anayasallaşması.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUK VE İÇ HUKUK İLİŞKİSİ

1.	Uluslararası Hukukun Tanımı ve Genel İlkeleri.....	63
1.1.	Uluslararası Hukukun Tanımı.....	63
1.2.	Uluslararası Hukukun Temel İlkeleri	63
2.	Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk İlişisine Dair Yaygın Görüşler	64
2.1.	Düalist Görüş	64
2.2.	Monist Görüş	65
3.	Uluslararası Hukukun İç Hukuk Üzerindeki Etkileri	66
3.1.	Uluslararası Hukukun İç Hukukta Uygulanabilirliği.....	67
3.2.	Uluslararası Sözleşmelerin İç Hukuka Entegrasyonu.....	68

3.3. İç Hukuk Düzenlemelerinin Uluslararası Antlaşmalarla Uyumlu Hale Getirilmesi	69
4.1.1. Normatif Entegrasyon	69
4.1.2. Yasama Reformları	70
4.1.3. Uygulama Süreçleri	71
3.4. Uluslararası Mahkemelerin İç Hukuk Üzerindeki Etkileri	72
3.4.1. Mahkeme Kararlarının İç Hukuk Sistemlerine Entegrasyonu	73
4. İç Hukukun Uluslararası Hukuk Üzerinde Etkileri	75
4.1. İç Hukuk Düzenlemelerinin Uluslararası Standartlara Uymu	77
4.2. İç Hukukun Uluslararası Standartları Karşılayıp Karşılamadığı: Yöntemler ve Değerlendirme Süreci	77
4.2.1. Hukuk Sistemleri Karşılaştırması	78
4.2.2. İç Hukuk Analizi	78
4.2.3. Uluslararası Raporlar ve Denetim Mekanizmaları	79
4.2.4. Yasal ve Politik Reformlar	80
4.3. Ulusal Mahkemelerin Uluslararası Hukuka Uygunluk Denetimi	80
4.4. Uluslararası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki Çatışmalar ve Çözümler	80
4.4.1. Uluslararası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki Çatışmalar	81
4.4.2. Çatışmaların Çözüm Yöntemleri	81
4.4.3. Uluslararası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki Çatışmaların Yönetimi	82
4.5. Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri	83
4.5.1. Uluslararası Antlaşmalar ve İç Hukukta Uygulanma Sorunu	86
4.5.2. Uluslararası Sözleşmelere Karşı Ulusal Normların Avantajlı Olma Durumu	88
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	94
ÖZGEÇMİŞ	108

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
BMİDÇS	: Birleşmiş Milletler İklim Değışikliği Çerçeve Sözleşmesi
m	: madde
MÖ	: Milattan Önce
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UHK	: Uluslararası Hukuk Komisyonu
VAHS	: Viyana Antlaşma Hukuku Sözleşmesi
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü

GİRİŞ

Uluslararası hukuk, devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen ve uluslararası toplumun ortak değerlerini belirleyen kurallar bütünü olarak modern uluslararası ilişkilerde kritik bir rol oynamaktadır (Shaw, 2017, 45-50). Uluslararası hukukun anayasal düzeyde kabul edilmesi ve iç hukuk sistemlerinde etkin bir şekilde uygulanması hem uluslararası ilişkilerde hem de ulusal hukuk sistemlerinde önemli bir tartışma konusu olmuştur. (Bianchi, 2016, 23-29).

Son yüzyılda, uluslararası hukukun anayasal düzeydeki rolü giderek daha belirgin hale gelmiştir. Uluslararası insan hakları sözleşmeleri, çevre koruma anlaşmaları ve uluslararası ceza hukuku gibi alanlarda uluslararası normlar, devletlerin iç hukuklarıyla uyumlu hale getirilmek istenmektedir (Şahin, 2019, 45-50). Uluslararası normların iç hukuk sistemlerine entegre edilmesi, hukuk sistemlerinin uluslararası standartlara uyumunu sağlamanın yanı sıra hukukun üstünlüğü ilkesinin ve demokratik değerlerin güçlendirilmesini de destekler (Cassese, 2011, 104-106).

İç hukukta uluslararası hukukun uygulanabilirliği, ülkelerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirme konusunda karşılaştıkları zorlukları ve bu zorlukların nasıl aşıldığını anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir (Özdemir, 2020, 62-65). Örneğin, Avrupa Birliği ülkelerinde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Adalet Divanı'nın kararları, uluslararası hukukun iç hukuk üzerindeki etkilerini ve ulusal mahkemelerin uluslararası standartlara uyum süreçlerini somut bir şekilde gözler önüne sermektedir (Schütze, 2018, 120-123). Aynı şekilde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uluslararası anlaşmaların iç hukukla uyumlu hale getirilmesi süreci, hukuk reformları ve anayasa değişiklikleri ile desteklenmektedir (Cassese, 2011, 104-106).

Bu tez, uluslararası antlaşmaların anayasal düzeydeki yerini ve iç hukuk sistemlerinde uygulanabilirliğini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, anayasa ve anayasacılığın tarihçesi ile temel ilkeleri ele alınacak, anayasanın uluslararası antlaşmalarla ilişkisi değerlendirilecektir. İkinci bölümde, uluslararası antlaşmaların oluşum süreci ve anayasal düzeydeki statüsü incelenecek, bu antlaşmaların iç hukuk sistemlerinde nasıl yer aldığı ve uygulama sorunları tartışılacaktır. Üçüncü bölüm ise, uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki ilişkiyi, çelişkileri ve çözüm yollarını ele alacaktır.

Bu çalışmanın amacı, uluslararası hukukun anayasal düzeydeki yeri ve iç hukukta uygulanabilirliği konusunda derinlemesine bir anlayış geliştirmek ve bu süreçte karşılaşılan hukuki ve pratik engelleri ortaya koymaktır. Tez, uluslararası hukukun iç hukuk sistemlerine entegrasyonunu destekleyen veya engelleyen faktörleri inceleyerek, hukuk alanında uluslararası ve ulusal düzeyde daha etkili ve uyumlu bir sistemin nasıl oluşturulabileceğine dair önerilerde bulunacaktır.

Çalışma kapsamında amaca uygun olacak şekilde hipotezler kurulmuştur

Uluslararası hukukun anayasallaşması kavramı, devletlerin iç hukuk sistemlerini nasıl etkiler?

Uluslararası antlaşmaların iç hukukta uygulanabilirliği ile ilgili karşılaşılan ana sorunlar nelerdir?

Uluslararası hukukun anayasal düzeyde yer alması, devletlerin egemenlik haklarını nasıl etkiler?

Uluslararası antlaşmaların iç hukukta uygulanmasında Türkiye’de kullanılan yöntemler nelerdir?

Türkiye’nin uluslararası hukuka yaklaşımı monist mi yoksa düalist midir?

Türkiye’de uluslararası antlaşmaların iç hukukta uygulanmasını engelleyen hukuki veya pratik zorluklar nelerdir?

BİRİNCİ BÖLÜM

ANAYASALCILIKTAN ANAYASALLAŞMAYA ANAYASA HUKUKUNUN ULUSALLAŞMASI

1. Anayasa ve Anayasacılık

Devletlerin ve yazının ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren, devlet düzenini şekillendiren sözlü ve yazılı kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar, devlet organizasyonunun temelini oluşturmuştur. Ancak günümüz anlamında bir anayasa olarak değerlendirilmemektedir. Modern anayasa ve anayasacılık kavramları yakın çağda şekillenmiş ve hukuki literatüre girmiştir (Shaw, 2017, 45-50).

Anayasa, bir devletin temel teşkilatını kuran, yasama, yürütme ve yargı organlarının örgütlenişini ve işleyişini düzenleyen kurallar bütünüdür. Aynı zamanda, iktidarı sınırlandırarak bireylerin hak ve özgürlüklerini iktidara karşı koruma altına alır. (Eren, 2016, 15-20).

Anayasalar, normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alır ve altındaki tüm normlar anayasaya uygun olmak zorundadır. Hiçbir hukuk dalında yazılan kanunlar anayasaya aykırı olamaz (Gözler, 2022, 35-40).

Anayasa, diğer tüm kanunlardan üstündür ve bu kanunların içerdiği tüm hukuk kurallarının temel dayanağıdır (Soysal, 1992, 50-56). Bu durum, normlar hiyerarşisinde anayasanın altında bulunan tüm yasa ve kuralların anayasa ile uyumlu olması gerektiği anlamına gelir.

İngilizce'deki "Constitutionalism" teriminin Türkçe karşılığı "anayasacılık"tır. "Anayasacılık" ve "anayasalcılık" terimleri sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da farklı anlamlar ifade ederler. Anayasalcılık, anayasanın devlet yönetiminde ve iktidarın kullanımında belirleyici bir rol oynamasını ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumasını amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, anayasa metninin yanı sıra anayasanın özünün ve amacının korunmasına vurgu yapar (Eren, 2016, 15-20). Anayasacılık ise, anayasanın hukuki ve kurumsal yapı içinde nasıl işlemesi gerektiğini ve hukukun üstünlüğünü savunan bir sistematiği ifade eder. Bu terim, anayasanın devlet organları ve yetki ilişkilerinde belirleyici rol oynayan normatif bir çerçeve sunar (Shaw, 2017, 60-65).

Anayasacılık teriminin anlamı, devletin koyduğu anayasal kurallara uygun hareket etmek ve bağlı kalmaktır. Aynı zamanda "anayasacılık" terimi, anayasanın üstünlüğünü ve anayasa metnine saygıyı vurgulayan yaklaşımdır. Bu yaklaşım, anayasanın tüm devlet organları ve vatandaşlar tarafından saygı görmesini ve uygulanmasını hedefler (Özbudun, 2018, 45). "Anayasalcılık" terimi, anayasanın devlet yönetiminde ve iktidarın kullanımında belirleyici bir rol oynamasını ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumasını hedefleyen bir teorik ve uygulamalı yaklaşımdır. Bu yaklaşım, yalnızca anayasa metninin değil, aynı zamanda anayasanın özünün ve amacının da saygı görmesini vurgular (Fendoğlu, 2019, 75-90).

Anayasacılık açısından, anayasa, anayasal hareketler ve gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve hükümdarı sınırlandıran bir "sonuç belgesi" olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, anayasalcılık perspektifinden anayasa, "değer yüklü kurallar bütünü" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu iki yaklaşım, anayasanın hem tarihsel hem de normatif boyutlarını aydınlatarak, anayasanın işlevini ve önemini farklı açılardan anlamamıza olanak tanımaktadır. (Önder, 2004, 120-135).

Her anayasa, anayasalcılık düşüncesini taşımayabilir. Bazı devletler, fiilen bir anayasa düzenlemesi bulundursalar da bu düzenlemeler anayasalcılık düşüncesine uygun olmayabilir. Benzer şekilde, bazı devletler ise yazılı bir anayasa olmadan anayasalcılık düşüncesini uygulayabilirler. Bu ayrım genellikle "anayasasız anayasacılık" ve "anayasacılıksız anayasa" olarak iki kategoriye ayrılır (Gözler, 2020a, 80-95).

"Anayasasız anayasacılık" terimi, yazılı bir anayasa bulunmayan ancak hukuk sisteminin ve geleneklerin anayasacılık ilkelerini uyguladığı durumları ifade eder. İngiltere, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. İngiltere'de resmi olarak kodifiye edilmiş bir anayasa bulunmamaktadır. Ancak hukuk sistemi, bireylerin hak ve özgürlüklerini koruyan ilkeler içerir ve bu yönüyle anayasacılık düşüncesine uyum sağlar (Gözler, 2020a, 90-92). İngiltere'nin hukuk sistemi, anayasal ilkeleri içerir ancak bu ilkeler genellikle yazılı olmayan hukuki gelenekler ve yargı kararlarıyla desteklenir (Friedman, 2005, 102-104).

"Anayasacılıksız anayasa" kavramı, yazılı bir anayasa mevcut olmasına rağmen, bu anayasanın bireylerin haklarını korumak yerine iktidarın güç ve otoritesini artırmak amacıyla düzenlendiği durumları tanımlar (Gözler, 2020a, 93-95). Bu türden anayasalar

genellikle iktidarın kontrolünü pekiştirmeye yönelik düzenlemeler içerir ve dolayısıyla anayasacılık ilkelerine aykırıdır. Örneğin, bazı ülkelerde anayasa yazılı olabilir, ancak bu anayasa gerçek anlamda bireylerin haklarını güvence altına almak yerine egemen güçlerin kontrolünü artırmak amacıyla şekillendirilmiş olabilir (Hirschl, 2004, 18-20).

Dolayısıyla, anayasacılık düşüncesinde önemli olan anayasanın varlığı değil, anayasanın amacı ve işlevidir. Bir devletin yazılı bir anayasaya sahip olması, bu anayasanın anayasacılık ilkelerine uygun olduğu anlamına gelmeyebilir. Benzer şekilde, bir devletin anayasacılık ilkelerine uygun bir yönetim¹ sergileyebilmesi için yazılı bir anayasaya sahip olması gerekmez (Gözler, 2020a, 95-115; Tushnet, 2014, 56-58).

2. Anayasacılığın Düşünsel ve Tarihsel Temelleri

Tarihte uluslararası anayasacılık düşüncesi ilk olarak kozmopolitizm ile şekillenmiştir. Kozmopolitizm, tüm insanların ve ulusların birleşerek tek bir yönetim altında toplanmasını savunan, dünya vatandaşlığını teşvik eden bir görüştür. Kozmopolitizmin kökenleri, milattan önce dördüncü yüzyıla kadar uzanan kinizm² dayanmaktadır. (Ersan, 2011, 210-242).

Kinikler, kendilerini sadece doğdukları şehir ve yaşadıkları yerel çevre ile sınırlandırmayı reddetmişler ve kendilerini dünya vatandaşı olarak kabul etmişlerdir. Kinik felsefesinin öncü filozoflarından Diogenes, geleneksel örf ve adetlere bağlı kalmayı kesinlikle reddederek, kendisinin bir dünya vatandaşı olduğunu iddia etmiştir (Yardımcı, 2018, 150-162).

Tüm insanların aynı dünya vatandaşı olduğunu savunan kozmopolitizm, Antik Çağ'da Desiderius Erasmus tarafından geliştirilmiştir. Erasmus'un bu düşüncesi, modern kozmopolitizmin oluşumunda Immanuel Kant'ın fikirlerini etkilemiştir. Modern

¹ Yönetim, bir organizasyon veya toplumun kaynaklarını, insan gücünü ve faaliyetlerini belirli hedeflere ulaşmak amacıyla planlama, organize etme, yönlendirme ve kontrol etme sürecidir. Yönetim, kamu yönetimi ve özel sektör yönetimi olarak iki ana alanda incelenir. Kamu yönetiminde, devletin halkına sunduğu hizmetlerin organize edilmesi önemli iken, özel sektörde işletmelerin kâr amacı güderek kaynaklarını en verimli şekilde kullanması önceliklidir. Aykut, S. (2018). Yönetim Bilimleri. Nobel Yayıncılık, s. 45-47.

² Kinizm, M.Ö. 4. yüzyılda Antik Yunan'da ortaya çıkan ve özellikle Diogenes tarafından savunulan bir felsefi akımdır. Kinikler, doğayla uyumlu bir yaşamı ideal olarak görürken, sosyal normlar ve geleneksel değerleri eleştirmiş ve bunları bireylerin özgürlüğünü kısıtlayıcı olarak değerlendirmişlerdir. Kinizm, kişisel öz yeterlilik ve bağımsızlık vurgusu yaparak, lüks ve maddi mülkiyetten uzak durmayı savunur. Deren, N. (2020). Kinizm: Antik Yunan Felsefesi. Felsefe Dergisi, 12(3), 45-58.

kozmpolitizm ise, dünya barışını ve bunun sonucunda bir dünya devletini savunan bir düşünce sistemidir. (Şallı, 2018, 92-108).

Immanuel Kant'ın geliştirdiği modern kozmpolitizm, tüm insanların doğdukları çevre ve ülke ile sınırlı olmadan evrensel bir dünya vatandaşı olduklarını öngören Stoacılardan etkilenmiştir. Stoacıların "evrensel doğal eşitlik" olarak adlandırdıkları düzen ideali, tüm toplumların birlikte hareket etmesini ve dayanışma içinde olmasını hedefler (Aurelius, 2023, 55-70). Stoacıların kurduğu bu tek dünya düzeninin anayasası, yazılı olmayan ve temeli Antik Yunan'a (M.Ö. dördüncü ve beşinci yüzyıl) dayanan "doğal hukuk" anlayışdır (Fendoğlu, 1993, 40-55).

Kant'ın kozmpolitizm düşüncesini etkileyen Stoa felsefesinin, bugün uluslararası anayasacılığın oluşumunda en büyük etkiye sahip öğreti olduğu kabul edilmektedir. Kant'ın kozmpolitizme bakış açısı, Stoacıların ortaya koyduğu "logos (evrensel akıl)" ve "kozmpolis (evrenkent)" kavramlarından etkilenecek şekilde şekillenmiştir. Ayrıca, Stoacıların da Kinizmden etkilendiği bilinmektedir ve Stoacılar tarihsel olarak ilk kozmpolitler olarak kabul edilmektedirler (Bağce, 2003, 57).

Kant'a göre, idealindeki dünya devletini oluşturabilmenin tek rasyonel yolu, dünya üzerindeki tüm toplulukları kapsayacak kadar büyük bir uluslararası devlet kurmaktır. Kant, kozmpolit hukuk düşüncesini geliştirerek, dünyadaki her toplumun farklı oranlarda evrensel topluma katıldığını ve herhangi bir hukuk ihlalinin dünyanın her yerinde hissedilebileceğini öne sürmüştür (Kant, 2022, 85-92).

Devletlerin var olduğu ilk dönemlerde, toplumu sınırlayan ve bireylerin eylem ve özgürlüklerini kısıtlayan yönetimler mevcutken, zamanla bu kısıtlamaların neden olduğu birey-devlet çatışmaları ortaya çıkmıştır. Bu çatışmalar, bireylerin hak ve özgürlüklerinin yalnızca belirli ölçülerde kısıtlanabileceği, sınırlı devlet anlayışına sahip yönetimlere duyulan ihtiyacı artırmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla, anayasacılık düşüncesi zamanla gelişmiştir (Korkut, 2010, 112).

Anayasacılık düşüncesinin temel unsurlarından biri bireysel özgürlüklerdir. Bu bağlamda, anayasacılığın kökenlerini, bireysel özgürlüklerin geliştiği Antik Yunan dönemindeki Kozmpolitizm gibi düşüncelere dayandırmak yerinde olacaktır (Onar, 2003, 45-60).

Antik Yunan döneminde, Atinalılar için özgürlük, hukukun üstünlüğü altında bireyler arasındaki ilişkileri ifade etmekteydi. Bu dönemin özgürlük anlayışını en iyi şekilde açıklayan örneklerden biri Aristoteles'in "hukuk önünde eşitlik" düşüncesidir. Bu düşünce, o dönemde Atina'da sayıca az olan özgür vatandaşların kişisel alanlarının ve haklarının devlete karşı korunmasını ifade etmekteydi. Aristoteles'in bu görüşü, Atina'daki Otuz Tiran dönemi³ gibi oligarşik yönetimlerde bile geçerliliğini korumuştur. Liberalizmin temelini oluşturan sınırlı iktidar ve bireylerin hukuk önünde eşitliği düşünceleri, Stoacı filozoflar aracılığıyla gelecek dönemlere aktarılmıştır (Hayek, 1978, 142; akt. Uslu, 2023, 57).

Antik Yunanlılar için yurttaş⁴ olmanın önemi çok büyüktü. Çünkü yurttaşlar kanunları yalnızca kendileri yapıyordu. Hazırlanan kanunlar ne kadar katı ve ağır olursa olsun, bu kuralları kendileri oluşturdukları için onlara uymak zor gelmiyordu. Bu durum, onların kendilerini özgür hissetmelerine yol açıyordu. (Göze, 1982, 34-38). Öte yandan, akılcı ve bireysel özgürlüğü merkeze alan Stoacılar, polis-yurttaş ilişkisini eleştirerek bireysel özgürlüğü temel almışlardır. Bu anlayışın arka planında ise her zaman sınırlı devlet anlayışı yatmaktadır (Çelikkol, 2019, 78-83).

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında sınırlı devlet anlayışının ilk örnekleri eski Mısır'da, yönetim ile iktidarın uyması gereken kuralların belirlenmiş olmasında görülmektedir. Ayrıca, Kudüs'ün Müslümanların yönetiminde olduğu dönemlerde, merkezi iktidarın sınırlandırılmasını ve iktidarın paylaşılmasını hedefleyen bir yapı mevcuttu. Haçlı seferleri sırasında Avrupalılar bu yapıyı öğrenmiş ve Batı'ya taşımışlardır. Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Fermanı, 1215) da sınırlı devlet anlayışının bir sonucu olarak değerlendirilir. Anayasacılık düşüncesi ise sistematik bir

³ Otuz Tiran Dönemi, M.Ö. 404-403 yılları arasında Atina'da egemen olan kısa süreli bir oligarşik yönetim biçimidir. Bu dönemde, Atina'nın demokratik yönetimi, Sparta'nın desteklediği ve adı "Otuz Tiran" olarak bilinen bir grup aristokrat tarafından devrilmiştir. Otuz Tiranlar, yönetimlerini baskı ve zulümle sürdürmüş ve Atina'daki demokratik düzeni büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Ancak, bu dönemin son bulmasının ardından Atina'da demokrasi yeniden tesis edilmiştir. Bu dönemin tarihsel ve siyasi önemi, demokrasiye dönüşün güçlüklerini ve oligarşinin demokratik değerlere olan tehditlerini gözler önüne sermektedir. Duman, A. (2015). Atina'da Oligarşi ve Demokrasi: Otuz Tiran Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(2), 115-130.

⁴ Yurttaşlar, bir devletin hukuki düzenine bağlı bireylerdir ve bu düzen içerisinde çeşitli hak ve yükümlülüklerle sahiptirler. Yurttaşlık, bireylere devletin sunduğu koruma, sosyal hizmetler ve adalet sistemi gibi haklardan yararlanma imkânı tanırken; aynı zamanda vergilerini ödeme, yasalara uyma ve gerektiğinde askerlik yapma gibi yükümlülükler getirir. Yurttaşlık, modern devletlerde birey ile devlet arasındaki sosyal sözleşmenin temelini oluşturur. Arslan, M. (2016). Yurttaşlık Kavramı ve Modern Devlet. *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 18(2), 45-68.

şekilde ilk kez John Locke ve Baron de Montesquieu tarafından ele alınmış ve bu yazarlar, anayasacılığın merkezindeki kuvvetler ayrılığı ilkesinin temellerini atmışlardır (Yayla, 2012, 13-22).

Locke ve Montesquieu'den sonra, anayasacılık düşüncesine James Madison önemli katkılarda bulunmuştur. Madison, hükümetin kötüye kullanımını denetlemenin zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, "Hükümetin kötüye kullanılmasını denetlemek için sistemler gereklidir; bu, insan doğasına hakaret sayılabilir." Ancak Madison, hükümetin kendisinin insan doğasına yapılan en büyük hakaretlerden biri olduğunu belirtmektedir. Eğer insanlar melek olsalardı, hiçbir hükümete ihtiyaç duyulmazdı. Eğer melekler yönetici olsaydı, hükümet üzerinde iç ve dış denetimlere ihtiyaç duyulmazdı. Ancak insanların birbirlerini yöneteceği bir hükümet tasarlandığında, en büyük zorluk şudur: Öncelikle, hükümetin yönetim altındaki bireyleri denetlemesine olanak sağlamalısınız; ardından da hükümeti, kendisini denetlemeye zorunlu kılmalısınız." Bu sözleriyle Madison, bu düşüncenin önemini vurgulamıştır. (James, 1788, 51; akt. Uslu, 2023, 84).

Montesquieu, ılımlı hükümetler⁵ dışındaki yönetim biçimlerinde siyasi ve bireysel özgürlüklerin kendiliğinden oluşamayacağını savunmuştur. Bu görüşünün temel nedenini, yönetim gücünün insan eline geçtiğinde pek çok kişinin bu gücü kendi lehine ve vatandaşların aleyhine kullanma eğiliminde olduğunu ileri sürmüştür. Montesquieu'ye göre, yöneticilerin gücünün kötüye kullanılmasının önlenmesi, ya iktidarın başka bir iktidar tarafından denetlenmesi ya da iktidarın çeşitli şekillerde sınırlandırılması ile mümkündür (Montesquieu, 1748, 85-120).

Eğer iktidarın sınırlandırılması için seçilen yöntem bir anayasa ise ve bu anayasa "güvenlik anayasası" olarak tanımlanıyorsa, bu anayasa yöneticinin yetkilerini sınırlamak ve iktidarın kötüye kullanılmasını engellemek hedefini gerçekleştiremeyebilir. Güvenlik anayasalarının amacı, genellikle devleti değil, bireyi kısıtlamak ve devletin gücünü

⁵ İlimli hükümet, genellikle güçlerin ayrılması, yasaların üstünlüğü ve bireylerin haklarının korunması ilkelerine dayanan bir yönetim biçimini ifade eder. Bu tür hükümetler, otoriter veya despotik yönetimlerden farklı olarak, siyasi ve bireysel özgürlükleri güvence altına almayı amaçlar. Özbudun, E. (2018). *Demokratik Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 78. İlimli hükümetlerde, yasalar herkes için eşit bir şekilde uygulanır ve hükümetin yetkileri belirli sınırlarla sınırlıdır. Bu yönetim biçimi, halkın katılımını teşvik eder ve bireylerin sesinin duyulmasına olanak tanır. Montesquieu gibi düşünürler, ılımlı hükümetlerin özgürlüklerin gelişimi için gerekli olduğunu savunmuşlardır. Montesquieu, C.-L. de S. (2020). *Kanunların Ruhu* (çev. S. Aykut). İstanbul: Remzi Kitabevi.

artırmak olarak belirlenmiştir. Güvenlik anayasaları, mevcut düzende devleti tek egemen varlık olarak görürken, bireyin varlığını, aklını ve değerlerini devlete göre düzenlemesini emrederek bireyin özgürlüğünü sınırlar. Bu tür anayasaların uygulandığı yönetimlerde, iktidar bireyleri çeşitli güvenlik sorunlarının özgürlüklerden kaynaklandığına inandırır ve bu kısıtlamaların özgürlüklerden doğan sorumluluklardan daha avantajlı olduğunu savunarak yaptırımları kabul edilebilir hale getirir (Schmitt, 2007, 35-37; Agamben, 2005, 78-80). Kısacası, Hobbes'un da ifade ettiği gibi, güvenlik anayasaları devletlerden birer Leviathan yaratmaktan başka bir işlev görmemektedir (Karaduman, 2020, 15-30).

Anayasalar, devletin meşruiyetinin temel kaynağı olarak kabul edilmektedir. Ancak, iktidar sınırlandırılmadığında, devletler bu meşruiyeti kötüye kullanarak toplum üzerinde baskı oluşturabilmektedirler (Arendt, 1969, 45-50). Tarih boyunca, bireylerin özgürlüklerine yönelik en büyük saldırıların genellikle meşru devletler tarafından gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir (Erdoğan, 2013, 75-90).

3. Anayasacılığın Gelişim Evreleri

Anayasacılığın gelişim evreleri, tarih boyunca devlet yönetimlerinin nasıl evirildiğini ve bireylerin haklarının nasıl korunduğunu anlamak açısından son derece önemlidir. Anayasacılığın kökenleri, Antik Yunan ve Roma dönemlerine kadar uzanmakta olup, bu dönemlerde bireysel özgürlüklerin korunmasına yönelik ilk adımlar atılmıştır. Ancak, modern anlamda anayasacılığın temelleri 18. ve 19. yüzyıllarda atılmıştır. Bu dönemde feodalizmin⁶ sona erdiği ve liberal düşüncenin yaygınlaştığı bir bağlamda, anayasa kavramı daha sistematik bir biçimde şekillenmiş ve devletlerin iktidarlarını sınırlandıran normlar haline gelmiştir (Fendoğlu, 2019, 45-70).

Anayasacılığın gelişim evreleri, özellikle Amerikan ve Fransız Devrimleri ile hız kazanmıştır. Bu devrimler, demokratik yönetimlerin temellerini atmış ve anayasanın bireylerin haklarını güvence altına alan bir araç olarak işlev görmesini sağlamıştır. Modern anayasa düşüncesi, bu devrimlerin etkisiyle güçlenmiş ve günümüzdeki anayasa teorilerinin temelleri atılmıştır (Gözler, 2022, 78-87). Bu evreler, anayasanın yalnızca bir

⁶ Feodalizm, Orta Çağ Avrupa'sında yaygın olan, toprak mülkiyetine dayalı hiyerarşik bir sosyal, ekonomik ve siyasi sistemdir. Bu sistemde toprak sahipleri (senyörler) büyük arazilere sahip olurken, köylüler bu topraklarda çalışır ve karşılığında koruma ve barınma sağlarlardı. Feodal ilişkilerde, toprak karşılığında sadakat ve hizmet verme esastır. Bu, toplumun sosyal yapısını ve askeri düzenini şekillendiren temel unsurdur. İnalcık, H. (2000). Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

hukuki belge değil, aynı zamanda bir toplumun demokratik ve hukuki normlarının bir ifadesi olarak nasıl işlediğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

3.1. Magna Carta'nın Anayasacılık Düşüncesine Etkisi

1215 tarihine kadar, Magna Carta benzeri birçok belge ve bildiri yayımlanmıştır. Bu belgelerden biri, 1070 yılında Kral Henry tarafından yayımlanan ve kilise ile feodal beyler gibi elit grupların haklarını güvence altına alan bir fermanıdır (İnal, 1968, 25-40). Ancak, Magna Carta, kendisinden önceki belgelerden birçok açıdan farklılık gösterir. En önemli ve belirgin özelliği, Magna Carta'nın modern anlamda iktidarın sınırlandırılabilceği fikrini kabul etmiş olmasıdır (Tuanaya, 1982, 25-29).

Bu fikir, Magna Carta'nın yalnızca İngiltere'de değil, dünya genelinde anayasacılık düşüncesinin gelişimine olan etkisini ortaya koymaktadır. Magna Carta, iktidarın sınırlandırılabilceği düşüncesinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş ve bu fikir, Amerikan ve Fransız devrimleri başta olmak üzere diğer anayasacılık hareketlerine ilham kaynağı olmuştur. Dolayısıyla, Magna Carta, iktidarın sınırlandırılması fikrinin küresel çapta benimsenmesinde ve uygulanmasında kritik bir rol oynamıştır (Holt, 1992, 150-165).

Magna Carta'nın bir diğer önemli özelliği, Papa III. Innocentius'un Kral John ile baronlar arasında aracılık ettiği bir anlaşma ve müzakere süreci sonucunda hazırlanmış olmasıdır. Bu durum, iktidarın ne kadar baskın ve güçlü olursa olsun, toplumsal hareketlerle bu gücün sınırlandırılmasının mümkün olduğunu göstermektedir (Kara, 2017, 112-115).

3.2. Birinci Dönem Anayasacılık (1770-1915 Arası Anayasacılık Dönemi)

Modern anayasacılık kavramı, 18. yüzyılın sonlarına doğru, Amerika ve Fransa'da gerçekleştirilen iki önemli devrimle şekillenmiştir. Bu devrimler, monarşilere karşı iktidarın sınırlandırılması yönündeki taleplerle başlamış ve anayasacılığın temel ilkelerini ortaya koymuştur. İlk anayasacılık dönemi, İngiliz sömürgesindeki kolonilerin anayasa yazma girişimleriyle başlamış ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir (Fendoğlu, 2019, 123-130).

18. yüzyılın son çeyreğine kadar, Amerika, İngiltere'nin bir kolonisi⁷ olarak yönetilmiştir (Kubalı, 1965, 100-102). Bu dönemde, İngiliz yönetimi, koloniler üzerinde ağır ve baskıcı bir yönetim şekli uygulamış, bu durum zamanla ayaklanmalara ve nihayetinde bir devrime yol açmıştır. Özellikle ticaret ve vergi konusundaki düzenlemeler, Amerika üzerinde olumsuz etkiler yaratmış, ancak bu düzenlemelere yönelik denetimlerin yetersizliği, çeşitli kaçakçılıklara neden olmuştur. Bu durum, koloniler tarafından açık olarak görülmüş aşırı bir tepki ile karşılanmamıştır.

Ancak, Yedi Yıl Savaşları'nın ardından İngiltere'nin ekonomisi büyük bir darbe almış ve çökme noktasına gelmiştir. Bu ekonomik sıkıntıyı telafi etmek için İngiliz yönetimi, sömürgeler üzerindeki baskıları ve denetimleri artırmıştır (Atatüre, 2017, 230-240). Artan baskılar ve denetimler, Amerikan ticaretini olumsuz yönde etkilemiş ve kolonilerde bu durum karşısında tepki oluşmuştur (Kubalı, 1965, 100-102).

Koloniler, başlangıçta sorunları barışçıl yollarla çözmeyi tercih etmiş ve çeşitli kongrelerde toplanarak taleplerini Krala iletmışlerdir; ancak bu talepler reddedilmiştir. Taleplerinin karşılık bulmaması üzerine koloniler, şiddet ve zorbalığa başvurmuşlardır (Atatüre, 2017, 250-251). Buna rağmen İngiliz baskıları devam etmiştir. Bu duruma tepki olarak, 1773 yılında kolonilerdeki direnişçiler Boston Limanı'nda bulunan çay yüklü bir gemideki tüm çayları denize dökmüşlerdir. Bu olay tarih literatüründe "Boston Çay Partisi" olarak bilinmektedir (Kubalı, 1965, 100-102).

Boston Çay Partisi gibi tepkilere rağmen İngiliz baskıları azalmamıştır. Amerikan kolonileri, 26 Ekim 1774 tarihinde bir kongre düzenleyerek özgürlüklerinin güvence altına alınması taleplerini Krala iletmeye karar vermişlerdir. Ancak, Kral bu talepleri olumlu bir şekilde karşılamamıştır. Barışçıl çözüm yolu mümkün olmamış ve ikinci bir kongre düzenlenmiş, bu kongrede koloniler taleplerini "Zeytin Dalı Dilekçesi" adı altında tekrar Krala sunmuştur. Fakat Kral'ın tutumu değişmemiştir. İkinci barışçıl girişimin başarısız olmasının ardından, koloniler bağımsızlık savaşına karar vermişlerdir. 15 Mayıs 1776 tarihinde, Amerikalı koloniler kendi aralarında oluşturdukları kongrede bağımsızlık

⁷ Koloni, bir devletin kendi toprakları dışında ele geçirdiği ve yönettiği yerleşim bölgeleridir. Koloniler genellikle ekonomik çıkarlar, stratejik avantajlar veya dini yayılma amacıyla kurulur. Kolonici devletler, sömürgeci politikaları aracılığıyla bu bölgeleri ekonomik olarak sömürürken, yerli halk üzerinde siyasi ve kültürel baskı uygularlar. Kolonizasyon, Avrupa'nın özellikle 16. yüzyıldan itibaren diğer kıtalarda genişlemesiyle hız kazanmıştır. Wallerstein, I. (2004). *Modern Dünya Sistemi* (çev. M. Demirtaş). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ilan ederek kendi hükümetlerini kurma kararını almışlardır. Bu karar, bağımsızlık adına atılan önemli bir adımdır (Atatüre, 2017, 255-260). Kolonilerin kendi hükümetlerini kurma kararı doğrultusunda, bu hükümetler anayasa hazırlamaya başlamışlardır. Bu anayasal belgeler arasında en önemlisi, 1776 yılında Thomas Jefferson tarafından yazılan ve "anayasa" terimini kullanan Virginia Anayasası'dır (Sander, 2013, 125-135).

Virginia Anayasası dışında, diğer Amerikan kolonileri tarafından hazırlanan anayasalarda da anayasacılık düşüncesine uygun olarak bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik düzenlemeler ve birbirini kontrol eden, sınırlandıran devlet organlarının varlığına yer verilmiştir (Atatüre, 2017, 255-265). 7 Temmuz 1776 tarihinde, koloniler tarafından oluşturulan kongre bir bildiri yayınlamıştır (Kubalı, 1965, 100-102). Bu bildiride, iktidarın bireysel hak ve özgürlükleri sınır tanımadan, sadece Kralın isteklerine bağlı olarak gerçekleştirdiği baskılara ve bu baskıların somut örneklerine değinilmiştir. Ayrıca, baskı altında kalan toplumların iktidara karşı isyan etme ve direnme hakkına sahip oldukları vurgulanmış, bu hakkın bireylere doğuştan verildiği belirtilmiştir (Tanilli, 1999, 250-255). Bildirinin başında "Amerika Birleşik Devletleri" ifadesi yer almakta olup, bu, yeni kurulan devletin adını göstermektedir. 1776 yılında yazılan bu devletin anayasası, 1777 yılında kabul edilmiştir. Böylelikle anayasacılığın ilk döneminde "model anayasalar" olarak adlandırılan anayasalardan biri oluşturulmuştur (Kubalı, 1965, 102-110).

Fransız Devrimi döneminde, Fransa mutlak monarşi ile yönetiliyordu. Ülkeyi yöneten hükümdarın yetkisini tanrıdan aldığına ve dolayısıyla yalnızca tanrıya hesap vereceğine inanılıyordu. Bu inanç doğrultusunda, kralı denetleyen ve sınırlayan herhangi bir yapı bulunmamaktaydı (Sander, 2013, 125-135).

Fransa'nın mali, idari ve sosyal yapısı incelendiğinde, devrim öncesi dönemde Fransız toplumunun üç ana sınıfa ayrıldığı görülmektedir: soylular, ruhban sınıfı ve halk. Bu dönemde, soylu ve ruhban sınıfı geniş ayrıcalıklara ve haklara sahipti; bu sınıflar vergiden muaf tutuluyordu. Bu iki ayrıcalıklı sınıf, toplumsal katkıda bulunmamakla birlikte, devletten keyfi maaşlar almakta ve köylü sınıfından vergi toplamakta idiler (Ekinci, 2016, 150-171). Ayrıca, en verimli topraklar soylu ve ruhban sınıfına ait olup, yalnızca durumları iyi olan köylüler bu sınıflardan toprak kiralayabilmekteydi; bu da oldukça sınırlı bir durumdu. Bu dönemde, soylular ve ruhban sınıfı köylü sınıfına ağır ve

zorunlu vergiler yüklemiş, ödemeyen veya isyan edenlere mallarına el konulması ve kırbaç gibi sert cezalar uygulamıştır. Sonuç olarak, soylu ve ruhban sınıfının keyfi yönetimi altında ezilen bir halk sınıfı bulunmakta olup, bu ayrıcalıklı sınıflar halk sınıfına insan onuruna yakışmayan bir yaşam tarzı dayatmıştır (Tanilli, 1999, 250-255).

Fransa'nın ekonomik durumuna bakıldığında, ayrıcalıklı sınıfların topluma karşı sorumsuzlukları ve zenginlik içindeki pervasız yaşamları, tüm ekonomik yükü köylü sınıfına yüklemişti. Ancak, toprağı bile olmayan köylü sınıfı bu yükü kaldırmakta güçlük çekiyordu. Üstelik, Yedi Yıl Savaşları ülke ekonomisini büyük bir krize sokmuştu (Sander, 2013, 125-135). Bu olumsuzluklar sırasında, eşitlik ve adaleti savunan, kilisenin öğretilerini reddeden ve akılcı bir yaklaşım benimseyen düşünürler ortaya çıktı. Bu düşünürlerin en önemlileri Montesquieu ve Rousseau'dur (Tanilli, 1999, 251-253).

Dönemin aydınları, yaşanan adaletsizlikleri ele alarak yazılar kaleme almış ve halkı bilgilendirmeye çalışmışlardır. Zamanla köylü sınıfının, kralın yetkisini Tanrı'dan aldığı ve yalnızca Tanrı'ya hesap vermesi gerektiği inancı değişmeye başlamış, adaletsizliğe karşı çözümler aranmaya başlanmıştır (Akad, 2016, 135-140). Bu arayış, iktidara karşı isyan ve direniş fikirlerini doğurmuştur. Bu dönemin önemli düşünürlerinden Rousseau, doğuştan kazanılmış ve devredilemez hakların her bireye ait olduğunu savunmuş, bu hakların hiçbir yönetime veya iktidara bağlı olmadığını belirtmiştir. Bu nedenlerle, Rousseau eşit ve adaletli bir toplum oluşturulması gerektiğini ileri sürmüş ve savunduğu genel irade kavramı, devrim sonrasında Fransa'yı önemli ölçüde etkilemiştir (Rousseau, 2018, 245-251).

Direniş fikrinin güç kazandığı bu dönemde, 5 Mayıs 1789'da Genel Sınıflar Meclisi toplanmış ve halk temsilcileri, diğer sınıflar karşısında halk sınıfının haklarını savunmuştur (Tanilli, 1999, 251-263). 17 Haziran 1789 tarihinde, Genel Sınıflar Meclisi'nde halk temsilcileri, kendilerini millet adına konuşma yetkisine sahip olduklarını ve dolayısıyla Millet Meclisi⁸ olduklarını ilan etmişlerdir. Bir ay sonra, Millet Meclisi kendini Kurucu Meclis olarak ilan etmiş ve bir anayasa hazırlama sürecine başlamıştır. Bu gelişmelere yanıt olarak, maliye genel denetçiliğine atanan reformist

⁸ Millet Meclisi, halkı temsil eden, yasama yetkisine sahip bir parlamento organıdır. Demokratik rejimlerde millet meclisleri, halkın temsilcilerini seçerek yasama faaliyetlerine katılmasını sağlar. Meclisler, genellikle yasaların çıkarılması, hükümetin denetlenmesi ve bütçenin onaylanması gibi görevleri yerine getirirler. Özkaya, İ. (2017). *Parlamento ve Yasama Süreçleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Necker görevden alınmıştır. Necker'in görevden alınmasının ardından, ülkede geniş çaplı isyanlar başlamış ve halk birçok yeri işgal etmiştir (Sander, 2013, 125-232).

26 Ağustos 1789 tarihinde, Kurucu Meclis tarafından kabul edilen "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" ile tüm bireylerin eşit ve özgür olduğu, doğuştan kazandıkları tabii haklara sahip oldukları ve sınıf farklarının reddedildiği ilan edilmiştir. Bu bildiri, Fransız Devrimi'nin başarılı bir şekilde sonuçlanmasını sağlamıştır (Tanilli, 1999, 253-254).

Daha önce taslağı hazırlanan anayasa, 1791 yılında kabul edilmiştir. Bu gelişme ile Kurucu Meclis kendini feshetmiş ve anayasa çerçevesinde seçim yoluyla Yasama Meclisi oluşturulmuştur (Sander, 2013, 253-254). Ancak Kral bu yenilikleri kabul etmemiştir. Kral'a karşı ayaklanmalar yaşanmış ve sonuç olarak monarşi kaldırılmıştır. Böylece Fransa'nın yönetim şekli Cumhuriyet olarak belirlenmiştir (Tanilli, 1999, 253-254).

Fransız Devrimi ve Amerikan Devrimi, mevcut düzeni köklü bir şekilde değiştirip yeni bir yönetim sistemi kurmayı hedeflediğinden, tarihte yaşanan diğer birçok devrimden daha etkili olmuştur. Her iki devrim de baskıcı ve adaletsiz yönetimlerin yerine daha adil ve özgür bir yönetim anlayışı getirmeyi amaçlamış ve bu bağlamda benzer hedefler taşımıştır. Dolayısıyla, bu devrimler, yönetim ve toplumsal yapı üzerindeki etkileri açısından büyük bir dönüm noktası oluşturmuştur (Hobsbawm, 1996, 45-60).

Sonuç olarak, 1787 ABD Anayasası ve 1791 Fransız Anayasası, büyük devrimlerin ardından oluşturulan ve "model anayasalar" olarak kabul edilen anayasalardır (Gönenç, 2013, 10-23). Bu anayasalar, döneminin en önemli hukukî belgeleri arasında yer almakta olup, yazılı anayasacılığın temellerini atmıştır. Birinci anayasal dönem, yazılı anayasaların yaygınlaşmasıyla belirginleşmiştir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın batı ülkelerinde yarattığı büyük tahribatın ardından, bu birinci dönem sona ermiştir (Tanilli, 1999, 253-254).

3.3. İkinci Dönem Anayasacılık (1945-1960 Arası Anayasacılık Dönemi)

İkinci Dönem Anayasacılık, 1945 yılında II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayıp 1960'lara kadar süren 15 yıllık bir dönemi kapsamaktadır (Fendoğlu, 2020, 125-126).

İkinci anayasacılık döneminin önemli gelişmelerinden biri, Birleşmiş Milletler' in kurulmuş olmasıdır. Birleşmiş Milletler'in kuruluşuyla uluslararası hukuk düzeni şekillenmeye başlamış ve bu düzenin kararları, ulusal anayasaları etkilemeye başlamıştır. Uluslararası hukuk⁹ kurallarının anayasaları etkilediği ülkeler arasında, bağımsızlığını II. Dünya Savaşı'ndan sonra kazanan Asya ve Afrika ülkeleri de bulunmaktadır. Bu nedenle, bu dönem uluslararası hukukun anayasallaşması düşüncesinin benimsendiği ve yaygınlık kazandığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir (Gönenç, 2013, 10-75).

Bu süreçte sömürgeci devletler, kendilerini sömüren devletlerin anayasalarından etkilenmişlerdir. Örneğin, İngiliz sömürgesinden çıkan devletler, iç hukuk ve uluslararası hukukun birbirinden bağımsız iki sistem olduğunu benimseyen İngiliz düalist sistemini örnek almışlardır. Hindistan ve Pakistan, 1947'de bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, bu düalist yaklaşımı benimseyerek, kendi iç hukuk sistemlerini oluşturdular. Gana (1957), Nijerya (1960) ve Kenya (1963) gibi ülkeler de benzer bir yol izleyerek, İngiliz hukuku ile geleneksel hukuk arasında bir denge sağlamaya çalıştılar. Bu bağlamda, bu devletler, bağımsızlık sonrası hukuksal yapılarını oluştururken, İngiliz hukuk sisteminden etkilenerek, iki ayrı hukuk sistemini ele alma yaklaşımını tercih etmişlerdir (Özbudun, 2018, 102). Öte yandan, Fransız sömürgesinden çıkan devletler, iç hukuk ile uluslararası hukuku ayırmayan ve her iki hukuk sistemini tek bir bütünün parçası olarak gören monist anayasalar geliştirmişlerdir. Bu nedenle, bu dönemde yapılan anayasalar genel olarak benzer özellikler taşıyan anayasalar olmuştur (Gönenç, 1994, 120-135).

⁹ Uluslararası hukuk, devletlerarasındaki ilişkileri ve uluslararası örgütlerle olan etkileşimleri düzenleyen hukuki normlar bütünüdür. Bu hukuk dalı, savaş ve barış hali, diplomasi, insan hakları, çevre koruma gibi geniş bir yelpazede kuralları içerir. Uluslararası hukuk, antlaşmalar, örf ve âdet hukuku, yargı kararları ve uluslararası örgütlerin tüzükleri gibi kaynaklara dayanır. Shaw, M. N. (2017). International Law. Cambridge University Press, 8. baskı, s. 33-38.

3.4. Üçüncü Dönem Anayasacılık (1960-1990 Arası Anayasacılık Dönemi)

Anayasacılığın üçüncü dönemi, 1960'lı yıllarda başlayıp 1990'ların sonlarına kadar devam etmiştir. Bu dönemde, dünya genelinde, özellikle Afrika, Asya ve Latin Amerika gibi bölgelerde, hükümet yönetimleri genellikle tek partili rejimler veya diktatörlüklerden oluşmuştur. Avrupa'da ise bazı ülkelerde otoriter eğilimler gösteren hükümetler bulunmaktadır; ancak bu durum, demokratik değerlere daha sıkı bir bağlılık sergileyen diğer Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında belirgin farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle, anayasalar da dönemin siyasi koşullarına bağlı olarak genellikle sert ve otoriter bir karakter taşımıştır. Otoriter yönetimlerin anayasaları, bireysel hak ve özgürlükleri kısıtlayan, hükümetin yetkilerini artıran ve muhalefeti bastıran unsurlar içermektedir (Özbudun, 2018, 145; Fendoğlu, 2020, 130-135).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, dünya genelinde birçok ülkede mevcut rejimlere karşı darbeler gerçekleştirilmiş ve bu darbeler yüksek oranda başarılı olmuştur. Bu ülkelerde mevcut anayasaların yerine yeni anayasalar hazırlanmasına karar verilmiştir (Hunginyon, 2011, 235-238).

Bu bağlamda, 1980 darbesi sonrası Türkiye'de hazırlanan ve halen yürürlükte olan 1982 Anayasası, iyi bir örnek teşkil etmektedir. Rejim değişiklikleri ve yeni anayasaların ortaya çıkışı, bu dönemin demokratikleşme açısından en yoğun olduğu dönem olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Bu dönem, "Üçüncü Demokratik Dalga" olarak adlandırılmıştır. Üçüncü Dönemde, anayasacılık akımı, yeni kurulan rejimlere meşruiyet kazandırarak gelişim göstermiştir (Özbudun, 2002, 45-50).

3.5. Dördüncü Dönem Anayasacılık (Soğuk Savaş Sonrası Anayasacılık Dönemi)

İkinci Anayasacılık dönemi, Batı'da sömürgelerden kurtulan ülkelerde yaşanan anayasal ve demokratikleşme süreçlerini kapsarken, Dördüncü Anayasacılık dönemi ise Soğuk Savaş sonrası dağılan Doğu Bloku (sosyalist) ülkelerinde yaşanmıştır (Fendoğlu, 2019, 85-86). Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, uluslararası gerginlikler azalmış ve bu durum demokratikleşme süreçlerini hızlandırmıştır. Bu dönemde, yeni anayasa hazırlayan Doğu Bloku ülkelerinin anayasalarında dikkat çeken iki temel husus bulunmaktadır. İlk olarak, "hukukun üstünlüğü" kavramının vurgulanması ve ikinci olarak, bu anayasaların Batı Avrupa anayasalarını model almış olmalarıdır (Gönenç,

2013, 10-75). Ancak bazı görüşlere¹⁰ göre, bu dönem üçüncü dönem içinde değerlendirilmekte ve bu dönemi 'Sosyalist Anayasacılık' dönemi olarak adlandıran yazarlar da bulunmaktadır (Eren, 2016, 15-20).

4. Anayasacılığın Bazı Önemli Araçları

Anayasa, iktidarın gücünü sınırlandıran ancak aynı zamanda bu gücün varlığını meşrulaştırarak etkin bir biçimde kullanılmasını sağlayan bir siyasi araçtır. Ancak, bu işlevleri yerine getirirken anayasalar tek başına yeterli değildir ve çeşitli ek araçlara ihtiyaç duyarlar (Doğan & Geyik, 2020, 19-45).

Günümüzde anayasaların yazılı olması, anayasacılığın araçlarının da netlik kazanmasını sağlamıştır. Bu araçlar, hukuk devleti ilkesi, erkler ayrılığı, insan hakları düşüncesi, federalizm ve anayasanın üstünlüğü ilkesi olarak dört ana başlık altında toplanmaktadır (Erdoğan, 2017, 32-45). Günümüz anayasalarda bu araçlara farklı oranlarda yer verilmektedir ve bu araçlar, anayasaların etkinliği açısından büyük bir öneme sahiptir. Örneğin, 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde, anayasasında bireyleri erkler ayrılığı ve insan hakları araçlarıyla koruma altına almayan devletlerin anayasaları yok hükmünde sayılmıştır (Kuzu, 2017, 75-92).

4.1. Erkler Ayrılığı İlkesi

Anayasacılığın temel ilkelerinden biri olan erkler ayrılığı, devletin tüm yetkilerinin tek bir organda toplanmasını engelleyerek yönetim gücünün kötüye kullanılmasını önlemeyi amaçlar. Bu ilke, iki ana kategoriye ayrılmaktadır: yatay erkler ayrılığı (yasama, yürütme ve yargı arasındaki ayrım) ve dikey erkler ayrılığı (federal ve federe düzeyler arasındaki ayrım). Her iki sistem farklılıklar gösterse de erkler ayrılığı ilkesinin temel amacı her iki durumda da aynıdır (Doğan & Geyik, 2020, 19-45).

¹⁰ Bu Konuda Farklı Görüşleri Ortaya Koyan Kaynaklar: Eren (2016), Sosyalist Anayasacılık dönemi olarak adlandırılan bu dönemin, özellikle Soğuk Savaş sonrası Doğu Bloku ülkelerindeki anayasal gelişmeleri incelediği çalışmada bu dönemi "Sosyalist Anayasacılık" olarak adlandırmaktadır. Eren'in bu adlandırması, sosyalist rejimlerin sona ermesi ve demokratikleşme süreçlerinin yaşanması ile ilgili olarak, bu dönemdeki anayasa reformlarını vurgular. Eren, S. (2016). Sosyalist Anayasacılık ve Dönemi. Ankara: Akademik Yayınlar.

Gönenç (2013), modern anayasacılık ve uluslararası etkiler üzerine yazdığı çalışmada, Soğuk Savaş sonrası dönemi genel olarak dördüncü dönem olarak sınıflandırır ve bu dönemde ortaya çıkan anayasal gelişmeleri Batı Avrupa anayasalarını model alarak değerlendirir. Gönenç, bu dönemde "hukukun üstünlüğü" kavramının ön plana çıktığını belirtir ve bu dönemin Batı etkilerini yansıttığını ifade eder. Gönenç, M. (2013). Modern Anayasacılık ve Uluslararası Etkiler. İstanbul: Hukuk Yayınları.

Bireysel özgürlüğün önemli kuramcılarından Lord Acton, iktidarın tek elde toplanmasının, bu gücün kötüye kullanılmasına ve mevcut iktidarın yozlaşmasına yol açacağını belirtmiştir. Bu görüşünü, “İktidar yozlaşır. Mutlak iktidar mutlaka yozlaşır.” şeklindeki ünlü sözüyle ifade etmiştir (Acton, 2006, 32-33; Gönenç, 2010, 45-60). İktidarlar, sınırlı ve sınırsız iktidar olarak iki kategoriye ayrılabilir; her iki tür iktidar da yozlaşma riski taşır, ancak sınırsız iktidarın yozlaşma olasılığı daha yüksektir ve bu süreç daha kolay gerçekleşebilir (Acton, 2006, 32-33).

Erkler ayrılığı ilkesinin temel amacı, iktidarın tekelleşmesini ve yozlaşmasını engelleyerek erklerin birbirini denetlemesini sağlamak ve dengeli bir yönetim oluşturmaktır. Bu ilke ayrıca bireysel özgürlüklerin korunmasına da olanak tanır. Erkler ayrılığı ilkesinin kökenleri Antik Yunan'a kadar uzanır. Aristoteles'in Politika adlı eserinde, Antik Yunan şehirlerinde siyasi görüşmelerin yapıldığı meclisler, kararları uygulayan yetkililer ve yargı sistemi, bu ilkenin izlerini taşımaktadır (Aristoteles, 2013, 114-125). Ancak, bu ilkenin modern anlamda ilk ortaya çıkışı 18. yüzyılda olmuştur. Bu dönemde anayasal düşüncenin ilk sistematik incelemelerini yapan önemli düşünürler arasında John Locke, Montesquieu ve Secondat yer alır (Yayla, 2012, 13-22).

John Locke'a göre, doğal hukuk, yönetilen bireyler açısından ne anlama geliyorsa, yasama erki için de aynı anlama gelir. Locke, yasama organının keyfi kararlar alma yetkisine sahip olmadığını vurgular; yasama erkinin görevi, devlet iktidarının nasıl kullanılacağı ve halkın nasıl yönetileceğine karar vermektir (Locke, 2004, 132-135). Locke'un bu tanımında yasama yetkisi ayrıntılı olarak ele alınmış, yürütme yetkisi hakkında ise doğrudan bir açıklama yapılmamıştır. Yargı erkinin üzerinde de yeterince durulmamıştır.

Locke'un ardından, Locke'un düşüncelerini örnek alarak erkler ayrılığı ilkesini günümüzdeki anlamına en yakın şekilde geliştiren kişi Montesquieu'dür (Akal, 1991, 25-30). Montesquieu, İngiliz parlamenter sisteminden ve Locke'un görüşlerinden etkilenerek Kanunların Ruhu adlı eserini kaleme almıştır. Montesquieu, iktidarın tekelleşmesini önlemek amacıyla erkler ayrılığı ilkesinin uygulanmasının gerekliliğini savunmuş ve böylece ülkenin baskı ve zorbalıkla (despotizm) yönetilmesinin engellenmesi gerektiğini belirtmiştir (Acton, 2006, 37-41).

4.2. Federal Yapılanma Biçimi

Federal devlet¹¹, devlet şekillerinden biri olup, federal yapılanma olarak da adlandırılır ve devlet toplulukları arasında yer alır. Federal yapılanma biçimi, anayasacılığın bir aracı olarak, devletin çeşitli düzeylerinde güçler arasındaki denge ve yetki paylaşımını gösterir (Çağdaş, 2019, 161-180). Dünya genelinde federal sistemin uygulandığı birçok farklı ülke bulunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Brezilya, Almanya ve İsviçre, federal yapılanma biçimini benimsemiş ülkelere örnek olarak gösterilebilir. Federal devletlerin bazıları liberal demokrasiyi benimserken, diğerleri sosyalist ideolojiyi tercih etmektedir (Ulusoy, 2015, 123-134). Günümüzde sosyalist ideolojiyi benimseyen federal devletler sınırlı sayıdadır. Bunlar arasında öne çıkan örneklerden biri Venezuela'dır. Venezuela, 1999 yılında kabul edilen yeni anayasasıyla birlikte, federal bir yapı benimsemiştir. Bu yapı, yerel yönetimlerin belirli bir özerkliğe sahip olmasını sağlayarak, merkezi hükümetle olan ilişkilerinde bir denge oluşturur (Karadeniz, 2020, 85-100). Tarihsel olarak, Sovyetler Birliği de sosyalist bir ideolojiyle federal bir yapıda yönetilmiştir. Sovyetler Birliği'nin federalizmi, sosyalist prensiplerin yerel düzeyde nasıl uygulandığını göstermekte önemli bir örnektir (Çağdaş, 2019, 161-180). Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bu yapı sona ermiştir.

Liberal demokrasi anlayışının temel niteliklerinden biri, devletin sınırlandırılmasıdır. İktidarın anayasa ve hukuka dayanarak kısıtlanması, liberal demokrasinin öncelikli hedefidir ve bu, iktidarın meşruiyetinin temelini oluşturur. Liberal bir devlette, yasalar akıl ve mantığa dayalı bir inancın ifadesi olarak kabul edilir (Ulusoy, 2015, 123-134). Ayrıca, yasaların belirli bir sınıfın veya kişisel çıkarların lehine eğilim göstermemesi durumunda, devletin tarafsızlığını sağlaması beklenir (Çetin, 2002, 112-130). Bu şekilde, liberal bir devlette iktidar keyfi uygulamalardan uzak durarak bireysel mutluluk ve özgürlüğü daha iyi güvence altına alabilir. İktidar ne kadar sınırlı olursa, bireysel özgürlük alanı da o kadar genişler. Liberal demokrasi, sınırlı bir yetki alanı sunduğu için, halkın önemli siyasi sorunlarda belirli bir çerçevede karar verme yetkisine sahip olduğu bir sistemdir (Karadeniz, 2020, 85-100).

¹¹ Federal devlet, merkezi hükümet ile yerel yönetimlerin yetkilerini paylaştığı bir yönetim sistemidir. Bu sistemde, merkezi hükümet savunma, dış politika gibi konularda yetkilere sahipken, yerel yönetimler eğitim, sağlık gibi alanlarda bağımsız kararlar alabilirler. Federalizm, büyük ve çeşitli nüfuslara sahip ülkelerde yönetim kolaylığı sağlamak amacıyla tercih edilir. Özbudun, E. (2017). *Anayasa Hukuku* (5. baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.

Her devletin bir anayasaya sahip olması, onun mutlaka anayasal yönetime sahip olduğu anlamına gelmez. Bu noktada, anayasa ve anayasacılık kavramlarının eşdeğer olmadığını vurgulamak önemlidir. Günümüzde birçok anayasanın, anayasacılığın gerekliliklerini karşılamadığını söylemek mümkündür. Anayasacılık açısından, anayasalar genellikle üç farklı kategoriye ayrılır: garantist,¹² kamuflej¹³ ve sözde anayasalar. Bu kategoriler arasında yalnızca garantist anayasalar, anayasacılığın gerekliliklerini yerine getirdiği söylenebilir (Erdoğan, 2012, 55-70). Bu bağlamda, liberal demokrasi sadece anayasanın varlığıyla değil, aynı zamanda iktidarın anayasal sınırlar içinde kalarak bireysel özgürlükleri korumasıyla tanımlanan bir yönetim biçimi olarak ortaya çıkmaktadır (Çetin, 2002, 112-130).

Sosyalist demokrasi anlayışında, ekonomik ve toplumsal eşitlik ön plandadır. Sosyalist demokrasinin temel hedefi, toplumda eşitsizliği ortadan kaldırmak ve adil bir gelir dağılımı sağlamaktır. Bu bağlamda, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin teşvik edilmesi, ekonomik eşitlik ve sosyal adalet sağlamak için kritik bir rol oynar (Giddens, 2006, 123). Sosyalist demokraside, devletin ekonomik ve sosyal politikaları belirlemede aktif bir rol oynaması ve kamusal hizmetlerin yaygınlaştırılması, toplumsal refahı ve dayanışmayı artırmak amacıyla görülür (Offe, 1985, 287). Sosyalist sistemde, bireylerin ekonomik güvenliği ve sosyal hakları ön plandadır, bu nedenle devletin toplumsal ve ekonomik denetimi genişletilir. Bu şekilde, sosyalist demokrasi, halkın sosyal ve ekonomik politikalar üzerinde daha etkin bir denetim ve katılım hakkına sahip olduğu bir sistem sunar (Therborn, 2013, 45-50).

¹² Garantist kavramı, bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma amacıyla geliştirilmiş hukuksal mekanizmaları ifade eder. Garantist bir sistem, yasaların üstünlüğü ilkesine dayalı olarak, bireylerin temel haklarının güvence altına alınmasını sağlar. Bu bağlamda, garantist anayasa, bireylerin haklarını korumak için özel olarak düzenlenmiş anayasal hükümlere sahip olan bir anayasa türüdür. Garantist anayasalar hem anayasal hem de uluslararası düzeyde hakların korunmasına yönelik düzenlemeleri içerir ve bireylerin devlete karşı sahip olduğu hakları güvence altına alır. Donnelly (2003), *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press, s. 78.

¹³ Kamuflej kavramı, genellikle bir şeyin gerçek doğasını gizlemek veya yanıltıcı bir görünüm vermek amacıyla kullanılan bir stratejiyi ifade eder. Hukuk bağlamında kamuflej, anayasa veya yasaların, görünüşte demokratik ve özgürlükçü bir yapı sunmasına karşın, gerçekte bireylerin haklarını kısıtlayan veya otoriter uygulamalara olanak tanıyan düzenlemeleri içermesidir. Kamuflej anayasa, bu tür bir yapıdadır ve bireylerin haklarını koruma iddiasında bulunmasına rağmen, hükümetin yetkilerini artıran ve muhalefeti bastıran unsurlar barındırır. Bu tür anayasalar, demokratik ilkeleri savunduğunu öne sürse de aslında otoriter yönetimlerin meşrulaştırılmasına hizmet eder. Hirschl, R. (2004), *Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism*. Harvard University Press. (s. 20).

Erkler ayrılığı ilkesi, devlet niteliği taşıyan her siyasi toplulukta yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç farklı kuvvetin bulunması gerektiğini savunur ve bu kuvvetlerin bağımsız organlara verilmesi gerektiğini vurgular. Bu ilkeye göre, yasama kuvveti toplum yaşamını düzenleyen kanunları hazırlar; yürütme kuvveti bu kanunları uygular, yargı kuvveti ise kanunların uygulanmasından doğabilecek anlaşmazlıkları çözer (Teziç, 2003, 390-392; Büyük, 2010, 55-58). Erklar ayrılığı ilkesi, devlet gücünün sınırlandırılması ve kötüye kullanılmasının önlenmesi amacıyla, bu üç kuvvetin ayrı ellerde bulunmasının gerekliliğini vurgulayan bir kuramdır (Gören, 2019, 5-12).

Federal yapılanma ilkesi, kuvvetler ayrılığının¹⁴ dikey bir biçimini temsil eder ve iktidarın gücünün bölünmesinde yatay kuvvetler ayrılığı kadar etkili bir sistem olarak kabul edilir. Federal sistemlerde, güçler merkezi ve bölgesel düzeylerde ayrılır, bu da merkezi hükümet ile eyalet veya bölgesel hükümetler arasında bir denge sağlar. Günümüzde, federal yapılanmayı benimseyen birçok devlet bulunmaktadır ve bu sistemin nasıl işlediğini ile çeşitli ülkelerdeki uygulamalarını gözlemlemek mümkündür (Riker, 1964, 112-115; Elazar, 1987, 39-42).

Federal yapılanma biçimi kendi içerisinde iki ana kategoriye ayrılır. Birincisinde, federal devletin yasama yetkileri anayasada belirtilmiş ve belirtilmeyen yetkilerin federe devletlere ait olduğu kabul edilmiştir. Bu yönetim şekline Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre örnek verilebilir (Çağdaş, 2019, 161-180). İkincisinde ise, anayasada federe devletin yetkileri belirtilmiş ve sayılmayan diğer yetkiler federal devlete ait olarak kabul edilmiştir. Kanada, Hindistan ve Güney Afrika bu yönetim şekline örnek olarak gösterilebilir (Çağdaş, 2019, 161-180; Uygun, 2007, 81-84). Federal yapılanma biçiminde, erkler genel olarak sert bir şekilde ayrılmıştır ve birbirlerini en az ölçüde etkilemektedirler. Bu durumda yetkiler, bölünmüş değil, paylaşılmış gibi görünmektedir (Sartori, 1997, 123-126). Ayrıca, ilk anayasa yargısı ve ilk anayasa mahkemelerinin federal yapılanma biçimindeki devletlerden çıkmış olması da oldukça önemlidir (Gülsoy, 2007, 98-101).

¹⁴ Kuvvetler ayrılığı, devletin yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden bağımsız olarak faaliyet göstermesi ilkesidir. Bu ilke, devlet gücünün tek bir elde toplanmasını önleyerek bireysel özgürlüklerin korunmasını sağlar. Montesquieu'nün "Yasaların Ruhu" adlı eserinde bu ilkenin temelleri atılmıştır. Montesquieu, C.-L. de S. (2020). *Kanunların Ruhu* (çev. S. Aykut). İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 155-160.

4.3. Hukuk Devleti İlkesi

İktidarın sınırlandırılması düşüncesinin temeli Antik Çağlara dayanmaktadır (Uygun, 2005, 50-60). Ancak, hukuk devleti kavramı 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu kavramı, 19. yüzyılın ilk dönemlerinde Alman hukukçular tarafından geliştirilen bir düşünce olarak kabul edilmektedir (Sancar, 2016, 87-95).

Hukuk devleti, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almayı ve devletin tüm eylemlerini hukuk çerçevesinde sınırlayıp denetlemeyi amaçlayan bir yönetim anlayışdır. Hukuk devleti ilkesine göre, devlet organları ve yetkilileri hukukun belirlediği sınırlar içinde hareket etmek zorundadır ve keyfi uygulamalardan kaçınmalıdır. Bu anlayış, yasaların üstünlüğünü ve adil yargılama süreçlerini teşvik eder, böylece bireylerin haklarının korunmasını sağlar (Türkbağ, 2001, 200). Ayrıca, hukuk devleti yasaların belirli ve öngörülebilir olmasını, yasama ve yürütme yetkilerinin ayrılmasını ve bağımsız bir yargı sisteminin varlığını öngörür. Bu prensipler, devletin tüm faaliyetlerinin hukuk kuralları çerçevesinde düzenlenmesini ve bireylerin hukuki güvencelerinin artırılmasını sağlar (Eren, 2016, 13-15).

Uluslararası hukukta hukuk devleti ilkesinin kapsamı tam olarak tanımlanmış olmasa da bu ilkenin temel unsurları Venedik Komisyonu tarafından kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır. Venedik Komisyonu'nun raporuna göre, hukuk devleti ilkesinin temel unsurları yasallık, keyfilik yasağı, hukuki belirlilik, insan haklarına saygı, kanun önünde eşitlik ve tarafsız mahkemeler önünde adalete erişim olarak sıralanmaktadır (Avrupa Hukuk Komisyonu, 2023, 12-15). Bu unsurlar, hukuk devletinin amacını bireylerin hukuki güvencelerini artırmak ve devletin tüm faaliyetlerini hukuk çerçevesinde sınırlandırmak ve denetlemek olarak belirler (Eren, 2016, 15-20). Hukuk devleti ilkesini benimseyen bir sistem, bireylerin onurlu bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli hukuki güvenliği sağlarken, devletin yetkilerini hukukun öngördüğü sınırlar içinde tutar (Türkbağ, 2001, 200).

Tarihsel perspektiften bakıldığında, hak ve özgürlükler üzerindeki en büyük saldırıların sıklıkla yürütme organlarından geldiği gözlemlenmiştir (Özbudun, 2018, 47-50). Sınırsız ve denetlenmeyen güç, keyfilik ve baskılar yoluyla bireylerin haklarını ihlal etme riskini taşır. Bu bağlamda, bağımsız yargı organları, iktidarın sınırlarını denetleyebilen ve bireysel hakları koruyabilen önemli bir mekanizma olarak kabul

edilmektedir. Devletlerin iktidarını sınırlayamadığı durumlarda, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması hukuk devleti ilkesi ve bağımsız yargı organları aracılığıyla sağlanır (Sancar, 2016, 87-95). Bu nedenle, hukuk devleti ilkesi hem devletin hem de bireylerin haklarını adil bir şekilde düzenlemeyi ve denetlemeyi amaçlayan bir sistem olarak değerlendirilmektedir (Türkbağ, 2001, 204). Hukuk devleti, bireyleri hukuki kurallara tabi kılarken aynı zamanda devletin iktidarını da sınırlandırarak adaletli bir düzen sağlamayı hedefler.

4.3.1. İnsan Hakları Düşüncesi

Hukukta "insan" kavramı, çeşitli hukuk sistemlerinde farklı açılardan ele alınabilir ve bu, hukuk teorisinin ve pratiğinin temel unsurlarından biridir. Genel olarak, hukukta insan, bireysel hak ve yükümlülükleri düzenleyen bir varlık olarak değerlendirildiği gibi, aynı zamanda toplumsal ilişkileri belirleyici bir rol oynar. İnsan, hukuk sistemlerinde bireylerin haklarını, özgürlüklerini ve sorumluluklarını düzenleyen merkezi bir figürdür (Hart, 1961, 50).

Hak kavramının genel kabul görmüş tanımına göre, "Hak, hukuk düzeni tarafından kişilere tanınan bir irade kudreti ve isteme yetkisidir" (Gözler, 2011, 175). Hak kavramı, bireylerin özgürlüklerini sürdürebilmesi ve çeşitli istek ve ihtiyaçlarının toplumsal düzeni bozmadan karşılanabilmesi için hukuksal anlamda kişilere tanınan yetkililerdir (Hakyemez, 2002, 45). Haklar, bireylerin yaşamlarını, özgürlüklerini ve güvenliklerini korumayı amaçlayan ve yasalarla güvence altına alınan normlardır. İnsan hakları ise, bu hakların evrensel bir çerçevede kabul edilen ve tüm bireyler için geçerli olan versiyonudur. İnsan hakları, bireylerin doğuştan sahip olduğu ve uluslararası anlaşmalarla korunan hakları içerir; örneğin yaşam hakkı, ifade özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı gibi temel unsurları kapsar (Çüçen, 2003, 78). Bu haklar, toplumsal düzeni sağlarken bireylerin kişisel ve özgürlük alanlarını güvence altına alır ve devletlerin bu hakları koruma yükümlülüğünü öngörür.

Hukukta insan, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruyan ve karşılaştıkları eylem ve durumları muhakeme edebilen bir varlık olarak değerlendirilir. İnsan hakları, uluslararası sözleşmeler ve anayasal düzenlemelerle güvence altına alınmış olup, yaşam hakkı, özgürlükler ve güvenlik gibi temel unsurları içerir (İçli, 2020, 30). Bu bağlamda, insan hakları evrensel standartlarla tanımlanır ve tüm bireylerin eşitlik ilkesine dayalı

olarak korunmasını sağlar (Donnelly, 2003, 15). Hukukun üstünlüğü ve adil yargılama süreçleri, bireylerin haklarının korunması ve adil bir toplum yapısının sağlanması açısından kritik öneme sahiptir (Sen, 1999, 72). Hakların kullanımı, özgürlüğün bir ifadesi olarak kabul edilir. Ancak, “hiçbir hak sınırsız değildir”; her hakkın sınırlayıcı başka bir hakkı bulunmaktadır (Hakyemez, 2002, 15-22 ; Çüçen, 2003, 79).

Antik Yunan'dan itibaren özgürlük ve hak kavramları geniş çapta tartışılmıştır. Ancak, insan hakları kavramının gerçek anlamda gelişimi, modern demokrasi anlayışıyla ilişkilidir. Antik Yunan'da özgürlük, genellikle vatandaşlık ve toplumsal rollerle sınırlıydı; haklar ise belirli bir sınıf veya grubun ayrıcalıkları olarak görülüyordu (Aristoteles, 1999, 45). İnsan hakları kavramı, 18. yüzyıldan itibaren, özellikle Fransız Devrimi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı gibi demokratik hareketlerle şekillenmiştir (Hakyemez, 2002, 15-22). Bu dönemde, tüm bireylerin eşitliğine ve evrensel haklara dayalı bir sistem öne çıkmıştır.

Modern demokratik toplumlarda, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler anayasal ve hukuki normlarla güvence altına alınmaktadır. Bu bağlamda, insan hakları kavramı, demokratik toplumların evrensel değerlerini yansıtarak, bireylerin eşit ve özgür bir şekilde haklarını kullanabilmelerini temin eder (Donnelly, 2003, 28). Dolayısıyla, insan hakları, demokratik ilkelerle şekillenen ve toplumsal eşitliği teşvik eden bir anlayışla gelişmiştir.

İnsan haklarının bazıları anayasalarda temel hak ve özgürlükler olarak tanımlanmaktadır. Temel hak ve özgürlükler, insanların doğuştan sahip olduğu ve devredilemez, vazgeçilemez haklardır. Bu haklar, bireylerin diğer haklarını kullanabilmeleri için gerekli olan temel bir zemin sağlar; yani bir birey, temel hak ve özgürlükler olmadan diğer haklarını etkili bir şekilde kullanamaz (Çüçen, 2003, 15-28).

Anayasaların bireyin haklarını belirleyip güvence altına alması, modern hukuk devletlerinin temel gerekliliklerinden biridir. Ancak, anayasaların insan haklarına ne derece yer verdiği ve bu hakları ne ölçüde güvence altına aldığı, benimsedikleri ideolojilere göre değişiklik gösterebilir. Örneğin, bazı anayasal düzenlemeler bireysel özgürlükleri ve insan haklarını geniş kapsamlı olarak güvence altına alırken, diğerleri bu hakları sınırlı bir çerçevede ele alabilir (Giddens, 1994, 65). Bu çeşitlilik, anayasal

düzenlemelerin içerdği ideolojik yaklaşımların bir yansıması olup, uluslararası insan hakları standartları ile uyumlu olma dereceleriyle doğrudan ilişkilidir.

Anayasalar, benimsedikleri ideolojilere göre çeşitli türlerde sınıflandırılabilir. Bu türler, farklı ideolojik yaklaşımlar ve devlet anlayışlarını yansıtır (Günay, 2012, 102). Sosyalist anayasa ve liberal anayasa kavramları, bu anayasa türlerinden bazılarıdır ve aralarındaki farkları anlamak, ideolojik yaklaşımların anayasal düzenlemelere etkilerini incelemek açısından önemlidir.

Sosyalist ve liberal anayasalar, devletin rolü ve bireylerin hakları konusunda belirgin farklılıklar gösterir. Sosyalist anayasalar, toplumsal adalet ve ekonomik eşitlik sağlama amacını güder. Bu anayasalar, üretim araçlarının toplumun ortak mülkiyetine geçmesini ve özel mülkiyetin kısıtlanmasını öngörür; devlet, üretim araçlarını kontrol eder ve ekonomik kaynakları eşit bir şekilde dağıtmayı hedefler (Giddens, 1994, 68; Günay, 2012, 102). Devlet, ekonomik faaliyetleri yönlendirirken büyük endüstrileri kontrol eder ve eğitim, sağlık ile konut gibi temel sosyal hakları anayasal bir teminat olarak sunar (Çakır, 2015, 86). Sosyalist anayasalar, halkın yönetime daha etkin katılımını destekler ve demokratik süreçleri teşvik eder. Ayrıca sosyal güvenlik sistemlerini ve işçi haklarını güçlendirerek, sosyal adaletin sağlanmasına ve yoksullukla mücadeleye yardımcı olabilir (Offe, 1985, 53; Altun, 2009, 77). Bununla birlikte, devletin ekonomik planlama ve müdahale rolü aşırı olabilir; bu durum ekonomik verimliliği düşürebilir ve bireysel özgürlükleri sınırlayabilir (Akman, 2018, 93). Eski Sovyetler Birliği'nin anayasası ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin anayasası, sosyalist anayasalara örnek olarak verilebilir (Shue, 1996, 27; Eren, 2016, 15-20).

Liberal anayasalar, kişisel hakların korunması, ekonomik rekabetin teşvik edilmesi ve devlet müdahalesinin sınırlı tutulması gibi ilkelerle dikkat çeker. Bu anayasalar, hukukun üstünlüğü, temel insan hakları ve demokratik yönetim ilkelerine vurgu yapar (Çakır, 2015, 102). Bireylerin kişisel özgürlükleri, ifade özgürlüğü ve özel mülkiyet hakları güçlü bir şekilde korunur (Nozick, 1974, 88; Şahin, 2008, 67). Ayrıca, seçimler ve bağımsız medya gibi demokratik süreçler bu anayasalarda önemli bir yer teşkil eder (Dahl, 1989, 54; Tekin, 2014, 92). Liberal anayasalar, genellikle devletin ekonomik ve sosyal alanlara müdahalesini sınırlayarak bireylerin özgürlüğünü ve ekonomik rekabeti destekler. Bu yaklaşım, bireylerin kendi potansiyellerini en üst düzeye

çıkarmalarına olanak tanırken, ekonomik büyüme ve yenilikçiliği teşvik edebilir (Öztürk, 2011, 78). Ancak, bu sistem sosyal eşitsizliklere ve ekonomik uçurumlara yol açabilir; çünkü devlet müdahalesinin sınırlı olması, toplumsal refah ve gelir dağılımında eşitsizlikleri artırabilir (Sen, 1999, 93). Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ve İngiltere'nin temel hukuk prensipleri ile anayasal uygulamaları, liberal anayasalara örnek olarak gösterilebilir (Yalçın, 2016, 120-135).

Liberal ve sosyalist anayasaları ise şu şekilde karşılaştırmak mümkündür.

Ekonomik Yaklaşım: Sosyalist anayasa, ekonomik eşitlik sağlamak amacıyla devletin ekonomide aktif rol oynamasını öngörür ve kolektivizmi teşvik ederken (Giddens, 1994, 68; Günay, 2012, 102), liberal anayasa serbest piyasa ekonomisini ve özel mülkiyeti destekler, devlet müdahalesini sınırlı tutar (Öztürk, 2011, 78).

Bireysel Haklar ve Özgürlükler: Sosyalist anayasalar, toplumsal eşitliği sağlamak için bireysel özgürlüklerde kısıtlamalara gidebilirken (Çakır, 2015, 86), liberal¹⁵ anayasalar bireysel haklar ve özgürlükleri ön planda tutar ve devletin bu haklara müdahalesini en aza indirir (Nozick, 1974, 88; Şahin, 2008, 92-108).

Devletin Rolü: Sosyalist anayasalar, devletin ekonomik ve sosyal hayatın geniş bir bölümünde aktif bir rol oynamasını öngörür (Offe, 1985, 53; Altun, 2009, 77). Liberal anayasalar ise devletin rolünü genellikle güvenlik ve adalet ile sınırlı tutar ve bireylerin serbest faaliyet göstermesine olanak sağlar (Dahl, 1989, 54; Tekin, 2014, 92).

Toplumsal Yapı: Sosyalist anayasalar, toplumsal eşitliği teşvik etmek için çeşitli sosyal politikalar uygular (Günay, 2012, 106; Eren, 2016, 54). Liberal anayasalar ise bireysel başarıya ve girişimciliğe odaklanır, toplumsal eşitlik ise daha az devlet müdahalesi ile sağlanmaya çalışılır (Akman, 2018, 93).

Kısacası, liberal anayasalar bireysel hakları ve ekonomik özgürlüğü vurgularken (Çakır, 2015, 102), sosyalist anayasalar toplumsal eşitliği ve refahı önceliklendirir (Giddens, 1994, 68; Günay, 2012, 106). Her iki sistemin de avantajları ve dezavantajları,

¹⁵ Liberalizm, bireysel özgürlükleri, hukukun üstünlüğünü ve serbest piyasa ekonomisini savunan bir siyasi ideolojidir. Liberalizmin temel ilkeleri arasında, ifade özgürlüğü, özel mülkiyet hakkı ve devlet müdahalesinin sınırlandırılması bulunur. Klasik liberalizm, devletin ekonomiye ve bireysel özgürlüklere minimum müdahalede bulunması gerektiğini savunur. Tocqueville, A. de. (2017). Amerika'nın Altın Çağı (çev. A. Çalışkan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 140.

uygulama şekline ve toplumun ihtiyaçlarına göre farklılık gösterebilir (Sen, 1999, 93; Offe, 1985, 53; Eren, 2016, 15-20).

Bu karşılaştırma, sosyalist ve liberal anayasa sistemlerinin temel farklılıklarını ve yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Her iki sistem de farklı ideolojik ve felsefi temellere dayanarak toplumu ve devletin rolünü farklı şekilde şekillendirir.

Anayasaların bireylerin haklarını belirtip güvence altına alması zorunludur; ancak, liberal anayasacılık bilincinin yerleştiği ülkelerde, anayasalar tüm haklara yer vermeyebilir (Eren, 2016, 67). Bu durum, liberal anayasacılığın yerleştiği ülkelerde bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin genel olarak bilindiği ve kabul edildiği anlamına gelir (Dahl, 1989, 78; Çakır, 2015, 89). Öte yandan, liberal anayasacılık bilincinin gelişmediği ülkelerde, bu hak ve özgürlüklerin anayasa içinde açıkça belirtilmesi zorunludur (Altun, 2009, 92). Sosyalist anayasaya sahip ülkelerde ise, anayasa içinde yer alan hakların ve özgürlüklerin sadece listelenmiş olanlarla sınırlı tutulmaması gerektiği ifade edilir; zira, listelenen hakların eksik olma olasılığı oldukça yüksektir (Offe, 1985, 143; Günay, 2012, 123).

Hukuk devleti, bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, yasaların üstünlüğüne dayanan bir sistemdir. Anayasal düzen, bu hakların korunmasında temel bir rol oynar; zira anayasa, bireylerin haklarını tanımlarken, bu hakların devlet tarafından ihlal edilmemesi için gerekli denetim mekanizmalarını da sağlar. İnsan hakları, bu çerçevede, hukuk devletinin temel ilkelerinden biri olarak kabul edilir ve anayasal düzenin temeli olan bireylerin özgürlük ve eşitlik anlayışının gerçekleşmesini sağlar. Bu nedenle, hukuk devleti ile anayasal düzen arasındaki ilişki, bireylerin haklarının güvence altına alınması ve bu hakların korunması açısından kritik bir öneme sahiptir (Kaya, 2018, 45; Dworkin, 1986, 30). Türkiye'nin mevcut anayasal düzeni, liberal-demokratik anayasa kategorisine girmektedir (Günay, 2012, 89; Dahl, 1989, 101). Liberal-demokratik sistemler, bireysel hakların korunmasını ve demokratik süreçlerin etkinliğini sağlayarak, vatandaşların özgür ve adil¹⁶ bir toplumda yaşamalarını hedefler (Çakır, 2015, 115). Bu sistemler, bireysel özgürlüklerle toplumsal katılım arasında bir denge kurmaya çalışır ve

¹⁶ Adil olmak, hakkaniyetli, eşit ve tarafsız bir şekilde davranmayı ifade eder. Adalet kavramı, bireyler arasında eşitliğin sağlanması, hakların korunması ve yanlışların düzeltilmesi anlamında kullanılır. Adalet teorileri, toplumda sosyal ve ekonomik eşitliklerin sağlanmasına odaklanmaktadır. Tanyıldız, H. (2014). *Adalet Teorileri*. İstanbul: Beta Yayınları, s. 73-75.

böylece kişisel haklar ile demokratik yönetim arasında uyum sağlamayı amaçlar (Sen, 1999, 112; Eren, 2016, 15-20). 1982 Anayasası, Türkiye'nin anayasa sisteminin temelini oluşturur ve liberal-demokratik ilkeleri yansıtır (Altun, 2009, 99). Bu anayasa, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, demokratik kurumların ve seçim sisteminin düzenlenmesi gibi liberal-demokratik prensiplere dayanmaktadır (Özbudun, 2011a, 142). Ayrıca, anayasa, yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrımını öngörür ve bu erklerin denetimini sağlamak için çeşitli mekanizmalar içerir (Eren, 2016, 15-20; Offe, 1985, 156).

Bireysel Haklar ve Özgürlükler: Anayasa, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplu sözleşme hakkı gibi bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına alır (Eren, 2016, 15-20; Özbudun, 2011a, 158).

Demokratik İlkeler: Seçimle gelen temsilciler, siyasi partiler ve demokratik kurumlar aracılığıyla yönetim yapılır (Dahl, 1989, 110; Çakır, 2015, 134).

Ekonomik ve Sosyal Müdahale: Türkiye'de devlet, ekonomik ve sosyal alanlarda müdahale edebilir, ancak bu müdahaleler genellikle belirli sınırlar içinde kalır. Ekonomik düzenleme ve sosyal politika, liberal ekonominin ilkelerine uygun şekilde yürütülür (Sen, 1999, 123).

Türkiye'nin mevcut anayasal düzeni, genel olarak liberal-demokratik ilkeler üzerine kuruludur. Ancak, anayasanın uygulanması ve siyasi süreçler zaman zaman sosyalist veya farklı ideolojik etkilere maruz kalabilmektedir. Türkiye'deki anayasal yapı¹⁷, bireysel hakları ve demokratik prensipleri korurken, devletin ekonomik ve sosyal alanlara müdahale yetkilerini de belirleyen bir çerçeve sunar (Günay, 2012, 105; Offe, 1985, 162). Bu bağlamda, Türkiye'nin anayasal düzeni, liberal-demokratik prensiplere dayanmakla birlikte, uygulamada çeşitli ideolojik etkilerin izlerini taşıyabilmektedir.

5. Anayasallaşma Kavramı

"Anayasallaşma" kavramı, anayasanın toplumsal ve hukuki sistem içinde köklü bir şekilde yerleşmesini ve kabul görmesini ifade eder (Soysal, 1992, 124). Bu kavram,

¹⁷ Anayasal yapı, bir devletin anayasası ile belirlenmiş yönetim ve hukuk düzenini ifade eder. Anayasalar, devletin temel kurumlarını, bu kurumların yetki ve görevlerini, bireylerin hak ve özgürlüklerini düzenler. Anayasal yapı, devletin işleyişinin temel taşıdır. Özbudun, E. (2018). *Demokratik Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, s.92.

anayasanın sadece bir hukuk metni olarak değil, aynı zamanda devletin işleyişinde ve bireylerin haklarında belirleyici bir norm haline gelmesini gerektirir (Özbudun, 2011a, 45). Anayasallaşma süreci, anayasa kurallarının toplumsal yaşamda benimsenmesi ve uygulanması ile başlar ve devam eder (Eren, 2016, 15-20).

Anayasallaşma, anayasanın yalnızca yasal bir belge olmaktan çıkıp, toplumun ortak değerlerini yansıtan ve bireylerin haklarını güvence altına alan bir mutabakat haline gelmesini içerir (Çakır, 2015, 78; Ackerman, 1991, 89-105). Bu süreç, aynı zamanda anayasa normlarının devletin çeşitli organları ve bireyler tarafından kabul edilmesi ve uygulanması ile pekişir (Özbudun, 2011b, 58; Elster, 1995, 102-105). Anayasallaşma, hukukun üstünlüğünü sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumda güçler ayrılığı, demokratik katılım ve temel hakların korunmasını da teşvik eder (Eren, 2016, 15-20; Dahl, 1989, 134-136).

Sonuç olarak, anayasallaşma, bir devletin hukuki düzeninin temeli haline gelmesini ve toplumun geniş kesimleri tarafından saygı gösterilmesini amaçlar (Çakır, 2015, 92; Ackerman, 1991, 120-125).

Anayasallaşma süreci, anayasanın oluşturulması, kabulü, yürürlüğe girmesi ve uygulanmasını kapsamaktadır (Özbudun, 2011b, 63; Çakır, 2015, 105). Bu süreçte, anayasanın toplumsal ve siyasi yapıya entegrasyonu sağlanır (Eren, 2016, 15-20). Ayrıca, anayasanın değişikliklere açık olup olmadığı ve bu değişikliklerin nasıl gerçekleştirileceği de önemli bir unsurdur (Arslan, 2018, 50-70). Anayasanın toplumsal kabulü, yalnızca hukuki değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal bir süreçtir (Aydın, 2020, 72). Toplumun anayasanın ilkelerine ve kurallarına uyum sağlaması, anayasanın etkinliğini ve sürekliliğini garanti eder (Yılmaz, 2017, 94). Bu bağlamda, toplumun farklı kesimlerinin anayasanın değerlerine saygı göstermesi ve bu değerleri içselleştirmesi önem arz eder (Akman, 2019, 83).

Anayasallaşma kavramı, uluslararası hukuk doktrinlerinde önemli bir değişim geçirmiştir. Geleneksel anayasacılık anlayışından farklı olarak, modern anayasa anlayışı, uluslararası hukuk normlarının ulusal hukuk sistemlerine entegre edilmesini ve devletler arası sınırları aşan geçerliliği ifade eder. Bu bağlamda, küreselleşmenin etkisiyle "devletsiz egemenlik" kavramı ön plana çıkmıştır. Uluslararası hukuk normlarının ulusal anayasalar üzerindeki etkisi artmış ve devletlerin ötesinde geçerli olan kurallar önem

kazanmıştır. Bu süreç, uluslararası hukuk kurallarının ulusal anayasalardan daha geniş bir geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir (Guski, 2012, 45; Çakır, 2018, 56).

Klasik uluslararası hukuk¹⁸, devletler arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla geliştirilmiş bir sistemdir; ancak bu sistem, küreselleşen dünyadaki yeni gelişmelere yanıt vermekte yetersiz kalmıştır. Modern uluslararası hukuk ise, klasik anlayışa göre daha kapsamlı bir yaklaşım sergiler. Bu bağlamda, modern uluslararası hukuk, yalnızca devletlere değil, aynı zamanda devletler dışındaki aktörlere de yükümlülükler getirmektedir (Erdem, 2015, 75). Ayrıca, anayasallaşma kavramı, anayasa hukukundaki normlar hiyerarşisini uluslararası hukuk sistemine entegre ederek uluslararası hukukun meşruiyetini artırmış ve etkinliğini güçlendirmiştir. Bu yaklaşım, uluslararası hukuk kurallarının yalnızca devletler arasında değil, aynı zamanda küresel ölçekte geçerli ve bağlayıcı olduğunu vurgular (Hertig, 2003, 75-78). Sonuç olarak, modern uluslararası hukuk, ulusal ve uluslararası normlar arasındaki sınırları belirsizleştirerek daha kapsamlı ve etkili bir hukuk sistemi oluşturmaktadır.

¹⁸ Klasik uluslararası hukuk, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda gelişen ve devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuki normlar bütünüdür. Bu hukuk sistemi, devletlerin bağımsızlığı, egemenliği ve uluslararası antlaşmaların bağlayıcılığı gibi temel ilkeleri içerir. Devletlerarası anlaşmazlıkların çözümü için uluslararası hukuk normları belirlenmiştir. Tanrıverdi, A. (2020). *Klasik Uluslararası Hukuk: İlkeler ve Uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 128.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI ANTLAŞMALARIN OLUŞUMUNDAN ANAYASALLAŞMA SÜRECİNE KADAR DURUMU

1. Uluslararası Antlaşmaların Tarihsel Gelişimi ve İlk Örnekleri

Uluslararası antlaşmalar, devletler arasında yazılı biçimde yapılan ve uluslararası hukuka tabi olan karşılıklı irade beyanlarını ifade eder. Bu antlaşmalar genellikle en az bir belge içerir ve antlaşmanın adı ile biçimi ne olursa olsun, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde değerlendirilir (Bozkurt, 2004, 32-34).

Uluslararası antlaşmalar üzerine yapılan bir diğer tanım, bu antlaşmaların devletler arasında gerçekleştirilen, taraf devletler arasındaki yükümlülükleri değiştiren, yeni yükümlülükler getiren veya mevcut yükümlülükleri ortadan kaldıran, uluslararası hukuk kurallarına dayanan anlaşmalar olduğu şeklindedir. (Cerit, 1948, 22-24).

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin (VAHS) 2. maddesine göre, *"Antlaşma, ister tek bir belgede, isterse iki veya daha fazla ilgili belgede yer alsın ve kendine mahsus ismi ne olursa olsun, devletler arasında yazılı şekilde akdedilmiş ve uluslararası hukuka tabi olan uluslararası antlaşma (mutabakat) demektir"*. Bu tanım, uluslararası antlaşmanın temel özelliklerini belirler: yazılı olması, devletler arasında yapılması ve uluslararası hukuka tabi olması. Ancak, VAHS'in tanımı yalnızca antlaşmanın şekli ve taraflarını kapsar; antlaşmanın amaçları, nitelikleri ve işlevleri hakkında ayrıntılı bilgi sunmaz (Çelik, 1987, 15-17)

Uluslararası antlaşmaların amacı, taraflar arasında belirli hak ve yükümlülükleri düzenlemek ve uluslararası ilişkilerde bir düzen sağlamak olarak özetlenebilir. Nitelik açısından, bu antlaşmalar bağlayıcı olup, tarafları hukuken yükümlü kılar ve genellikle uluslararası hukukun bir parçası olarak kabul edilir. İşlevleri ise, taraflar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, iş birliği alanlarını belirlemek ve uluslararası hukuk normlarına uygun hareket etmeyi sağlamaktır. Bu bağlamda, antlaşmalar uluslararası toplumda barışı ve düzeni teşvik etmek amacıyla önemli bir rol oynar (Bozkurt, 2004, 45-48; Sur, 2013, 120-123).

Neredeyse ilk çağlardan¹⁹ itibaren, insanlar çeşitli siyasi otoriteler altında birleşerek toplumlar ve devletler oluşturmuşlardır. Ancak, bir toplumun ya da devletin tüm alanlarda kendi başına ihtiyaçlarını karşılaması genellikle mümkün olmamıştır. Bu nedenle, toplumlar diğer toplumlarla ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla iletişim kurmak ve etkileşimde bulunmak zorunda kalmıştır. Bu etkileşimler sonucunda uluslararası ticaret gelişmiş ve devletler kendi kültürlerini tanıtmaya fırsatı bulmuştur (Doğan, 2006, 10-11).

Devletler arasındaki iletişim her zaman sorunsuz ilerlememiş ve çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmazlıkların çözümü için bazı devletler savaş yoluna başvururken, diğerleri doğrudan veya savaş sonrasında antlaşma yapma yolunu tercih etmiştir (Doğan, 2006, 10-11). Örneğin, antik dönemde Roma ile Kartaca arasındaki Pön²⁰ Savaşları, bu tür anlaşmazlıkların nasıl uzun ve kanlı süreçler oluşturabileceğini göstermektedir. Modern çağda ise uluslararası ilişkilerdeki anlaşmazlıklar genellikle diplomatik müzakerelerle çözülmüş, ancak bazen savaşlarla başlamış ve antlaşmalarla sonuçlanmıştır (Morgenthau, 2006 123-126). Bu süreçler, devletler arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını ve uluslararası hukuk ile diplomasi aracılığıyla çözüm arayışlarını ortaya koymaktadır.

Uluslararası antlaşmaların tarihi, toplumların ilk oluştuğu tarihler kadar eskiye dayanabilir (Sur, 2013, 25-30). Ancak, ilk uluslararası antlaşmanın ne zaman yapıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır ve bu konuda kaynaklar arasında çelişkili bilgiler mevcuttur. Uluslararası antlaşmalar hem yazılı hem de sözlü olabilir. Geçmiş dönemlerde yapılmış antlaşmalara dair elde edilen en eski belgeli antlaşma, belgelenmiş en eski antlaşma olarak kabul edilir. Ancak, daha eski tarihlerde yapılmış ve henüz belgeleri bulunmamış antlaşmalar varsa, bu antlaşma "ilk yazılı antlaşma" olarak değerlendirilemez (Oğuz, 2017, 115-120).

¹⁹ İlk Çağ, yazının icadıyla başlayıp Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar süren tarihsel dönemi ifade eder. Bu çağda, Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma uygarlıkları önemli gelişmeler göstermiştir. İlk Çağ, insanlık tarihinin en eski dönemlerini ve bu dönemdeki siyasi, sosyal ve kültürel yapıları kapsar. Arslan, M. (2015). *İlk Çağ Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık, s. 154.

²⁰ Pön Savaşları, Roma ile Kartaca arasında MÖ 264-146 yılları arasında gerçekleşen üç büyük savaşı ifade eder. Bu savaşlar, Akdeniz'deki ticaret yolları ve siyasi hakimiyet üzerinde yoğunlaşmıştır. Üçüncü Pön Savaşı'nın sonunda Roma, Kartaca'yı tamamen yıkarak Akdeniz'in en büyük gücü haline gelmiştir. Aydın, H. (2016). *Roma İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 130-142.

Uluslararası antlaşmalar, şekil, içerik ve kapsam gibi unsurlar bakımından çeşitli kurallara tabidir. Bu kurallara ilk kez 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde yazılı olarak yer verilmiştir. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nden sonra, 1986 yılında devletlerle uluslararası örgütler arasında yapılan ve yalnızca uluslararası örgütler arasında geçerli olan antlaşmalarla ilgili olarak ikinci bir sözleşme kabul edilmiştir. Bu sözleşme, "Viyana Sözleşmesi" olarak bilinir ve uluslararası örgütler arasındaki antlaşmaların düzenlenmesini amaçlamaktadır (Arsanjani, 2011, 75-80).

1986 tarihli Viyana Sözleşmesi, uluslararası antlaşmalar yapma yetkisini yalnızca devletlerle sınırlı tutmaktan çıkarak, uluslararası örgütlere de hem devletlerle hem de kendi içlerinde antlaşma yapma yetkisi tanımıştır. Bu sözleşme, uluslararası örgütlerin yapacağı antlaşmalarda uyulması gereken usul ve esasları kapsamlı bir şekilde düzenlemiştir (Lo, 2017, 47-49).

Zamanla, uluslararası antlaşmalar yalnızca iki devlet arasında yapılan antlaşmalarla sınırlı kalmayıp, çok taraflı antlaşmaların sayısı artmıştır. Günümüzde, bu tür antlaşmalara, antlaşmayı düzenleyen devletlerin yanı sıra, yıllar sonra yeni devletler de katılabilmektedir. Bu durum, antlaşmaların dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve uluslararası ilişkilerde zamanla değişim ve genişlemeye açık olduğunu göstermektedir (Shaw, 2017, 70-72).

Antlaşmaların tarihleri konusunda birçok kaynak arasında çelişkiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar, mevcut belgeler ışığında bilinen en eski antlaşmanın M.Ö. 2000 yıllarında Kalş'ta sınır uyuşmazlığı nedeniyle yapılan bir antlaşma olduğunu belirtirken, diğer kaynaklar, Sümer devletlerinin M.Ö. 3000-4000 yıllarında kendi aralarında uluslararası barış antlaşmaları imzaladığını ifade etmektedir (Sur, 2013, 78-80; Tuncer, 2005, 112-114).

Tarihte yapılmış eski antlaşmalardan bazı önemli örnekler arasında, Mısır Hükümdarı Amenhotep III ile Babil Hükümdarı Karaindash arasında M.Ö. 1400'lerde yapılan ittifak antlaşması ve Mısır Hükümdarı II. Ramses ile Hitit Kralı III. Hattuşili arasında M.Ö. 1280'lerde imzalanan Kadeş Barış Antlaşması bulunmaktadır. Bu antlaşmalar, antik çağlarda uluslararası ilişkilerin ve diplomasi tarihinin önemli örnekleri olarak kabul edilmektedir (Eroğlu, 1979, 45-47; Yıldız, 2008, 122-124).

M.Ö. Kadeş Savaşı'ndan sonra yapılan Kadeş Antlaşması hakkında birçok kaynakta çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar, Kadeş Antlaşması'nın dünyanın bilinen ilk yazılı antlaşması olduğunu iddia etmektedir. Ancak, daha önceki yazılı antlaşmaların varlığı göz önüne alındığında, Kadeş Antlaşması'nın ilk yazılı antlaşma olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Sümer dönemine ait yazılı antlaşmalar, Kadeş Antlaşması'ndan daha eski tarihlidir (Arsanjani, 2011, 89-92; Yıldız, 2008, 128-130).

Birçok kaynağa göre, Hitit Kralları ve Anadolu'daki şehir krallıkları arasında yirmiye yakın antlaşma yapılmıştır. Bunların en bilinenleri arasında “Madduwattaş²¹, Hukkanaş²², Alaksanduş²³, Mattiwaza²⁴, Şunaşsura” antlaşmaları bulunmaktadır (Büyükkara, 1998, 45-48; Şimşek, 2006, 102-105). Kadeş Antlaşması, tarihteki ilk yazılı antlaşma olmasa da tarafların eşit şartlarda imzaladığı ilk antlaşma olarak kabul edilmektedir (Kara, 2009, 77-80).

Kadeş Antlaşması'nın bir diğer önemi, devletler arasında yapılan modern ittifak antlaşmalarına benzerliğidir. Eski Yunan ve Roma dönemlerinde de uluslararası antlaşmalar yapılmış olup, Atina ve Sparta arasında uzun yıllar süren barış antlaşmaları bu tür antlaşmalara örnek teşkil eder (Eroğlu, 1979, 90-92). Uluslararası antlaşmaların ilk zamanlarda genellikle barış ve ittifak gibi sınırlı konuları kapsadığı görülürken, 19. yüzyıldan itibaren ekonomi, ticaret ve diğer alanlara yayılarak hem kapsam hem de sayı açısından önemli bir artış göstermiştir (Kaya, 2008, 115-118). Bu süreç, uluslararası

²¹ Madduwattaş Antlaşması, Hitit İmparatorluğu ve Mısır arasında MÖ 1269 veya 1258 yıllarında yapılan bir barış antlaşmasıdır. Bu antlaşma, Hattuşili III (Hitit İmparatoru) ile II. Ramses (Mısır Firavunu) arasında imzalanmıştır. Çilingiroğlu, A. (2015). Mısır ve Hitit İlişkileri. İstanbul: Ege Yayınları, s.145.

²² Hukkanaş Antlaşması, Hitit İmparatorluğu ile Mitanni Krallığı arasında MÖ 14. yüzyılın ortalarında yapılan önemli bir antlaşmadır. Antlaşma, Hitit Kralı III. Suppiluliuma'nın hükümdarlığı döneminde (MÖ 1350-1315) Mitanni Krallığı'nın kralı Shattiwaza ile yapılmıştır. Çilingiroğlu, A. (2015). Mısır ve Hitit İlişkileri. İstanbul: Ege Yayınları, s.148.

²³ Alaksanduş Antlaşması, MÖ 20. yüzyılın sonlarına doğru Hitit İmparatorluğu ile Ahhiyawa (çoğunlukla antik Miken Yunanistan'ı olarak tanımlanır) arasında yapılan bir antlaşmadır. Bu antlaşma, Hititler ve Ahhiyawa arasında barış ve iş birliği koşullarını düzenlemiş ve bu durum dönemin önemli diplomatik belgelerinden biri olarak kabul edilir. Çilingiroğlu, A. (2015). Mısır ve Hitit İlişkileri. İstanbul: Ege Yayınları, s. 151.

²⁴ Mattiwaza Antlaşması, Hitit İmparatorluğu ile Hurrilerin (Hurriler, antik Anadolu'nun kuzeydoğusunda ve Güney Kafkasya'da yaşayan bir halk grubudur) Kizzuwatna krallığı arasında yapılan bir antlaşmadır. Antlaşma, MÖ 16. yüzyılın sonları veya MÖ 15. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Çilingiroğlu, A. (2015). Mısır ve Hitit İlişkileri. İstanbul: Ege Yayınları, s.154.

ilişkilerin karmaşıklığını ve çeşitli alanlarda uluslararası düzenlemelerin gerekliliğini yansıtır.

1.1. Uluslararası Antlaşmaların Unsurları

Devletlerin karşılıklı irade beyanlarının uluslararası antlaşmaları oluşturabilmesi için, bu beyanların belirli unsurları içermesi gerekmektedir. Uluslararası antlaşmaların geçerliliği için, aşağıdaki unsurlardan en az birinin bulunması zorunludur; aksi takdirde, bu belgeler uluslararası antlaşma niteliği taşımamaktadır. Uluslararası hukukta antlaşma unsurları genel olarak sıralandığı gibidir.

1.1.1. Antlaşmaların Uluslararası Hukukun Yetkili Kıldığı Kişiler Arasında Yapılması

Uluslararası antlaşmaların temel unsurlarından biri, antlaşmanın uluslararası hukuk kişileri arasında, yani uluslararası hukukun antlaşma yapma yetkisi tanıdığı kişiler arasında yapılmasıdır. Örneğin, herhangi bir siyasi güç ve otoritesi bulunmayan kabileler gibi gruplar arasında yapılan karşılıklı irade beyanları, uluslararası antlaşma niteliği taşımaz. Taraflardan biri bir devlet olsa bile, diğer tarafın kabile olması durumunda bu beyanlar uluslararası antlaşma oluşturmaz (Berki, 1968, 112-115). Özetle, devlet niteliği taşımayan kabileler ve benzeri toplumlar uluslararası antlaşmalara taraf olamazlar (Sur, 2013, 34-37). Uluslararası antlaşmalardan söz edilebilmesi için, antlaşmayı imza eden tarafların her birinin uluslararası hukuk kişisi olması gerekmektedir. Aksi takdirde, imzalanan belge, uluslararası antlaşma değil, tarafların kendi aralarındaki sıradan bir anlaşma olarak kabul edilir.

Antlaşma yapmaya yetkili uluslararası hukuk kişilerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Egemen Devletler²⁵
- Uluslararası Faaliyet Gösteren Kuruluşlar
- Sürekli Tarafsız Devlet
- Bazı Yetkileri Sınırlı Uluslararası Hukuk Kişileri

²⁵ Egemen devletler, kendi iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde ise uluslararası hukuk kurallarına tabi olan devletlerdir. Egemenlik, bir devletin kendi topraklarında mutlak otoriteye sahip olmasını ifade eder. Bu kavram, Westphalia Antlaşması (1648) ile modern uluslararası hukukta önemli bir yer edinmiştir. Çiçek, E. (2017). *Egemenlik ve Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 147.

- Koruma altındaki devletler (hukuksal konumlarının düzenlendiği antlaşma ve anayasaların izin vermesi şartı aranır)
- Federal devletleri oluşturan federe devletler (Pazarcı, 2012, 30-50).

Yukarıda sıralanan uluslararası hukuk kişilerinin, uluslararası antlaşma yapma yetkisi oldukları bilinmektedir.

1.1.2. Antlaşmanın Uluslararası Hukuk Kurallarına Tabii Olarak Uluslararası Hukukta Hak ve Mükellefiyetler Hususunda Değişiklikler Yapabilmesi

Uluslararası antlaşmaların ikinci temel unsuru, antlaşmanın geçerlilik şartlarından biri olarak, karşılıklı irade beyanlarının uluslararası hukuk sisteminde hak ve sorumluluklar doğurması, mevcut hak ve sorumlulukları değiştirmesi veya ortadan kaldırmasıdır. Uluslararası hukuka uygun olarak yapılan antlaşmalar, bu bağlamda birer sözleşme ve hukuki işlem olarak kabul edilir. Ancak, tarafların karşılıklı uyumlu irade beyanları yalnızca ülkelerin iç hukukunda etki yaratıyorsa, bu antlaşma uluslararası antlaşma olarak nitelendirilemez, çünkü gerekli unsurlardan biri eksik olacaktır (Sur, 2013, 45-48). Bununla birlikte, uluslararası hukuk düzeninde hak ve yükümlülüklerde değişiklik meydana getiren geçerli bir antlaşmanın iç hukuka değinmesi, o antlaşmanın uluslararası antlaşma olarak kabul edilmesine engel teşkil etmez (Höbek, 2013, 78-80).

Uluslararası hukukta, karşılıklı beyanlarla oluşturulan bir belgenin uluslararası antlaşma mı yoksa hukuksal yükümlülük doğurmayan bir belge mi olduğunu belirlemek son derece önemlidir. Bu belirlemenin yapılabilmesi için belgenin içeriğine, özellikle devletleri yükümlülük altına sokan ifadelerin bulunup bulunmadığına ve belgeye taraf olan kişilerin hem iç hukukta hem de uluslararası hukukta sahip oldukları yetkilere bakmak gerekmektedir (Pazarcı, 2012, 112-114).

Belgede “akit taraflar²⁶”, “taahhüt ederler” gibi ifadeler kullanılıyorsa, bu tür ifadeler hukuksal yükümlülükleri belirttiği için belgenin bir uluslararası antlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Tam tersi durumda, belge “kararlıdırlar”, “katılan devletler”, “vaat

²⁶ Akit taraflar, bir antlaşmaya taraf olan devletler veya kuruluşlardır. Bu taraflar, uluslararası antlaşmaların imzalanması ve yürürlüğe girmesi sürecinde önemli rol oynar. Antlaşma metinleri, taraflarca imzalanır ve onaylandıktan sonra bağlayıcı hale gelir. Özbudun, E. (2019). *Uluslararası Hukuk: Temel Kavramlar ve İlkeler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 181- 183.

ederler” gibi ifadeler içeriyorsa, bu ifadeler hukuksal yükümlölükleri belirtmediğı için belgenin uluslararası hukukta bağlayıcı bir antlaşma olmadığı anlaşılabilir. Ayrıca, belgenin “son hükümler” bölümünü içermesi de antlaşmanın bir parçası olduğunu gösterir. Çünkü bu bölümde, antlaşmanın yürürlüğe girme şartları, süresi ve geçerlilik tarihi gibi önemli bilgiler yer almaktadır (Kaya, 2018, 99-102).

Uluslararası hukukta karşılıklı beyan verilerek oluşturulan bir belgenin uluslararası antlaşma mı yoksa hukuksal yükümlölük doğurmayan bir belge mi olduğunu anlayabilmek son derece önemlidir. Bunu anlayabilmek için belgenin içeriğinde, devletleri yükümlölük altına sokan ifadeler olup olmadığına, belgeye taraf olan kişilerin iç hukukta ve uluslararası hukukta sahip oldukları yetkilere bakmak yeterlidir (Pazarcı, 2012, 150-155). Eğer ele alınan belgede “akit taraflar”, “taahhüt ederler” gibi sözcükler kullanılıyorsa, bu sözcükler hukuksal yükümlölükleri belirttiğı için belgenin bir antlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Bunun tam tersi ele alınan belgede “kararlıdırlar”, “katılan devletler”, “vaat ederler”, gibi sözcükler kullanılmışsa, sözcükler herhangi bir yükümlölüğü belirten özelliklere sahip olmadığı için uluslararası hukukta bağlayıcılığı olmayan bir belge olduğu anlaşılabilir. Bunlar dışında, ele alınan belgede “son hükümler” bölümünün bulunması belgenin bir antlaşma olduğunu göstermektedir. Çünkü “son hükümler” bölümünde antlaşmanın yürürlüğe girme şartları, süresi ve zamanı anlatılmaktadır (Kaya, 2018, 45-78).

1.1.3. Uluslararası Antlaşmaya Taraf Devletlerin İrade Beyanlarının Uyuşması

Uluslararası antlaşmalarda, taraf devletlerin karşılıklı irade beyanlarının uyuşması temel bir unsurdur. Ulusal hukuk sistemlerinde olduğu gibi, uluslararası hukukta da antlaşmaların geçerliliğı için tarafların karşılıklı olarak uyumlu ve hukuki sonuç doğurabilecek nitelikte irade beyanlarında bulunmaları gerekmektedir (Aksar, 2023, 45-47). Bu irade beyanlarının uluslararası hukuk kurallarına uygun olması da şarttır, çünkü uluslararası antlaşmaların geçerliliğı ve etkili olabilmesi için beyanların uluslararası hukuk sistemine uygun olması zorunludur (Pazarcı, 2012, 120-122).

Devletlerin yapmış olduğu tek taraflı irade beyanları uluslararası hukuk sisteminde hüküm doğurabilse de bu tür beyanlar antlaşma olarak kabul edilmezler. Tek taraflı irade beyanlarına örnek olarak tanıma, kınama ve vazgeçme gibi işlemler

verilebilir (Pazarcı, 1990, 78-80). Bir devletin yapmış olduğu tek taraflı irade beyanı, başka bir devlet tarafından kabul edilirse, bu beyan bir antlaşma haline dönüşebilir (Eroğlu, 1979, 112-114). Ancak, kabul edilen irade beyanının uluslararası hukuk sisteminde geçerli olması ve kabul görmesi için açıklanması gerekmektedir; aksi takdirde, fiili bir değişiklik olmadan hukuki etkiler doğurması mümkün değildir. Ulusal hukukta anlaşmaların yapımında sakatlık yaratan durumlar (hata²⁷, hile²⁸, korkutma²⁹) uluslararası antlaşmalarda da söz konusu olabilir ve bu tür durumlarda yapılan antlaşmada da sakatlık ortaya çıkabilir (Pazarcı, 1990, 1-20).

1.1.4. Uluslararası Antlaşmanın Yazılı Olması

Vienna Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 2. maddesine göre, “yazılı biçimde yapılan sözleşmelerin antlaşma olduğu kabul edilmektedir” (Aybay & Oral, 2016, 45). Bu kural, antlaşmaya taraf devletler arasında çıkabilecek sorunların çözülmesinde delil niteliği taşır. Ancak, antlaşmanın geçerliliği için taraflar arasında yapılan irade beyanlarının uyuşması genellikle yeterli olup, yazılı olma şartı aranmayabilir (Aybay & Oral, 2016, 47). Yazılı olarak yapılan antlaşmalar kural olarak tercih edilmiştir; ancak, bu kural uygulamada zorunlu olmayıp, ihtiyari bir durumdur (Eroğlu, 1979, 112). Başka bir deyişle, uluslararası antlaşmaların yapılmasında önemli olan husus, tarafların irade beyanlarının uyuşmasıdır; antlaşmanın yapılış şekli bir önem arz etmemektedir. Yazılı biçimde yapılan antlaşmaların sayfa sayısı da önemli değildir; antlaşmalar bir veya daha fazla belge ile yapılabilir (Pazarcı, 2012, 92).

Sözlü biçimde yapılan ve uluslararası hukukta hüküm doğuran antlaşmalara bir örnek olarak, Finlandiya ve Danimarka'nın dışişleri bakanlarının telefon görüşmesi ile yaptıkları antlaşma verilebilir. Bu antlaşma, Danimarka'nın Finlandiya'nın bir su yolunu kapatacak şekilde köprü inşaatına başlaması üzerine ortaya çıkmıştır. Bu durumdan

²⁷ Hata, bir işin veya eylemin istenilen sonucu vermemesi durumunu ifade eder. Hukukta hata, bir sözleşmenin geçersiz olmasına neden olabilecek önemli bir unsurdur. Hatalı kararlar veya yanlış bilgilendirmeler, hukuki süreçlerin sonuçlarını etkileyebilir. Özbudun, E. (2018). *Sözleşme Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 87.

²⁸ Hile, birini kandırmak amacıyla yapılan aldatıcı hareketlerdir. Hile, sözleşme hukukunda bir tarafın diğerini yanıltarak sözleşmeye girmesine neden olan durumlar için kullanılır. Hileli davranışlar, sözleşmelerin geçersiz sayılmasına neden olabilir. Özbudun, E. (2018). *Sözleşme Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 71.

²⁹ Korkutma, bir kişiyi tehdit ederek veya zorlayarak belirli bir davranışta bulunmaya mecbur bırakma durumudur. Hukukta korkutma, bir sözleşmenin geçersizliğine veya iptaline yol açabilecek bir durum olarak kabul edilir. Özbudun, E. (2018). *Sözleşme Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 72.

rahatsız olan Finlandiya, Danimarka'ya dava açmış ve dava sürecinde Danimarka dışişleri bakanı Finlandiya dışişleri bakanını telefonla arayarak bir anlaşmaya varmıştır. Anlaşmaya göre, Danimarka Finlandiya'ya bir miktar para ödeyecek, Finlandiya ise davasından vazgeçecektir. Bu sözlü antlaşma ile ilgili herhangi bir evrak imzalanmamış olmasına rağmen, her iki taraf da antlaşmaya uymuş ve yapılan sözlü antlaşma hukuki sonuç doğurmuştur (Aybay & Oral, 2016, 50-52).

2. Uluslararası Antlaşmaların Hazırlanma Süreci ve İmzalanması

Uluslararası hukuk düzeni, devletleri veya uluslararası örgütleri antlaşmalara tabi kılarak belirli yükümlülükler altına sokar. Bu bağlamda, uluslararası hukukta imzalanan her antlaşma, taraf devletlerin egemenliğine konulan bir sınırı temsil eder ve devletin egemenliğinin nasıl uygulandığının bir göstergesidir. Bu önemli yetki, antlaşmaya taraf olan bir devlet adına yerine getirildiğinden hem uluslararası hukuk hem de iç hukuk açısından büyük önem taşır (Eroğlu, 1979, 145-147; Çelik, 2010, 102-104).

Uluslararası antlaşmalar, birçok aşamadan geçirilerek oluşturulmakta ve her aşamanın kendine özgü bir sistemi³⁰ bulunmaktadır (Meray, 1975, 112-115). Antlaşmanın doğru bir şekilde tamamlanabilmesi için bu aşamalarda herhangi bir hata veya eksikliğin olmaması gerekmektedir. Aksi takdirde, antlaşmada sakatlık meydana gelebilir ve bu sakatlık antlaşmanın geçersizliğine yol açabilir. Uluslararası antlaşmaların hazırlanma aşamaları konusunda doktrinde bazı fikir ayrılıkları bulunmakla birlikte, savunulan görüşlerin çoğu benzer sonuçlara ulaşmaktadır (Çelik, 2012, 45-50).

Antlaşmaların yapılma süreci konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bazı yazarlar, bu süreci üç aşamadan oluşan bir süreç olarak tanımlamaktadır: hazırlama, onaylama ve kütüğe geçirme (Eroğlu, 1979, 87-90). Diğer yazarlar ise antlaşma düşüncesinin ortaya çıkmasından ve görüşmelerin başlamasından sonra süreci iki aşamaya ayırmakta ve görüşmelerin tamamlanmasının ardından süreci üç aşamaya bölmektedir. Bu aşamalar, metnin hazırlanması, metnin bağlayıcılık kazanması ve antlaşmanın hüküm doğurması olarak sıralanmaktadır (Sur, 2013, 105-110). Bu çalışmada, ikinci yaklaşıma göre savunulan aşamalar detaylı bir şekilde incelenmiştir.

³⁰ Sistematik, belirli bir düzen ve mantık çerçevesinde organize edilmiş eylemler veya düşünceler bütünüdür. Bir konuya veya probleme sistematik yaklaşmak, olayların ardındaki neden-sonuç ilişkilerini incelemek anlamına gelir. Bilimsel araştırmalarda sistematik yöntemler, sonuçların güvenilirliğini artırır. Yıldırım, A. (2017). *Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 86.

2.1. Uluslararası Antlaşma Metninin Oluşturulması

Uluslararası antlaşma metninin hazırlanması, devletler ve uluslararası örgütler arasındaki diplomatik süreçlerin merkezinde yer almaktadır. Bu aşama, tarafların antlaşmanın içeriği üzerinde anlaşmaya varmasıyla başlar. Taraflar, antlaşmayı imzalayacak yetkili kişileri belirler ve bu kişilerin yüz yüze toplantılar yapması veya yazışmalar yoluyla müzakereler yürütmesi sağlanır. Elde edilen antlaşma noktaları, taslak antlaşma³¹ metni olarak kaleme alınır ve bu metin, ilerleyen müzakereler ve düzenlemeler için bir temel oluşturur (Günel, 2008, 112-115).

Uluslararası antlaşmaların yapılmasında şeklen serbestlik ilkesi kabul edilmektedir. Devletler ve uluslararası örgütler, antlaşma yaparken hangi yöntemleri kullanacakları konusunda geniş bir özgürlüğe sahiptir. Bu serbestlik, tarafların müzakereler ve antlaşma süreçlerinde farklı yöntemler kullanabilmesine olanak tanır ve uluslararası hukukta çeşitli uygulama biçimlerine imkân sağlar (Acer & Kaya, 2014, 88-90).

Uluslararası antlaşmalar iki türde olabilir: iki taraflı ve çok taraflı. İki taraflı antlaşmalar yalnızca iki ülke veya uluslararası örgüt arasında yapılırken, çok taraflı antlaşmalar birden fazla ülke veya örgütün katılımıyla gerçekleştirilir. Her iki tür antlaşma da uluslararası hukuk ve iç hukuk açısından eşit derecede geçerlidir ve birinin diğerine üstünlüğü bulunmamaktadır. Ancak, bu iki tür antlaşmanın yapılması sırasında uygulanan kurallar arasında farklılıklar mevcuttur. İki taraflı antlaşmalar genellikle daha basit ve doğrudan müzakerelerle sonuçlanırken, çok taraflı antlaşmalar daha karmaşık müzakereler ve geniş kapsamlı düzenlemeler gerektirebilir. Çok taraflı antlaşmalarda müzakereler daha uzun sürebilir ve çeşitli çıkarlar arasında denge sağlanması gerekebilir (Bozkurt, 2004, 45-48).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesi, uluslararası antlaşmaların iç hukuk karşısındaki durumunu düzenler. Bu maddeye göre, uluslararası antlaşmalar, Türk hukuku ile çelişmediği sürece yürürlüğe girdikleri tarihten itibaren iç hukuk normlarıyla eşit derecede geçerlidir ve iç hukuktan önce gelir. Bu düzenleme, uluslararası

³¹ Taslak antlaşma, bir uluslararası antlaşmanın müzakere aşamasında oluşturulan ve taraflar arasında nihai olarak onaylanmadan önceki geçici metnidir. Taslak antlaşma, tarafların üzerinde anlaştığı temel konuları içerir ve son hali verilmeden önce düzenlenir. Özbudun, E. (2019). *Uluslararası İlişkiler ve Antlaşmalar*. Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 58.

antlaşmaların ulusal hukuktan üstün olduğunu ve uygulama önceliğine sahip olduğunu belirtir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 90). Bu çerçevede, uluslararası antlaşmaların iç hukukla uyumlu olması gerektiği ifade edilmekte olup, uyumsuzluk durumunda uluslararası antlaşmaların öncelikli olarak uygulanacağı vurgulanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 105. maddesi ise, devletin antlaşma yapma yetkisini düzenler. Bu maddeye göre, hükümet ve yüksek yetkili temsilciler antlaşma yapma yetkisine sahiptir. Ancak, bu yetkinin kullanımı genellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayını gerektirir. Anayasa'nın bu maddesi, uluslararası antlaşmaların yetkili organlar tarafından onaylanmasını ve yürürlüğe girmesini sağlar (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 105). Bu düzenleme, devletin antlaşma yapma yetkisinin yasal ve siyasi denetim altında olduğunu ve uluslararası antlaşmaların resmi onay süreçlerinden geçmesi gerektiğini vurgular.

Yabancı kaynaklar, uluslararası antlaşma süreçlerini ve Anayasa'nın uygulama biçimlerini çeşitli açılardan inceleyebilir. Örneğin, Fitzmaurice (2007), uluslararası antlaşmaların müzakerelerinde kullanılan çeşitli yöntemleri ve bu yöntemlerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini ayrıntılı olarak ele alır. (Fitzmaurice, 2007, 75-78)

Çalışmada daha önce vurgulandığı gibi, uluslararası antlaşmalar hem iki taraflı hem de çok taraflı olarak gerçekleştirilebilir. Bu iki antlaşma türü, uluslararası hukuk ve iç hukuk açısından eşdeğer nitelikte olup, bir türünün diğerine üstünlüğü bulunmamaktadır. Ancak, her iki türün yapılması konusunda bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır (Bozkurt, 2004, 25-27).

2.1.1. İki Taraflı Uluslararası Antlaşmalar

İki taraflı uluslararası antlaşmalar, antlaşma yapma amacıyla bir araya gelen iki tarafın yetkili temsilcileri tarafından gerçekleştirilen müzakereler sonucunda alınan ortak kararların metne dökülmesiyle hazırlanır (Kaya, 2018, 75-80; Eroğlu, 1979, 92-95).

Müzakere³² sürecine katılan yetkili kişiler genellikle bir tarafın Dışişleri Bakanlığı temsilcileri ile diğer tarafın diplomatik temsilcilerinden oluşmaktadır. Ancak, antlaşma

³² Müzakere, iki veya daha fazla taraf arasında anlaşmazlıkların çözümü veya antlaşma sağlanması amacıyla yapılan görüşmelerdir. Müzakerelerde, taraflar çıkarlarını koruyarak ortak bir zemin bulmaya çalışırlar.

konusu özellikle önemli bir meseleyi kapsıyorsa, müzakereler iki tarafın devlet başkanları veya devlet başkanlarının yetki verdiği üst düzey temsilcileri arasında gerçekleştirilebilir (Çelik, 1987, 45-50). Ayrıca, eğer antlaşma teknik bilgi gerektiriyorsa, müzakerelere antlaşma yapma yetkisine sahip kişilerin yanı sıra, ilgili teknik uzmanlar da dahil edilebilmektedir (Pazarcı, 2012, 85-90). Ancak, teknik uzmanlar müzakerelerde yalnızca teknik bilgi sağlamakla yükümlü olup, antlaşma yapma yetkisine sahip değildirler (Çelik, 1987, 52-55).

Antlaşmaların konusu, antlaşmaya katılan taraflar arasında önceden belirlenmemişse, taraflar öncelikle antlaşmanın konusunu ve amacını belirlemek amacıyla ön görüşmeler yaparlar. Ancak iki taraflı antlaşmalarda, genellikle antlaşma görüşmelerine başlamadan önce taraflar antlaşmanın amacı ve konusunu siyasi yöntemlerle belirlerler (Pazarcı, 2012, 103-105). Bu nedenle, ön görüşmelere gerek kalmadan antlaşma metninin yazım aşamasına hızla geçilebilmektedir gerektirir (Eroğlu, 1979, 39-41)

Ön görüşmeler tamamlandıktan sonra taslak metnin oluşturulması aşamasında taraflar birlikte hareket edebileceği gibi, ayrı ayrı taslak metinler hazırlayıp bu taslakları birleştirerek antlaşma metnini oluşturabilirler (Bozkurt, 2004, 78). Hazırlanan taslak metnin ilk bölümünde, antlaşmayı yapmaya yetkili kişilerin isimleri ve müzakerelerin sebeplerini içeren giriş, başlangıç veya önsöz kısmı yer alır (Meray, 1975, 55). Bu durum yalnızca iki taraflı antlaşma metinleri için geçerlidir. Çok taraflı antlaşmalarda ise yetkililerin isimleri, antlaşmanın hazırlık sürecinin tamamlandığı kongre veya konferansın³³ son raporunda bulunur (Çelik, 1987, 89). Ayrıca, uluslararası hukukta iki taraflı antlaşmaların yaygınlığı, bu antlaşma türünün ne kadar tercih edildiğini ve sahip olduğu önemi ortaya koymaktadır (Bozkurt, 2004, 80).

2.1.2. Çok Taraflı Uluslararası Antlaşmalar

Çok taraflı antlaşmalar genellikle birçok ülkenin katılımıyla, ortak çıkarların korunması, belirli standartların oluşturulması veya belirli bir sorunla ilgili çözümler

Diplomatik ilişkilerde müzakere, barışın sağlanması ve uluslararası iş birliği için kritik bir süreçtir. Yılmaz, E. (2018). *Diplomasi ve Müzakere Stratejileri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 97.

³³ Kongre, belirli bir konu veya amaç için bir araya gelen temsilciler topluluğunu ifade eder. Siyasi kongreler, yasama organlarının toplantıları olabilirken, bilimsel kongreler araştırmacıların bilgi alışverişi yapmasını sağlar. Uluslararası kongreler ise devletler veya kuruluşlar arasında ortak kararların alınmasına olanak tanır. Yılmaz, E. (2018). *Siyasi Kongrelerin Rolü ve Etkileri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 137.

üretilmesi amacıyla yapılır. Çok taraflı antlaşmaların katılımcı sayısının artması, antlaşmanın kapsamının genişlemesini ve etkinliğinin ile meşruiyetinin artmasını sağlar. Daha fazla ülkenin katılımı, antlaşmanın hükümlerinin daha geniş bir coğrafi alanı kapsamasına ve çeşitli çıkarların temsil edilmesine olanak tanır, bu da antlaşmanın uygulanabilirliğini ve kabul edilebilirliğini artırır. Ancak, çok sayıda katılımcının bulunduğu antlaşmaların müzakere süreci genellikle karmaşıktır ve tüm katılımcıların çıkarlarını dengelemek zor olabilir. Ayrıca, antlaşmanın uygulanması ve izlenmesi daha karmaşık hale gelebilir. Bu nedenlerle, çok taraflı antlaşmaların hazırlanması ve uygulanması genellikle uzun ve titiz bir süreç gerektirir (Eroğlu, 1979, 41-42; Meray, 1975b, 63-65).

Çok taraflı antlaşmalar iki şekilde yapılabilir. İlk olarak, antlaşma doğrudan bir uluslararası örgüt veya konferansta kabul edilebilir. İkinci olarak, bir uluslararası örgüt tarafından antlaşmanın taslağı önceden hazırlanabilir ve bu taslak daha sonra bir konferansta imzalanabilir (Bozkurt, 2004, 102-103). Bu iki yöntem, çok taraflı antlaşmaların oluşturulması ve yürürlüğe girmesi sürecinde farklı yaklaşımlar sunar ve her iki yöntem de antlaşmanın kapsamını ve uygulanabilirliğini etkiler.

2.1.2.1. Konferansta Hazırlanıp Kabul Edilen Uluslararası Antlaşmalar

Devletler ve uluslararası örgütler, diplomasi, ekonomi, güvenlik, bilim, çevre ve diğer birçok alanda antlaşmalar yapma yetkisine sahiptir. Bu antlaşmaların kapsamını genişletmek ve daha fazla katılımcı sağlamak amacıyla, temsilciler uluslararası kongre ve konferanslarda bir araya gelirler. Bu toplantılarda, belirli konular üzerinde tartışmalar yapılır, fikirler beyan edilir ve ortak bir antlaşma metni hazırlanır. Devletler ve uluslararası örgütler, çeşitli konularda çok taraflı antlaşmalar yapmak ve bu antlaşmaları daha geniş bir katılımcı kitlesiyle güçlendirmek isteyebilirler. Uluslararası kongre veya konferanslarda, temsilciler bir araya gelerek antlaşma metnini tartışır, içeriğini belirler ve nihai olarak antlaşmayı imzalarlar. Bu tür toplantılar, farklı ülkelerin ve örgütlerin delegelerini bir araya getirerek belirli bir konuda ortak bir anlaşmaya varmayı amaçlar (Acer & Kaya, 2014, 45-47).

Uluslararası antlaşmaların yapılması, baştan sona detaylı bir süreçtir. Bu süreç, antlaşmanın taslağının hazırlanmasıyla başlayıp, imzalanıp yürürlüğe girmesi aşamasına kadar devam eder. Bu sürecin aşamaları şu şekilde özetlenebilir:

Taslak Metninin Hazırlanması: Uluslararası antlaşmaların ilk aşaması, taslak metninin hazırlanmasıdır. Bu aşamada, yetkili kişiler ve uzmanlardan oluşan bir komite oluşturulur. Bu komite, ortak görüşlerle antlaşma taslağını belirler (Pazarcı, 2012, 112-115). Hazırlanan taslak metin, ikinci aşamada bir konferansın genel kurulunda sunulur. Genel kurul, antlaşmaya taraf olan ülkelerin temsilcilerini içerir ve genellikle önceden hazırlanmış antlaşma öneri ve taslaklarını ele alır (Küçük, 2020, 78).

Konferans ve Müzakereler: Konferansta, taslak metin üzerinde tartışmalar yapılır. Antlaşmaya taraf olan devlet yetkilileri ve uzmanlarının görüşleri alınarak, metin üzerinde çeşitli değişiklikler yapılabilir ve nihai şekli belirlenir. Konferans sonunda, oy çokluğu veya oy birliği ile antlaşma metni kabul edilir (Pazarcı, 2012, 118-120).

İmza ve Onay: Kabul edilen antlaşma metni, imzalandıktan sonra taraf ülkelerin iç hukuk süreçlerinden geçmek üzere sunulur. Devletlerin iç hukukunda onaylanan antlaşmalar, bağlayıcı hale gelir ve yürürlüğe girer (Özdemir, 2018, 33).

Uluslararası antlaşmaların hazırlanıp imzalanması süreci genel olarak bu şekilde işlemektedir. Ancak, her antlaşmanın kabul edilme süreci birebir aynı olmayabilir ve küçük farklılıklar yaşanabilir. Uluslararası konferans geleneği, modern uluslararası ilişkilerin temelini atan önemli toplantılarla başlamıştır. Bu tür konferanslar, diplomatik ilişkileri güçlendirmek, uluslararası krizleri çözmek, savaş sonrası düzenlemeler yapmak, uluslararası hukuku geliştirmek ve uluslararası iş birliğini teşvik etmek amacıyla düzenlenmiştir. Westphalia Kongresi ve Viyana Kongresi, uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde belirleyici rol oynamış ve uluslararası konferansların öncüsü olarak kabul edilen iki önemli toplantıdır. Bu toplantılar ilk başta iki taraf arasında imzalanmış olup, daha sonra çeşitli düzenlemelerle diğer devletler tarafından da imza edilmiştir. Ayrıca, Westphalia ve Viyana Kongreleri, çok taraflı antlaşmaların yapılmasına öncülük etmiş ve uluslararası ilişkilerin yönetimi ile uluslararası hukukun evriminde büyük rol oynamıştır (Bozkurt, 2004, 82-85).

2.1.2.2. Örgütlerce Hazırlanıp Konferansta Kabul Edilen Uluslararası Antlaşmalar

Günümüzde, uluslararası antlaşmaların çoğunlukla uluslararası örgütler tarafından hazırlandığı gözlemlenmektedir (Sur, 2013, 45). Uluslararası toplumda, uluslararası örgütler tarafından hazırlanan ve konferanslarda kabul edilen antlaşmalar

büyük bir öneme sahiptir. Uluslararası örgütlerin artan önemiyle birlikte, uluslararası ilişkilerin antlaşma yapma teknikleri ve prosedürlerinde ilerlemeler kaydedilmiş, bazı örgütlere uluslararası alanda kısmi yasama yetkileri tanınmıştır (Çelik, 1987, 112). Aynı zamanda, uluslararası örgütler, kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek ve üye devletlerle iş birliğini geliştirmek amacıyla faaliyet gösterdikleri alanlarla ilgili uluslararası antlaşmaların yapılmasını desteklemekte ve zaman zaman bu süreçte öncü rol oynamaktadırlar (Bozkurt, 2004, 77).

Uluslararası örgütler içinde uluslararası antlaşmaların oluşturulmasında iki ana yöntem bulunmaktadır. İlk yöntemde, uluslararası antlaşma tasarısı ilgili uluslararası örgütün uzman organları tarafından hazırlanır. Hazırlanan tasarı, örgütün en yetkili organı olan genel kurulda değerlendirilir ve kabul edilirse, üye devletlerin imzasına ve onayına sunularak antlaşma statüsü kazanır (Pazarcı, 2012, 95).

Birinci yöntemle hazırlanan uluslararası antlaşmalara örnek olarak, Atlantik Konseyi tarafından hazırlanan ve örgüt üyesi devletlerin imzasına sunulan NATO Kuvvetleri Sözleşmesi verilebilir (Çelik, 1987, 102-115).

İkinci yöntem, uluslararası antlaşmanın taslağının ilgili uluslararası örgütün uzman organı tarafından hazırlandığı bir süreçtir. Bu taslak, örgütün genel kurulu tarafından değerlendirilir ve ardından uluslararası bir konferansta sunulur (Pazarcı, 2012, 75-85). Birçok Birleşmiş Milletler tarafından yönetilen uluslararası antlaşma, bu ikinci yaklaşım çerçevesinde hazırlanmıştır (Bozkurt, 2004, 112-130). Özellikle, Birleşmiş Milletler, bu tür konferansları düzenlemek ve uluslararası metinler oluşturmak amacıyla Uluslararası Hukuk Komisyonu'nu³⁴ kurmuştur (Sur, 2013, 98-110). Bu komisyon, birçok çalışmasını bu ikinci yöntemle gerçekleştirmiştir.

Özetle, uluslararası antlaşmaların yapımında tercih edilen yöntem ne olursa olsun, bir uluslararası antlaşmanın hazırlanması, kabul edilmesi ve bağlayıcılık kazanması aşamaları genellikle uluslararası örgütlerin yapısı içinde gerçekleşmektedir (Sur, 2013, 120-135).

³⁴ Hukuk komisyonu, yasaların taslağını hazırlayan, gözden geçiren ve hukuki süreçleri değerlendiren resmi bir organdır. Bu komisyonlar, yasama organları tarafından oluşturulur ve kanunların adil ve etkili bir şekilde uygulanmasını sağlarlar. Öztürk, S. (2018). *Yasama Süreci ve Hukuk Komisyonları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 72.

2.2. Uluslararası Antlaşma Metninin Kesinleştirilmesi

Uluslararası antlaşma yapmaya yetkili örgütler ve devletler, antlaşma yapmak amacıyla müzakereler yürütürler. Bu müzakereler sonucunda bir taslak metin üzerinde uzlaşmaya varıldığında, antlaşmanın kesinleşmesi için gerekli diğer aşamalara geçilir. Bu aşamalar, antlaşma metninin imzalanmasından önce tamamlanmalıdır. İmzalanma aşamasında, "bağlanma rızası" terimi kullanılır. Bağlanma rızası, antlaşmaya taraf olan devletlerin ve uluslararası kişilerin, antlaşmanın hükümlerini ulusal hukuklarına dahil edeceklerini ve antlaşma hükümlerine uygun şekilde hareket edeceklerini kabul etmelerini ifade eder (Shaw, 2017, 142-155; Pazarcı, 2012, 105-115).

Uluslararası antlaşmaların yapımında zaman içinde yaşanan değişikliklerden biri, antlaşma metninin kesinleştirilmesi aşamasıdır. Geçmişte, antlaşmaların yapılması için antlaşmanın imzalanmasından önce metnin kesinleştirilmesi adımı bulunmamakta, yani antlaşma metni üzerinde son bir onaylama aşaması olmadan imzalanarak yürürlüğe konulmaktaydı. Ancak, zamanla uluslararası kongreler veya konferanslar aracılığıyla yapılan antlaşmalarda, antlaşma metninin imzalanmasından önce kesinleştirilmesi uygulamasının daha yaygın hale geldiği gözlemlenmektedir (Bilge, 1969, 1-39).

Bu konuya Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 1966 yılı "Antlaşma metni kabul edilmeden önce, müzakereleri yürüten devletlerin antlaşmaya taraf olup olmayacaklarına karar vermeleri için antlaşmanın içeriği hakkında bilgilendirilmeleri gerekmektedir" şeklinde değinilmiştir. Antlaşmanın taslağı taraf devletlere bildirildikten sonra, antlaşmanın kesinleştirilmesi aşamasına geçilmektedir. Antlaşma metni kesinleştirildiğinde, taraflar bu kesinleşmiş metinde tek taraflı değişiklik yapamazlar ve antlaşmanın amaçlarına zarar verecek eylemlerde bulunamazlar (U.H.K., 1966, 45-75). Antlaşmanın kesinleştirilmesi çeşitli yollarla gerçekleştirilmektedir. Bu yollardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

2.2.1. İmza

İmza, bir devletin veya yetkili temsilcisinin, antlaşma müzakereleri sonucunda antlaşma metnini kabul ettiğini ve bu kabulü resmi olarak belgelediğini ifade eder. İmza, devletin taahhütlerini kayda geçirir ve antlaşmanın yürürlüğe girmesine katkıda bulunur (Aybay & Oral, 2016, 78-79). Bu işlem, tarafların antlaşma konusunda tam bir uzlaşmaya vardıklarını ve antlaşmanın hükümlerini kabul ettiklerini gösterir (Eroğlu, 1979, 102-

104). İmza, antlaşmanın resmi bir şekilde belgelendiğini ve tarafların metni değiştirmeden kabul ettiklerini belirtir (Sur, 2013, 88-90). Ancak, imza genellikle antlaşmanın bağlayıcılığını doğrudan ifade etmez. İmza, bir devletin antlaşma müzakerelerine katıldığını, müzakereler sonunda metinde uzlaşmaya varıldığını ve antlaşmanın onay veya kabul sürecinin devletin yetkili temsilcisine havale edildiğini gösterir. Dolayısıyla, imza sürecinin tamamlanması, antlaşmanın yürürlüğe girmesi için ek onay veya kabul adımlarının gerekli olduğunu ifade eder (Çakmak, 2014, 45-47).

Antlaşma metninin kesinleştirilmesinde kullanılan imza yöntemleri genellikle üç ana türde sınıflandırılabilir.

Kesin İmza: Kesin imza, antlaşma metninin kabulünden hemen sonra atılan ve hiçbir şarta bağlı olmayan imzadır. Bu tür imza, tarafların antlaşma metnini kesin olarak kabul ettiklerini ve metni değiştirmeden bağlayıcı olarak kabul ettiklerini gösterir (Pazarcı, 2012, 95-105; Aksar, 2023, 130-132).

Uzatmalı İmza: Uzatmalı imza, antlaşmayı kabul eden taraflara metni imzalamaları için belirli bir süre tanıyan bir imza türüdür. Bu süre içinde taraflara yeniden düşünme ve antlaşma üzerinde ek düzenlemeler yapma olanağı tanınır. Uzatmalı imza, antlaşmanın nihai olarak kabul edilmeden önce belirli bir süre için geçici bir bağlayıcılık sağlar (Pazarcı, 2012, 110-115).

Ad Referandum İmzası: Ad referandum imzası veya danışma koşullu imza, antlaşmanın nihai olarak kabul edilmeden önce taraf devletlerin iç hukuk prosedürlerini tamamlaması gerektiğini belirtir. Bu tür imza, antlaşmanın yürürlüğe girmesi için devletin iç hukuk düzenlemeleriyle referanduma sunulmasını veya başka bir iç onay sürecini gerektirir. Ad referandum imzası, antlaşmanın iç hukukta geçerli olabilmesi için belirli ek adımların atılmasını öngörür (Çakmak, 2014, 50-52). Bir sonraki başlıkta, bu yöntemin detaylı bir şekilde ele alınması planlanmaktadır.

2.2.2. Ad Referandum İmza

Ad referandum imzası, antlaşma müzakerelerinde taraf devletlerin antlaşma metnini imzaladıktan sonra, iç hukuk düzenlemelerine uygun olarak bu antlaşmayı kabul etme veya onaylama süreçlerini tamamlamalarını gerektiren bir imza türüdür. Bu tür imza, antlaşmanın yürürlüğe girmesi için devletlerin iç hukuk prosedürlerinin eksiksiz bir şekilde tamamlanması gerektiğini ifade eder. Ad referandum imzası, "danışma koşullu

imza" olarak da bilinir ve antlaşmanın iç hukukta geçerliliğinin sağlanabilmesi için ek onay³⁵ süreçlerinin gerçekleştirilmesini öngörür (Çakmak, 2014, 50-52).

2.2.2.1. İşleyiş ve Süreç

Ad referandum imzası süreci antlaşmanın imzalanması, iç hukuk prosedürleri, referandum ve onay adımlarını içerir.

Antlaşmanın İmzalanması: Taraf devletler, antlaşma metninde üzerinde anlaşarak imza atarlar. Bu imza, devletlerin antlaşma metnini kabul ettiklerini ve metnin nihai hale geldiğini gösterir. Ancak, bu imza antlaşmanın hemen yürürlüğe girmesi anlamına gelmez; imza, yalnızca tarafların metni kabul ettiklerini belirtir (Aybay & Oral, 2016, 78-79).

İç Hukuk Prosedürleri: Ad referandum imzası, antlaşmanın yürürlüğe girmesi için her bir taraf devletin iç hukuk düzenlemelerine tabi olmasını gerektirir. Bu genellikle antlaşmanın iç hukukta onaylanması veya referanduma sunulması anlamına gelir. Taraf devletler, antlaşmanın hükümlerini kendi ulusal mevzuatlarına entegre etmek ve gerekli iç onay süreçlerini tamamlamak zorundadırlar (Sur, 2013, 88-90).

Referandum ve Onay: İç hukuk düzenlemelerine göre, bazı devletler antlaşmayı halkoyuna sunarak referanduma gidebilir. Bu referandum, devletin antlaşmanın hükümlerini kabul edip etmeyeceğine dair halkın görüşünü almak amacıyla yapılır. Referandum süreci tamamlandıktan sonra, antlaşma, iç hukukta geçerli hale gelir ve yürürlüğe girer (Çakmak, 2014, 52-54).

2.2.2.2. Uluslararası Hukuktaki Yeri

Uluslararası hukukta, ad referandum imzası, bir antlaşmanın nihai olarak bağlayıcı hale gelmesini sağlamak için önemli bir mekanizmadır. Bu tür bir imza, taraf devletlerin antlaşmayı kabul etmek için iç hukuk süreçlerini tamamlamalarını garanti eder. Ad referandum imzası, devletlerin iç hukuk düzenlemeleri ve demokratik süreçler

³⁵ Ek onayı, bir belgeye veya antlaşmaya yapılan eklemelerin resmi olarak kabul edilmesi sürecidir. Uluslararası ilişkilerde, antlaşmalara yapılan eklemeler, taraf devletlerin onay sürecinden geçtikten sonra yürürlüğe girer. Özbudun, E. (2019). *Uluslararası İlişkiler ve Antlaşmalar*. Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 87.

çerçevesinde antlaşmalara yaklaşımlarını yansıtır ve antlaşmaların ulusal düzeyde geçerliliğini temin eder (Pazarcı, 2012, 110-115).

2.2.2.3. Örnekler ve Uygulamalar

Ad referandum imzasının uygulama örneklerinden biri, büyük ve kapsamlı uluslararası antlaşmalardır. Bu antlaşmalar, genellikle geniş etkilere sahip olan veya önemli değişiklikler getiren antlaşmalar olarak öne çıkar. Bu tür antlaşmalar genellikle referanduma³⁶ sunulur ve halkın veya ilgili organların onayı alındıktan sonra yürürlüğe girer (Aksar, 2023, 130-132).

Ad referandum imzası, antlaşma sürecinde önemli bir aşamadır. Bu imza, taraf devletlerin antlaşmaları iç hukuk düzenlemeleri ve demokratik süreçler çerçevesinde onaylamalarını sağlayarak antlaşmaların ulusal düzeyde geçerliliğini güvence altına alır. Süreç, devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için gerekli iç onay ve referandum işlemlerini içerir ve böylece uluslararası antlaşmaların etkin bir şekilde uygulanmasını temin eder.

2.2.3. Paraf

Paraf, uluslararası antlaşma sürecinde taraflar arasında müzakereler sonucu üzerinde anlaşılan metnin resmi olarak kaydedilmesini ve tarafların bu metni kabul ettiklerini ifade eden bir işarettir. Paraf, antlaşma metninin nihai onay ve imza aşamasından önceki bir aşamadır ve tarafların metin üzerinde mutabık kaldıklarını gösterir. Paraf, genellikle antlaşma metninin son şeklini kabul eden yetkili temsilcilerin ad ve soyad baş harfleriyle yapılan imzalardır (Eroğlu, 1979, 115-117).

2.2.3.1. İşleyiş ve Süreç

Paraf süreci genellikle müzakere ve taslak oluşumu, paraf işlemi, nihai onay ve imza adımlarını içerir.

Müzakere ve Taslak Oluşumu: Taraf devletler, antlaşmanın taslak metni üzerinde müzakerelerde bulunur ve metnin son şeklini belirlerler. Bu aşamada taraflar arasında

³⁶ Referandum, halkın belirli bir yasa veya anayasal değişiklik hakkında doğrudan oy kullanarak karar verdiği demokratik bir süreçtir. Referandumlar, ulusal veya yerel düzeyde gerçekleştirilebilir ve halkın iradesinin doğrudan yansımını sağlar. Yılmaz, E. (2018). *Demokrasi ve Referandum Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s.29.

detaylı görüşmeler yapılır ve anlaşmazlıklar çözüme kavuşturulur. Müzakerelerin sonucunda metin üzerinde genel bir uzlaşma sağlanır (Aybay & Oral, 2016, 85-87).

Paraf İşlemi: Müzakereler sonunda, metnin üzerinde anlaşıldıktan sonra, tarafların yetkili temsilcileri metni paraflar. Bu işlem, tarafların metni kabul ettiklerini ve metnin içeriği üzerinde herhangi bir değişiklik yapmayacaklarını belirtir. Paraf, antlaşma metninin geçici olarak resmi bir aşamaya geldiğini gösterir, ancak bu aşama antlaşmanın yürürlüğe girmesi için yeterli değildir (Sur, 2013, 92-94).

Nihai Onay ve İmza: Paraf aşaması tamamlandıktan sonra, antlaşma metni nihai olarak onaylanmak ve yürürlüğe girmek üzere imzalanır. Paraf, sadece tarafların metin üzerinde anlaşmaya vardığını belirtir ve antlaşmanın resmi bağlayıcılığı için nihai imza aşamasını bekler. İmza aşamasında, antlaşmanın yürürlüğe girmesi için gerekli onay süreçleri tamamlanır (Çakmak, 2014, 55-57).

2.2.3.2. Uluslararası Hukuktaki Yeri

Paraf, uluslararası antlaşma sürecinde önemli bir adımdır ve müzakerelerin sona erdiğini ve tarafların metni kabul ettiklerini gösterir. Ancak, parafın kendisi antlaşmanın yürürlüğe girmesi için yeterli değildir. Paraf, metnin taslak aşamasından resmi bir metne geçiş sürecini işaret eder ve tarafların nihai onayı için bir ön adım oluşturur. Bu süreç, antlaşmanın uluslararası hukuktaki bağlayıcılığını kazanması için gerekli olan resmi imza ve onay aşamalarına hazırlık sağlar (Pazarcı, 2012, 120-122).

2.2.3.3. Uygulama Örnekleri

Parafın uygulandığı birçok uluslararası antlaşma örneği bulunmaktadır. Örneğin, bazı büyük uluslararası anlaşmalarda taraflar, antlaşma metninin son şeklini kabul etmek ve metni üzerinde anlaşmak için paraf işlemi yaparlar. Bu işlem, antlaşmanın nihai onay ve imza sürecine geçişin bir işareti olarak kabul edilir. Paraf işlemi, özellikle antlaşma metninin karmaşık olduğu ve detaylı müzakerelerin yapıldığı durumlarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Aksar, 2023, 140-142).

2.3. Uluslararası Antlaşma Metninin Bağlayıcılık Kazanması

Uluslararası hukukta, devletler ve diğer uluslararası hukuk kişilerinin bir araya gelerek konu üzerinde müzakerelerde bulunmalarının ardından antlaşma metni üzerinde mutabakata varıldığında, antlaşma metni imzalanır. Ancak, bu aşamalar ve antlaşma

metninin taraflarca imzalanması, antlaşmanın bağlayıcılık kazanması için yeterli değildir. Antlaşmanın bağlayıcı hale gelmesi için belirli aşamalardan geçmesi gerekmektedir.

VAHS'in 11. maddesine göre, “*Bir antlaşma ile bağlanma rızasının açıklanma yolları şu şekilde sıralanmıştır.*

- *İmza*
- *Belgelerin teatisi (değişimi)*
- *Onay, kabul ya da tasvip (muvafakat, uygun bulma)*
- *Katılma*
- *Üzerinde mutabık kalınması koşuluyla diğer araçlardır.”*

2.3.1. Basit Usul ile Uluslararası Antlaşmanın Bağlayıcılık Kazanması

Basit usulde, devletlerin veya diğer uluslararası hukuk kişilerinin, antlaşma yapmaya yetkili temsilcilerinin, metni kesinlik kazanan bir uluslararası antlaşma üzerinde yalnızca irade beyanında³⁷ bulunmaları, antlaşmanın bağlayıcılık kazanması için yeterli olmaktadır (Pazarcı, 2012, 125-132; Arsava, 2020, 75-78). Bu yöntem kapsamında, devletlerin yaptıkları irade beyanları tek başına yeterli kabul edilir (Höbek, 2013, 78-79). Dolayısıyla, bağlanma sonucunun gerçekleşmesi için ek bir onaylama, kabul veya tasvip gibi ikinci bir işleme gerek bulunmamaktadır (Sur, 2013, 56-62).

Basit usul olarak nitelendirilen yöntemler arasında; antlaşmanın imzalanması, belgelerin değişimi ve antlaşmaya varılan diğer yöntemler bulunmaktadır (Pazarcı, 2012, 123-125; Arsava, 2020, 21-23). Basit usul kullanılarak yapılan uluslararası antlaşmalarda, görüşme, antlaşma metninin kesinleşmesi ve bağlayıcılık kazanması aşamaları birbirine iç içe geçmiş ve sıkı bir bağlılık içinde bulunmaktadır (Sur, 2013, 85-87). Bu çerçevede, basit usulde antlaşma metninin kesinleştiği andan itibaren bağlayıcılık kazandığı kabul edilmektedir.

Basit usulle antlaşmaların bağlayıcılığını sağlayan yöntemler imza, antlaşmayı oluşturan belgeler ve başka yöntemlerdir. (Pazarcı, 2012, 85-86; Sur, 2013, 14-15; Arsava, 2020, 25-26).

³⁷ İrade beyanı, bir kişinin hukuki işlem yapmak üzere niyetini açıklaması anlamına gelir. Sözleşmelerde, tarafların irade beyanı, antlaşmanın temelini oluşturur ve tarafların bu beyanlarına göre hukuki sonuçlar doğar. Tekin, E. (2020). *İrade Beyanı ve Hukuki Sonuçları*. İzmir: Beta Yayınları, s.89.

- İmza
- Antlaşmayı oluşturan belgelerin teatisi (değişimi)
- Başka yöntemler

2.3.1.1. İmza

İmza ile bir antlaşmanın bağlayıcı hale gelmesi hususu, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (VAHS)'nin 'İmza ile Açıklanan Antlaşma ile Bağlanma Rızası' başlıklı 12. maddesinde düzenlenmiştir. Bu hüküm, 1965 tasarısının 11. maddesi ve 1966 tasarısının 10. maddesinde de yer almaktadır (VAHS, md. 12).

Genel kural olarak, milletlerarası antlaşmanın taraflarca imzalanması, o antlaşmayı bağlayıcı hale getirmez. Ancak, imzanın antlaşmayı bağlayıcı hale getirdiği bazı istisnai durumlar bulunmaktadır (Bozkurt, 2004, 65-68). Antlaşmanın bağlayıcılık kazanması için, imzanın belirli şartları karşılaması gerekmektedir; bu şartlar sözleşmede açıkça belirtilmiştir.

- Antlaşma müzakerelerine katılan devletler, antlaşma taslağında imzanın antlaşmayı yürürlüğe koyacağını kabul etmişlerse, bu durumda imza antlaşmayı bağlayıcı hale getirecektir.
- Temsilci yetki belgesinde, müzakere eden devletlerin imza ile bağlanma niyeti belirtilmişse, bu durumda imza antlaşmayı bağlayıcı kılacaktır.
- Antlaşma görüşmeleri devam ederken görüşmeci devletler, imza ile bağlanma niyetlerini ifade etmişlerse, bu durumda imza antlaşmayı bağlayıcı hale getirecektir.
- Görüşmeci devletlerin, imzanın antlaşmayı bağlayıcı kılma görevini üstlendikleri ve bu durumun başka şekilde belirlenmediği hususunda anlaştıkları takdirde, imza antlaşmayı yürürlüğe sokacaktır (VAHS, m. 12/1).

Yukarıda belirtilen koşullardan herhangi biri sağlanmadığı takdirde, imza yalnızca antlaşmaya resmiyet kazandırır ancak antlaşmayı bağlayıcı hale getirmez. Ancak, aynı maddenin ikinci fıkrası, paraf ve ad referandum imzasının belirli durumlarda imza yerine geçebileceğini ve dolayısıyla antlaşmayı bağlayıcı hale getirebileceğini belirtmektedir (Bilge, 1969, 21-25). Bununla birlikte, parafın imza gibi bağlayıcılık

kazandırma yeteneği yalnızca tarafların bu konuda anlaşması durumunda mümkündür ve bu durum istisnai bir nitelik taşır (Pazarcı, 2012, 12-15).

Ad referendum imzasının antlaşmayı bağlayıcı kılabilmesi için, ilgili devletin yetkili organlarının bu tür bir imzanın kabul edildiğini resmi olarak açıklaması gerekmektedir (VAHS, md. 12/2-b).

2.3.1.2. Antlaşmayı Oluşturan Belgelerin Değişimi

Basit usul kapsamında, uluslararası hukuk aktörlerinin antlaşma ile bağlanabilmesi için gerekli ek adımlardan biri, antlaşmayı oluşturan belgelerin değiştirilmesi (teatise veya exchange of instruments) işlemidir (Sur, 2013, 45-47).

Uluslararası antlaşmaların yapımında "belgelerin değişimi," antlaşma metninin taraflar arasında müzakereler sonucunda değiş tokuş edilmesini ifade eder (Pazarcı, 2012, 85-88). Bu süreç, tarafların antlaşmanın taslağı üzerinde çeşitli değişiklikler yaparak ortak bir metin üzerinde anlaşmalarını içerir. Öncelikle, antlaşmanın taslağı üzerinde yapılan müzakereler sonucunda taraflar arasında değişiklikler yapılır ve nihai metin belirlenir. Bu taslak, imzalanmadan önce resmî belgeler olarak değiştirilir ve son şeklini alır. Taraflar anlaşmaya vardıklarında, metni imzalar ve ardından resmi onay süreci başlar. Bu değişim süreci, antlaşmanın her iki veya daha fazla ülkenin hukuki sistemlerine uygunluğunu sağlamaya ve tarafların yükümlülüklerini netleştirmeye yardımcı olur (Sur, 2013, 58-62).

Bir devletin kendisini doğrudan bağlayan bir antlaşma oluşturabilmesi, ancak istenilen antlaşmanın birden fazla belgeden oluşması durumuna bağlıdır. Bu belgelerin değişimi, devletin antlaşmayla doğrudan bağlanmasını sağlar. Aksi takdirde, bu yöntemin kullanımı mümkün değildir. Bununla birlikte, bir devletin bu yöntemle antlaşmayla bağlanabilmesi, herhangi bir onay veya benzeri işlem gerektirmeden, o devletin iç hukuk düzenlemelerine tabidir (Pazarcı, 2012, 42-52).

Bu yöntemin ana özelliği, imzanın yalnızca tek bir belge üzerinde değil, içerik bakımından aynı olan iki belge üzerinde de bulunmasıdır. Her bir taraf, kendisi için imzalanmış bir belgeyi saklar ve diğerini karşı tarafa verir. Dolayısıyla, her iki tarafın da elinde, karşı tarafça imzalanmış bir belge bulunur (Aybay & Oral, 2016, 45-46).

Belgelerin değişimi, VAHS'nin 13. maddesinde “Bir Antlaşma Teşkil Eden Belgelerin Teati Edilmesiyle Bir Antlaşma ile Bağlanma Rızasının Açıklanması” başlığı altında düzenlenmiştir. Sözleşmeye göre, bu yöntemin uygulanabilmesi için antlaşmayı oluşturan belgelerin değiş tokuş edilmesi bağlayıcı hükümler içermelidir veya devletler belgelerin değiş tokuş edilmesinin kendileri için antlaşmayla bağlanma sonucunu doğurduğunu kabul etmelidir.

2.3.1.3. Başka Usuller

Uluslararası hukukta, imza atma ve belgelerin değişimi gibi prosedürlerin yanı sıra, bir antlaşmayla bağlanmak için başka yöntemler de mevcuttur. Taraflar, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (VAHS)'nin 11. maddesinde belirtilen “üzerinde mutabık³⁸ kalındıysa diğer herhangi bir araçla” hükmü çerçevesinde, anlaşmaya vardıkları herhangi bir yöntemle antlaşmanın bağlayıcılığını tesis edebilirler (VAHS, md. 11). Bu madde, antlaşmalarda bu konuda herhangi bir kısıtlama yapılmadığını ve tarafların üzerinde mutabık kaldıkları yöntemlerin kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

2.3.2. Onay ile Uluslararası Antlaşmaların Bağlayıcılık Kazanması

Onaylama, uluslararası antlaşmanın her bir devletin iç hukukuna uygun olan kurumu tarafından kabul edilmesini sağlayan ve ilgili devletin bu antlaşmayla uluslararası alanda bağlanmasını gerçekleştiren bir iç hukuk eylemidir (Pazarcı, 2012, 36-45). Uluslararası hukukta antlaşmaların bağlayıcılık kazanmasında en sık kullanılan ve en önemli yöntem onaylamadır.

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (VAHS) onaylamayı, “*bir devletin bu durumların her birinde uluslararası planda bir antlaşmayla bağlanma rızasını tespit ettiği bir uluslararası işlem*” olarak tanımlamaktadır (VAHS, md. 11).

Onaylama, her devletin kendi iç hukuk düzenlemelerine göre yapılan antlaşmaya bağlayıcı bir yöntemdir. Bu nedenle, onay yoluyla bir antlaşmanın kabul edilmesi devletler arasında farklılık gösterebilir (Sur, 2013, 35-37). Onaylama sürecinde, parlamento onayı gibi çeşitli yasal işlemler gerekebilir. Antlaşmayı onaylayacak yetkili

³⁸ Mutabık, iki veya daha fazla tarafın belirli bir konu üzerinde anlaşmaya varmasıdır. Uluslararası ilişkilerde, taraflar arasında mutabık kalınan konular, genellikle müzakere sonucunda ortaya çıkar ve yazılı hale getirilir. Uçar, D. (2019). *Uluslararası Anlaşmalar: Mutabakatın Rolü*. İzmir: Ege Yayınları, s. 63.

kurum, ülkeden ülkeye değişebilir; bazı ülkelerde yasama organı, bazı ülkelerde yürütme organı bu görevi üstlenebilir, hatta bazı ülkelerde her iki organ da birlikte görev alabilir veya antlaşmanın konusuna bağlı olarak yetkili kurum değişiklik gösterebilir. Her ne kadar onaylama süreci ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de sonuç değişmez: onaylama işlemi tamamlandığında, antlaşma taraflar için hukuki olarak bağlayıcı hale gelir (Çağlayan & Yüzbaşı, 2017, 42-45).

Devletler, “Devletlerin Serbestliği İlkesi” gereğince imzaladıkları veya uluslararası örgütler tarafından hazırlanan antlaşmaları onaylamak zorunda değildirler (Bozkurt, 2004, 78-79). Ayrıca, bir devletin söz konusu antlaşmayı gecikmeli olarak veya hiç onaylamaması, antlaşmanın diğer taraflarına karşı uluslararası alanda herhangi bir yükümlülük doğurmaz (Meray, 1975, 91-110). Ancak, bir devletin antlaşmayı onaylamaması veya ertelemesi, taraf devletler arasındaki ilişkilerde huzursuzluk yaratabilir.

Sonuç olarak, onaylama süreci devletlerin iç hukuklarına göre gerçekleştirilse de bu işlemin uluslararası alanda yasal etkiye sahip olabilmesi için diğer ilgili uluslararası hukuk kuruluşlarına bildirilmesi gerekmektedir (Aksar, 2023, 45-46). Ayrıca, bir devletin iç hukukunda uluslararası bir antlaşmanın onaylama sürecini tamamlaması, o devletin hukuken bağlayıcı bir belgeye sahip olduğu anlamına gelmez. Bu sonucun oluşabilmesi için, ilgili antlaşmanın o devlet tarafından yürürlüğe konması gerekmektedir (Höbek, 2013, 88-90).

2.3.3. Kabul ile Uluslararası Antlaşmanın Bağlayıcılık Kazanması

Bir antlaşmaya bağlanmanın diğer bir yöntemi, kabul veya tasdik edilmesidir. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (VAHS) 1965 ve 1966 yıllarında yapılan düzenlemelerde, bu hususu “Bir devletin bir antlaşmayla bağlanma rızası, onayinkine benzer şartlar altında kabul veya tasvip de açıklanır” şeklinde ifade etmiştir (VAHS, md. 14/2). Bu düzenlemeye göre, devletler antlaşmalara bağlanma rızasını kabul ve tasvip yöntemleriyle de ifade edebilirler.

Kabul ve tasvip yöntemlerinin, onay yönteminden pek bir farkı bulunmamaktadır. Bu sebeple, VAHS düzenlemesinde kabul ve tasvip yöntemi ayrı olarak ele alınmamış, yalnızca onay yöntemi ile benzer olduğuna değinilmiştir. Kabul ve tasvip, her devletin kendi iç hukuk düzenlemelerine göre uygulanabilen yöntemlerdir. Bu nedenle, kabul ve

tasvip yoluyla bir antlaşmanın kabul edilmesi, devletler arasında farklılık gösterebilir (Sur, 2013, 45-47).

2.3.4. Katılma Yolu ile Uluslararası Antlaşmanın Bağlayıcılık Kazanması

Bir uluslararası antlaşma, müzakere edilip imzalandıktan sonra, taraf devletlerin onaylaması veya kabul etmesiyle bağlayıcı hale gelir. Ancak, antlaşma sadece bu süreçte yer alan ve imza atan devletler arasında geçerli olur. Başka bir deyişle, antlaşmayı imzalayan ve onaylayan devletler, antlaşmanın hükümlerine bağlı kalırken, bu sürece katılmayan veya onaylamayan devletler için antlaşma bağlayıcı değildir. Her devlet, antlaşmanın hükümlerini kabul etmek için kendi iç hukuk süreçlerini tamamlamalıdır. Bu nedenle, antlaşmanın uygulanabilirliği ve bağlayıcılığı sadece müzakere eden, imzalayan ve onaylayan devletler arasında geçerlidir. Taraf olmayan devletler, antlaşmanın hükümlerine doğrudan bağlı değildir ve katılmak isterlerse, ayrı bir süreç izlemelidirler. Bu devletler, antlaşmayı müzakere eden ve onaylayan devletler arasında "üçüncü kişi"³⁹ konumundadır. Dolayısıyla, antlaşmanın hükümleri doğrudan taraf olmayan devletleri bağlamaz ve bu devletler antlaşmanın hükümlerine uyma yükümlülüğüne sahip değildir. Ancak, antlaşmanın tarafı olmayan diğer devletler, belirli koşulların sağlanması durumunda ilgili uluslararası antlaşmaya taraf olma imkânına sahip olabilirler (Çelik, 1987, 14-18). Bu koşullar genellikle antlaşmanın hükümlerine katılmak isteyen devletin belirli yasal ve prosedürel süreçleri tamamlamasını içerir. Bu süreçler, antlaşmanın taraflarıyla doğrudan müzakere edilerek veya antlaşmanın öngördüğü katılma prosedürlerine uygun olarak gerçekleştirilir. Üçüncü kişi konumundaki devletler, antlaşmanın hükümlerini kabul etme ve onaylama sürecini başlatarak antlaşmaya resmen katılabilirler. Bu işlemler, iç hukuklarına ve uluslararası hukukun ilgili kurallarına uygun olarak yapılır. Devletler, antlaşmanın taraflarının onayını alarak veya antlaşmanın öngördüğü diğer katılma şartlarını yerine getirerek antlaşmaya taraf olabilirler (Şeker, 2015, 21-23).

Katılma, bir antlaşmanın müzakere edilme aşamasında doğrudan taraf olmayan bir uluslararası hukuk kişisinin, antlaşmanın daha sonra tarafı olma sürecini ifade eden

³⁹ Üçüncü kişi, bir sözleşmede veya anlaşmada taraf olmayan ancak söz konusu hukuki işlemde doğrudan veya dolaylı olarak etkilenen kişidir. Üçüncü kişilerin hakları ve yükümlülükleri, sözleşme hükümlerine göre belirlenebilir. Korkmaz, A. (2019). *Üçüncü Kişilerin Hakları ve Yükümlülükleri*. İstanbul: Beta Yayınları, s. 75.

bir hukuki işlemdir. Bu süreçte, ilgili devlet veya uluslararası örgüt, antlaşmanın imzalanmasından veya yürürlüğe girmesinden sonra belirli prosedürleri izleyerek ve gerekli onayları alarak antlaşmanın taraflarından biri haline gelir (Pazarcı, 2012, 12-18).

Sonuç olarak, katılma, bir uluslararası hukuk kişinin, antlaşmanın tarafı olma sürecini başlatmak için antlaşmanın imzalanmasından veya yürürlüğe girmesinden sonra izlediği hukuki işlemi ifade eder. Bu uygulama, uluslararası toplulukta daha geniş bir katılımı teşvik eder ve antlaşmanın etkinliğini artırır. Ayrıca, bir devlet, bir antlaşmanın tarafı olmak istiyorsa, öncelikle antlaşmanın hükümlerini iç hukukuyla uyumlu hale getirmek amacıyla onay işlemini tamamlamak zorundadır (Acer & Kaya, 2014, 65-70). Bu nedenle, katılma usulüyle bir antlaşmanın tarafı olma süreci, sonuçları açısından onay işlemiyle benzer niteliğe sahiptir (Aybay & Oral, 2016, 42-47).

2.4. Uluslararası Antlaşma Metninin Hüküm Doğurması

Uluslararası antlaşmanın hüküm doğurması, antlaşmanın uluslararası hukukta geçerlilik kazandığı ve taraf devletler için bağlayıcı yükümlülükler getirdiği aşamayı ifade eder. Bu aşama, antlaşmanın ilgili devletler arasında resmi olarak yürürlüğe girmesi ve hukuki sonuçlar doğurması anlamına gelir. Antlaşmanın hüküm doğurması, taraf devletler arasında hukuki bir yükümlülüğün başladığını gösterir (Sur, 2013, 120-122).

Bir antlaşmanın hüküm doğurabilmesi için aşağıdaki bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir.

Onay veya Ratifikasyon⁴⁰: Antlaşmanın hüküm doğurması için her taraf devletin iç hukukunda antlaşmanın onaylanmış veya ratifiye edilmiş olması gerekir. Onay veya ratifikasyon, antlaşmanın yürürlüğe girmesi için gerekli olan iç hukuki adımları ifade eder. Devletler, antlaşmanın metnini iç hukuka uygun olarak kabul eder ve uluslararası yükümlülükleri yerine getirmeye hazır olduklarını beyan ederler (Acer & Kaya, 2014, 45-47).

Yürürlük Tarihi: Antlaşmanın hüküm doğurması için belirli bir yürürlük tarihinin geçmesi gerekir. Yürürlük tarihi, antlaşmanın taraflar arasında resmi olarak geçerli

⁴⁰ Ratifikasyon, uluslararası bir antlaşmanın taraf devletler tarafından resmen onaylanarak yürürlüğe girmesi sürecidir. Bu süreç, antlaşmanın bağlayıcı hale gelmesini sağlar ve genellikle meclis onayını gerektirir. Aydın, M. (2018). *Uluslararası Antlaşmalar ve Ratifikasyon Süreci*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 87.

olmaya başladığı tarihi belirtir. Bu tarih, antlaşmanın metninde belirlenmiş olabilir veya antlaşma tarafları arasında anlaşmaya varılan bir tarihe dayanabilir (Pazarcı, 2012, 130-132).

Tüm Tarafların Katılımı: Antlaşmanın hüküm doğurması, genellikle tüm taraf devletlerin antlaşmanın hükümlerine uymayı kabul etmeleriyle gerçekleşir. Bu, taraf devletlerin antlaşmanın bağlayıcılığını ve geçerliliğini kabul ettikleri anlamına gelir. Taraflardan biri antlaşmanın yürürlüğe girmesi için gerekli işlemleri tamamlamadan, antlaşma hüküm doğurmuş sayılmaz (Çakmak, 2014, 60-62).

Antlaşmanın hüküm doğurması aşağıdaki özellikleri ve etkileri içerir:

Hukuki Bağlayıcılık: Antlaşma hüküm doğurduğunda, taraf devletler antlaşmanın hükümlerine uymakla yükümlüdür. Bu yükümlülük, taraf devletlerin uluslararası hukukta belirli haklar ve yükümlülükler altında kalmalarını sağlar. Antlaşma, taraflar arasında yasal bir yükümlülük ve hak ilişkisi oluşturur (Sur, 2013, 120-122).

Yürürlük ve Uygulama: Hüküm doğurma, antlaşmanın resmi olarak yürürlüğe girmesi anlamına gelir. Bu aşamada, antlaşmanın hükümleri uygulanabilir hale gelir ve taraf devletler bu hükümleri yerine getirmekle yükümlüdür. Yürürlük, antlaşmanın pratiğe dökülmesini ve devletler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini sağlar (Acer & Kaya, 2014, 45-47).

Uluslararası Hukukta Geçerlilik: Antlaşmanın hüküm doğurması, uluslararası hukukta geçerlilik kazanmasını ve uluslararası ilişkilerde etkili bir düzenleyici rol oynamasını sağlar. Taraf devletler, antlaşmanın hükümlerini uluslararası alanda kabul eder ve uygulamaya geçirirler (Pazarcı, 2012, 130-132). Antlaşmanın hüküm doğurduğu örnekler, çeşitli uluslararası anlaşmaları içerir. Örneğin, iklim değişikliği, ticaret anlaşmaları ve insan hakları ile ilgili antlaşmalar, taraf devletler arasında hüküm doğurur ve bu anlaşmaların hükümleri taraf devletler tarafından uygulanır (Çakmak, 2014, 60-62). Bu örnekler, antlaşmanın nasıl bir bağlayıcılık kazandığını ve uluslararası ilişkilerde⁴¹ nasıl işlediğini gösterir.

⁴¹ Uluslararası ilişki, devletler, uluslararası kuruluşlar ve diğer küresel aktörler arasında gerçekleşen diplomatik, ekonomik ve askeri etkileşimleri ifade eder. Uluslararası ilişkiler, küresel barış ve güvenlikten ticari iş birliklerine kadar geniş bir alanı kapsar. Yılmaz, E. (2019). *Küresel Politika ve Uluslararası İş birlikleri*. İstanbul: Beta Yayınları, s. 129.

3. Uluslararası Antlaşmaların Ayrımı ve Örnekleri

Uluslararası antlaşmalar, devletler arasında yapılan ve genellikle uluslararası hukukun bir parçası olan yazılı anlaşmalardır (Shaw, 2017, 45-50). Bu antlaşmalar, devletlerin belirli konularda uzlaşmasını ve belirli yükümlülükler üstlenmesini sağlar. Uluslararası antlaşmalar, uluslararası ilişkilerdeki en önemli araçlardan biri olarak kabul edilir. Bu antlaşmalar, genellikle belirli bir konuda devletler arasında varılan anlaşmayı belirler ve düzenler. Uluslararası antlaşmalar, devletlerin egemenlik haklarına saygı gösterilerek yapılır ve uygulanır (Brownlie, 2008, 78-79).

3.1. Çok Taraflı Uluslararası Antlaşmalar

Çok taraflı antlaşmalar, üç veya daha fazla devlet arasında yapılan antlaşmalardır ve genellikle uluslararası örgütler aracılığıyla gerçekleştirilir (Türk, 2010, 15-18). Bu tür antlaşmalar, birçok ülkeyi bağlayıcı olabilir ve genellikle belirli bir konuda genel bir düzenleme sağlamayı amaçlar. Çok taraflı antlaşmalar, uluslararası iş birliğini teşvik etmek ve ortak çıkarları korumak için önemli bir araç olarak kabul edilir (Shaw, 2017, 45-50).

Bir örnek olarak, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) çok taraflı bir antlaşma olarak gösterilebilir. BMİDÇS, iklim değişikliği ile mücadele amacıyla birçok ülke tarafından imzalanmış ve onaylanmıştır. Sözleşme, sera gazlarının azaltılması ve iklim değişikliğine uyum sağlanması konularında ortak hedefler belirlemektedir. BMİDÇS, uluslararası toplumun iklim değişikliği konusundaki ortak çabalarını koordine etmek için önemli bir mekanizma olarak kabul edilmektedir (UNFCCC, 1992; Gözalan, 2019, 10-12; Gözalan, 2023, 58-60; Coşkun vd., 2020, 12-13; Coşkun vd., 2022, 11-14).

Çok taraflı antlaşmaların avantajlarından biri, birçok ülkenin ortak hedeflere ulaşmak için bir araya gelmesini sağlamasıdır. Bu tür antlaşmalar, küresel sorunlara küresel çözümler bulmak için önemli bir mekanizma oluşturur. Ancak, çok taraflı antlaşmaların uygulanması ve izlenmesi genellikle zorluklar içerebilir, çünkü birçok ülkenin katılımı ve onayı gerekebilir (Acer, 2014, 2-14).

3.2. Çift Taraflı Uluslararası Antlaşmalar

Çift taraflı antlaşmalar, iki devlet arasında yapılan ve genellikle belirli bir konuda özel bir anlaşma sağlayan antlaşmalardır (İnan, 2005, 112-115). Bu antlaşmalar, iki devlet arasındaki ilişkileri ve hakları düzenler; ayrıca belirli bir konuda alınan kararları netleştirir ve düzenler (Bozkurt, 2010, 45-48).

Bir örnek olarak, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Ege Denizi'ndeki Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Antlaşması verilebilir. Bu antlaşma, iki ülke arasındaki deniz sınırlarını belirlemek ve kıta sahanlıklarını sınırlamak amacıyla yapılmıştır. Çift taraflı antlaşmalar, iki devlet arasındaki özel ilişkilere dayanarak belirli konularda anlaşma sağlanmasını mümkün kılar (Pazarcı, 1990, 78-79).

Çift taraflı antlaşmaların avantajlarından biri, iki devlet arasında doğrudan bir anlaşma sağlayarak sorunların çözülmesine olanak tanımasıdır. Bu antlaşmalar, taraflar arasında karşılıklı olarak kabul edilen şartları belirler ve bu şartların uygulanmasını sağlar. Ancak, çift taraflı antlaşmalar genellikle yalnızca taraflar arasında bağlayıcıdır ve diğer devletleri etkilemez (İnan, 2005, 145-146).

3.3. Genel Uluslararası Antlaşmalar

Genel antlaşmalar, uluslararası hukukta belirli konularda genel ilkeleri veya prensipleri belirleyen antlaşmalardır (Shaw, 2017, 115). Bu tür antlaşmalar, uluslararası hukukun temelini oluşturur ve uluslararası toplumun ortak değerlerini yansıtır. Genel antlaşmalar, belirli bir konuda kapsamlı prensipleri ve standartları düzenler ve bu standartlara uyulmasını sağlar.

Bir örnek olarak, Cenevre Sözleşmeleri⁴², uluslararası insancıl hukukun temelini oluşturan genel antlaşmalardır. Bu antlaşmalar, savaş zamanında sivilin korunmasını ve insanlık dışı muamelelerin önlenmesini amaçlamaktadır (Özbudun, 2011a, 135)

Genel antlaşmaların avantajlarından biri, uluslararası toplumun ortak değerlerini ve standartlarını belirlemeleridir. Bu antlaşmalar, belirli bir konuda uluslararası standartları oluşturur ve tarafların bu standartlara uymasını sağlar. Ancak, genel

⁴² Cenevre Sözleşmesi, savaşta sivilin ve askerlerin korunmasına yönelik uluslararası hukuki düzenlemeler getiren bir dizi antlaşmadır. 1949 yılında kabul edilen bu sözleşme, savaş hukukunun temelini oluşturur. Arı, E. (2018). *Cenevre Sözleşmeleri ve Savaş Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları, s. 27.

antlaşmaların uygulanması ve izlenmesi genellikle karmaşık olabilir, zira birçok ülkenin katılımını ve onayını gerektirir (Sur, 2013, 42).

4. Uluslararası Antlaşmaların Anayasallaşması

Uluslararası antlaşmalar, devletlerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen ve uluslararası hukukun temellerini oluşturan önemli belgelerdir. Bu antlaşmaların anayasallaşması hem iç hukuk sisteminin işlerliği hem de birey haklarının korunması açısından kritik bir süreçtir. Taraf devletler arasında hukuki bağ oluşturmak amacıyla yapılan bu yazılı antlaşmalar, devletler arası ilişkilerin düzenlenmesinde, barışın sağlanmasında ve insan haklarının korunmasında hayati bir rol oynamaktadır (Kaya, 2018, 45). Anayasa hukuku açısından, bu antlaşmaların iç hukukta nasıl bir yer edineceği, hukuk devletinin işleyişi için büyük önem taşımaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesi, uluslararası antlaşmaların iç hukukta üstünlüğünü kabul eder (Özbudun, 2011b, 142; Yıldırım, 2020, 75). Bu madde, uluslararası hukukun iç hukuk kurallarına göre daha üstün olduğunu belirtirken, antlaşmaların Anayasa'ya aykırı olmaması gerektiğini vurgular. Böylece, uluslararası antlaşmalar iç hukukta geçerlilik kazanırken, bireylerin haklarının korunması açısından da bir güvence oluşturur (Kaya, 2018, 45).

Uluslararası antlaşmaların anayasallaşması süreci, birkaç aşamadan oluşur. Öncelikle, devletler müzakerelerin ardından antlaşmayı imzalar. İmza, antlaşmanın geçerliliği için bir ön şarttır; ancak bu aşama, antlaşmaya bağlayıcılık kazandırmaz. İkinci aşamada, imzalanan antlaşmalar, onaylanmak üzere ilgili devletin yasama organına sunulur. Türkiye'de bu aşama, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından gerçekleştirilir (Dworkin, 1986, 30; Arslan, 2010, 55). Son aşamada ise, onaylanan antlaşmalar, gerekli iç hukuk düzenlemeleri yapılmadan doğrudan uygulanabilir hale gelir; ancak, antlaşmanın iç hukuktaki yeri ve uygulanabilirliği, Anayasa'ya uygunluğuna bağlıdır (Tekin, 2015, 78).

Uluslararası antlaşmaların anayasallaşması konusunda çeşitli hukuki yorumlar ve görüşler mevcuttur. A. Kaya (2018), uluslararası antlaşmaların iç hukuktan üstün bir konumda olduğunu ifade ederken, R. Dworkin bu antlaşmaların birey haklarını güvence altına alma potansiyeline dikkat çekmektedir. Özbudun (2011) ise Türkiye'deki anayasa sisteminin uluslararası antlaşmalarla uyumlu çalıştığını, ancak uygulamada bazı

Çelişkilerin ortaya çıkabileceğini belirtmektedir (akır, 2015, 89). Bu çelişkiler zaman zaman hukukun üstünlüğü ilkesinin ihlaline neden olabilir. Bazı hukukçular uluslararası antlaşmaların birey haklarını doğrudan güvence altına alabileceğini savunurken, diğerleri bunun yalnızca uygun yasaların çıkarılmasıyla mümkün olabileceğini öne sürmektedir (Günay, 2012, 123; Arslan, 2010, 55).

Sonuç olarak, uluslararası antlaşmaların anayasallaşması, hukukun üstünlüğü ilkesinin sağlanması ve birey haklarının korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'de bu süreç, uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve anayasanın öngördüğü hukukun üstünlüğü ilkesi açısından dikkatle izlenmelidir (Kaya, 2018, 45). Ayrıca, uluslararası antlaşmaların etkin bir şekilde uygulanabilmesi için hukuki yorumların ve farklı görüşlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, hukukun stnlğnn tesisi ve birey haklarının güvence altına alınması için uluslararası antlaşmaların iç hukuktaki yeri ve uygulanabilirliği titizlikle değerlendirilmeli ve gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır (Dworkin, 1986, 30; zbudun, 2011b, 142).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUK VE İÇ HUKUK İLİŞKİSİ

1. Uluslararası Hukukun Tanımı ve Genel İlkeleri

Uluslararası hukuk, devletler ve diğer uluslararası aktörler arasındaki ilişkileri düzenleyen, uluslararası toplumun benimsediği kurallar ve normlar bütünüdür.

1.1. Uluslararası Hukukun Tanımı

Uluslararası hukuk, devletler ve diğer uluslararası aktörler arasındaki ilişkileri düzenleyen, uluslararası toplum tarafından kabul edilen kurallar ve normlar sistemidir. Bu hukuk dalı, devletlerin ve uluslararası kuruluşların arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan yükümlülükleri belirler. Uluslararası hukukun amacı, uluslararası barışı sağlamak, devletlerarasındaki anlaşmazlıkları çözmek, insan haklarını korumak ve uluslararası iş birliğini teşvik etmektir (Brownlie, 2008, 5-7; Shaw, 2017, 15-20).

Uluslararası hukuk, birincil olarak iki ana kaynaktan oluşur: uluslararası antlaşmalar ve uluslararası örf ve âdet hukukları. Uluslararası antlaşmalar, devletler ve uluslararası kuruluşlar arasında yapılan resmi anlaşmalardır ve bu anlaşmalar taraf devletler için bağlayıcı yükümlülükler getirir. Örf⁴³ ve âdet hukukları ise, devletlerin uzun süreli pratikleri ve genel kabul gören davranışlardan oluşan kurallardır (Koskenniemi, 2011, 35-40).

1.2. Uluslararası Hukukun Temel İlkeleri

Uluslararası hukukun temel ilkeleri egemenlik, eşitlik bağımsızlık ilkeleridir.

Egemenlik ilkesi, uluslararası hukukta temel bir ilke olarak kabul edilir ve devletlerin kendi toprakları üzerinde tam yetkiye sahip olduğunu ifade eder. Bu ilke, devletlerin iç işlerine müdahale edilmeden kendi iç düzenlemelerini yapma hakkını tanır. Egemenlik, uluslararası toplumun temel yapı taşıdır ve devletlerin bağımsızlıklarını koruyabilmeleri için gereklidir (Shaw, 2017, 22-25). "Egemenlik ilkesinin bir yansıması olarak, devletlerarası ilişkilerde karşılıklı saygı ve bağımsızlık vurgulanır. Egemenlik, devletlerin kendi politikalarını belirleme ve içişlerine müdahale edilmemesi hakkını

43 Örf, toplum tarafından uzun süre boyunca uygulanmış, yazılı olmayan hukuk kurallarıdır. Geleneksel uygulamalar ve teamüller, örf hukukunun temelini oluşturur ve toplumsal yaşamda önemli bir yer tutar. Demirtaş, R. (2018). *Örf Hukuku ve Modern Uygulamalar*. İzmir: Ege Yayınları, s. 93.

sağlar. Bu ilke, uluslararası ilişkilerde devletlerin eşit haklara sahip olduğunu ve iç hukuklarının uluslararası hukuk tarafından denetlenmemesi gerektiğini belirtir" (Koskeniemi, 2011, 50-55).

Eşitlik ilkesi, uluslararası hukukta tüm devletlerin uluslararası hukuk önünde eşit haklara sahip olduğunu belirtir. Bu ilkeye göre, büyük ve küçük, güçlü ve zayıf devletler arasında hukuki eşitlik sağlanır. Her devletin uluslararası alandaki hak ve yükümlülükleri eşit olarak kabul edilir ve devletlerin bağımsızlıkları aynı derecede korunur (Shaw, 2017, 55-60). Eşitlik ilkesi, devletler arasındaki ilişkilerde adil ve dengeli bir yaklaşımı teşvik eder. Bu ilke, uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde tarafsızlık ilkesinin sağlanmasına yardımcı olur ve devletler arasında adil bir denetim mekanizması oluşturur (Koskeniemi, 2011, 75-80; Shaw, 2017, 55-60).

Bağımsızlık ilkesi, devletlerin dış baskılardan ve müdahalelerden bağımsız olarak kendi iç işlerini düzenleme hakkını ifade eder. Bu ilke, devletlerin kendi siyasi, ekonomik ve sosyal sistemlerini kendi tercihlerine göre oluşturma ve dış güçlerden etkilenmeden karar verme yetkisini tanıır (Acer & Kaya, 2014, 65-70). Bağımsızlık, devletlerin egemenliklerini ve iç işlerini düzenleme yetkilerini korur. Bu ilke, uluslararası hukukta devletlerin kendi iç hukuk sistemlerini oluşturma hakkını ve dış müdahalelere karşı korunma hakkını güvence altına alır (Shaw, 2017, 85-90).

2. Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk İlişkisine Dair Yaygın Görüşler

Uluslararası hukuk ve iç hukuk arasındaki ilişki, devletlerin hukuk sistemleri ile uluslararası toplumun hukuk normlarının entegrasyonunu ve karşılıklı etkileşimlerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu ilişki, her iki hukuk sisteminin dinamiklerini ve etkileşim süreçlerini açıklayan bir çerçeve sunmaktadır. Bu durumu analiz etmek amacıyla iki temel yaklaşım geliştirilmiştir: düalist ve monist yaklaşımlar. Bu iki yaklaşım, uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki etkileşimleri ve potansiyel çatışmaları farklı perspektiflerden değerlendirmektedir.

2.1. Düalist Görüş

Düalist görüş, uluslararası hukuk ile iç hukukun iki ayrı ve bağımsız sistem olduğunu savunur. Bu yaklaşım, uluslararası hukuk ve iç hukukun, kendi iç işleyişleri ve kaynakları olan ayrı hukuk düzenleri olduğunu ileri sürer (Pazarcı, 2011, 22). Düalistler, uluslararası hukukun iç hukuka doğrudan etki etmediğini ve her iki sistem arasında bir

ayrım yapıldığını belirtirler. Bu görüş, özellikle uluslararası hukuk normlarının iç hukukta etkili olabilmesi için ayrı bir yasama veya entegrasyon sürecini gerektirir.

Düalist görüşün özellikleri bağımsızlık, çatışma ve çözüm, aktarım süreci olmak üzere üçe ayrılır.

Bağımsızlık: Düalist yaklaşım, uluslararası hukuk ve iç hukukun bağımsız sistemler olduğunu vurgular. Kelsen, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Uluslararası hukuk ve iç hukuk, kendi başlarına bağımsızdır ve birbirlerinin uygulama alanlarını doğrudan etkilemezler" (Dağlı & Kaya, 2023, 55). Bu bağımsızlık, her iki sistemin kendi normatif yapılarının ve uygulama alanlarının korunmasını sağlar.

Çatışma ve Çözüm: Düalist sistemlerde, uluslararası hukuk ile iç hukuk arasında çatışmalar⁴⁴ ortaya çıkabilir. Bu çatışmaların çözülmesi için, iç hukuk kurallarının uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi veya uluslararası normların iç hukuka entegre edilmesi gerekir (Pazarcı, 2021, 37). Çelişen normlar durumunda, her iki normun kendi bağlamında ele alınması önemlidir.

Aktarım Süreci: Uluslararası hukuk normlarının iç hukuka entegrasyonu için genellikle yasama süreci veya benzeri bir mekanizma kullanılır. Bu süreç, uluslararası hukuk kurallarının iç hukuka dahil edilmesini sağlar, ancak her iki sistemin bağımsızlığını korur (Dağlı & Kaya, 2023, 55).

2.2. Monist Görüş

Monist görüş, uluslararası hukuk ve iç hukukun tek bir hukuk düzeninin parçaları olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, iki sistemin bir bütünün parçaları olduğunu ve uluslararası hukuk kurallarının doğrudan iç hukuka entegre edilebileceğini öne sürer (Şahbaz, 2014, 48). Monist yaklaşıma göre, uluslararası hukuk normlarının iç hukuka entegrasyonu için herhangi bir ek prosedür veya yasama süreci gerekmez (Shaw, 2017, 209; Harris, 2018, 115).

Monist görüşün özellikleri tek sistem, doğrudan uygulama ve entegrasyon olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

⁴⁴ Çatışma, iki veya daha fazla taraf arasında meydana gelen anlaşmazlık ve mücadele durumunu ifade eder. Çatışmalar, siyasi, sosyal veya ekonomik nedenlerden kaynaklanabilir ve farklı düzeylerde şiddet içerebilir. Aydın, M. (2018). *Çatışma Çözümü ve Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 79.

Tek Sistem: Monist görüş, uluslararası hukuk ve iç hukukun tek bir hukuk düzeninin parçaları olarak kabul edilmesini savunur. Bu nedenle, uluslararası hukuk kuralları iç hukukun bir parçası olarak değerlendirilir ve doğrudan uygulanabilir (Özkan, 2013, 50). Bu yaklaşım, uluslararası hukuk ve iç hukukun bir bütün olarak ele alınması gerektiğini vurgular; dolayısıyla, uluslararası kuralların iç hukuk bağlamında doğrudan geçerliliği olduğu savunulur.

Doğrudan Uygulama: Monist sistemlerde, uluslararası hukuk kuralları iç hukuka doğrudan entegre edilebilir. Bu durum, uluslararası sözleşmelerin iç hukukun bir parçası olarak kabul edilmesini ve uygulanmasını sağlar (Toluner, 1973, 63-68). Monist sistemler, uluslararası hukukun iç hukuka entegrasyonunu kolaylaştırarak uygulama sürecini daha akıcı hale getirir (Özdemir, 2019, 45).

Entegrasyon: Monist görüş, uluslararası hukuk ve iç hukukun entegrasyonunu teşvik eder ve iki sistem arasındaki geçişleri daha sorunsuz hale getirir. Uluslararası hukuk kurallarının iç hukuka entegrasyonu için ayrıca bir prosedür gerekmemektedir (Şahbaz, 2014, 48).

Özetle, uluslararası hukuk ve iç hukuk arasındaki ilişki, devletlerin hukuk sistemlerinin işleyişini ve etkileşimini anlamak için kritik öneme sahiptir. Düalist ve monist yaklaşımlar, bu iki sistemin nasıl etkileşime girdiğini ve hangi mekanizmaların kullanıldığını farklı şekillerde ele alır. Düalist görüş, uluslararası ve iç hukukun bağımsız iki sistem olarak işlediğini savunurken, monist görüş bu iki sistemi tek bir bütün olarak değerlendirir. Her iki yaklaşım da uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki dinamikleri anlamak için önemli bir teorik çerçeve sunar.

3. Uluslararası Hukukun İç Hukuk Üzerindeki Etkileri

Uluslararası hukukun iç hukuk üzerindeki etkileri, devletlerin uluslararası yükümlülüklerini ve uluslararası hukuk kurallarını iç hukuk sistemlerine nasıl entegre⁴⁵ ettiğini ve bu kuralların iç hukuk düzenlemeleri üzerindeki etkilerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Uluslararası hukuk kurallarının iç hukuka entegrasyonu,

⁴⁵ Entegre, çeşitli parçaların veya sistemlerin bir araya getirilip uyumlu ve işlevsel bir bütün oluşturulmasını ifade eder. Özellikle mühendislik, teknoloji ve organizasyon alanlarında kullanılır. Yazıcı, M. (2015). *Sistem Mühendisliği Temelleri*. Ankara: Bilim Yayınevi, s. 58.

devletlerin uluslararası düzeydeki yükümlülüklerini ulusal hukuk sistemlerinde nasıl yerine getirdiğini belirler ve bu durumun iç hukuk uygulamalarına olan etkilerini inceler.

3.1. Uluslararası Hukukun İç Hukukta Uygulanabilirliği

Uluslararası hukukun iç hukukta uygulanabilirliği, bu kuralların devletlerin iç hukuk düzenlemeleriyle ne ölçüde uyumlu olduğunu ve nasıl entegre edildiğini gösterir. İç hukuk sistemlerinde uluslararası hukuk kurallarının uygulanabilirliği, çeşitli mekanizmalar ve prosedürler aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu bağlamda, uluslararası sözleşmelerin iç hukuka nasıl yansıtıldığı ve bu kuralların iç hukukta nasıl geçerli hale geldiği önemlidir.

Uluslararası sözleşmelerin iç hukuka yansıtılması sürecinde kullanılan çeşitli mekanizmalardan oluşmaktadır.

Onaylama Süreci: Uluslararası sözleşmeler, devletin yetkili organları tarafından onaylandığında iç hukukta geçerli hale gelir. Bu, sözleşmelerin yürürlüğe girmesi için gerekli ilk adımdır (Soysal, 1992, 124).

Yasalaşma: Bazı durumlarda, uluslararası bir sözleşmenin iç hukukta geçerli olabilmesi için yeni bir yasa çıkarılması gerekebilir. Bu, sözleşmelerin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için kritik bir süreçtir (Çakır, 2015, 78).

Mahkeme Kararları: İç hukuk mahkemeleri, uluslararası hukuku dikkate alarak karar alabilirler. Bu durum, uluslararası normların iç hukuka entegrasyonunu kolaylaştırır (Eren, 2016, 15-20).

İdari Uygulamalar: Devletin idari kurumları, uluslararası yükümlülükleri göz önünde bulundurarak uygulamalarını şekillendirebilir. Bu, uluslararası hukuk kurallarının iç hukukta nasıl işlediğini gösterir (Ackerman, 1991, 89-105).

Eğitim ve Bilinçlendirme: Kamuoyunun ve hukukun uygulayıcılarının uluslararası hukuk hakkında eğitilmesi, bu kuralların iç hukukta daha etkili bir şekilde uygulanmasını sağlar (Soysal, 1992, 124).

Sonuç olarak, uluslararası hukukun iç hukukta uygulanabilirliği, çeşitli mekanizmaların etkinliği ve uyumluluğuna bağlıdır. Devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri, bu süreçlerin düzgün işlemesine bağlıdır.

3.2. Uluslararası Sözleşmelerin İç Hukuka Entegrasyonu

Uluslararası sözleşmeler, iç hukuk sistemlerinde belirli bir yasal bağlayıcılık oluşturur. Sözleşmelerin iç hukuka entegrasyonu, devletlerin uluslararası yükümlülüklerini iç hukuklarına nasıl yansıttığını belirler. Bu süreç, devletlerin uluslararası sözleşmeleri iç hukuka dâhil etme yöntemlerini ve bu sözleşmelerin iç hukukta nasıl uygulanacağını içerir. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası sözleşmeler, üye devletlerin iç hukuklarında doğrudan uygulanabilir. Bu durum, sözleşmelerin hükümlerinin derhal yürürlüğe girmesi anlamına gelir; dolayısıyla, bu sözleşmelerin iç hukuka entegre edilmesi için ayrıca bir yasama süreci gerekmemektedir. Yani, üye devletler, bu tür uluslararası sözleşmeleri kendi hukuk sistemlerine dahil etmek için ayrı bir yasa çıkarmaya ihtiyaç duymadan, doğrudan uygulayabilirler (Shaw, 2017, 205).

Ancak, bazı durumlarda uluslararası sözleşmelerin iç hukuka entegrasyonu için belirli yasama süreçlerinin tamamlanması gerekebilir. Örneğin, ABD'de uluslararası antlaşmaların iç hukuka entegrasyonu için Senato'nun onayı gerekmektedir (Harris, 2018, 115). Bu durum, uluslararası sözleşmelerin iç hukuk sistemlerinde etkin bir şekilde uygulanmasını sağlar ve iç hukuk kurallarıyla uyumlu hale getirir. Türkiye açısından bakıldığında, Anayasa'nın 90. maddesi, usulüne göre yürürlüğe girmiş uluslararası antlaşmaların, yasaların üzerinde yer aldığını belirtir. Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Türkiye'de mahkemelerin bu sözleşmenin hükümlerini doğrudan uygulama yetkisine sahip olmasını sağlamaktadır. Örneğin, Anayasa Mahkemesi, 2019 yılında verdiği bir kararında, ifade özgürlüğü ile ilgili bir başvuruda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) içtihatlarına atıfta bulunarak, düşünce ve ifade özgürlüğünün korunmasına yönelik önemli bir karar almıştır (Anayasa Mahkemesi, 2019/44). Bu durum, Türkiye'deki mahkemelerin AİHM'in kararlarını referans alarak bireysel hakları koruma konusundaki sorumluluklarını güçlendirdiğini göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin taraf olduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, iç hukukta çocuk hakları ile ilgili yasaların geliştirilmesine katkı sağlamış; çocukların korunmasına yönelik düzenlemelerin yapılmasına zemin hazırlamıştır (Çiçek, 2019, 45). Bu durum, uluslararası sözleşmelerin iç hukuk sistemlerinde etkin bir şekilde uygulanmasını ve iç hukuk kurallarıyla uyumlu hale gelmesini sağlamaktadır.

3.3. İç Hukuk Düzenlemelerinin Uluslararası Antlaşmalarla Uyumlu Hale Getirilmesi

İç hukuk düzenlemelerinin uluslararası antlaşmalarla uyumlu hale getirilmesi, devletlerin uluslararası yükümlülüklerini iç hukuk sistemlerine entegre etme sürecini ifade eder. Bu entegrasyon, genellikle iki ana yaklaşım üzerinden yürütülür: normatif entegrasyon ve yasama reformları. Her iki süreç de iç hukukun uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesini hedefler (Özdemir, 2021, 97).

4.1.1. Normatif Entegrasyon

Normatif entegrasyon, uluslararası antlaşmaların iç hukuk sistemlerine doğrudan entegre edilmesini ifade eder ve bu süreç, antlaşmaların iç hukukun bir parçası olarak kabul edilmesini sağlar. Normatif entegrasyon, herhangi bir ek yasama sürecine gerek olmaksızın, uluslararası hukukun iç hukuk sistemlerine nasıl girdiğini ve uygulandığını açıklar. Bu durum, devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesini kolaylaştırır ve uluslararası hukuk normlarının etkinliğini artırır (Shaw, 2017, 209; Harris, 2018, 115).

Normatif entegrasyonun en önemli özelliği, uluslararası antlaşmaların, onaylandıkları andan itibaren iç hukukta doğrudan uygulanabilir olmalarıdır. Bu bağlamda, uluslararası antlaşmalar, iç hukuk düzenlemeleri ile bütünleşik bir şekilde işlemekte ve bu nedenle ek bir yasama adımına ihtiyaç duyulmamaktadır. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, üye devletlerin iç hukuklarında doğrudan uygulanabilir bir nitelik taşır. Bu durum, sözleşmenin iç hukuka entegrasyonunu hızlı ve etkin hale getirir (Shaw, 2017, 209)

Normatif entegrasyon, ayrıca, uluslararası hukuk normlarının iç hukukta benimsenmesini sağlarken, devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirme konusunda da önemli bir rol oynar. Bu yaklaşım, iç hukuk sistemlerinin uluslararası hukuk ile uyumlu hale gelmesine katkıda bulunur ve insan hakları gibi evrensel değerlerin korunmasına olanak tanır. Böylece, uluslararası antlaşmaların iç hukuka entegrasyonu, hukuk sistemleri arasındaki etkileşimi güçlendirirken, bireylerin haklarının korunmasında da etkili bir mekanizma oluşturur (Özdemir, 2021, 102).

4.1.2. Yasama Reformları

Yasama reformları, uluslararası antlaşmaların iç hukuka uyumunu sağlama açısından önemli bir araçtır. Ancak bu süreç, egemenlik, demokratik meşruiyet ve iç hukuk-uluslararası hukuk dengesi gibi kritik soruları da beraberinde getirebilir. Bu nedenle, yasama reformlarının uluslararası yükümlülükler doğrultusunda yapılırken, iç hukuk düzeninin de dikkate alınması önem taşır. Başka bir ifadeyle yasama reformları, uluslararası antlaşmaların gerektirdiği kuralların ülke içinde uygulanabilmesi için iç hukukta yapılan yasal düzenlemeleri ifade eder. Bu reformlar, devletlerin uluslararası yükümlülüklerine uyum sağlaması ve bu antlaşmaların iç hukuk sistemine entegre edilmesi amacıyla gerçekleştirilir.

Yeni Yasaların Kabulü: Yeni yasaların kabulü, uluslararası antlaşmalarla uyumlu hale gelmek için önemli bir süreçtir. Bu süreçte, uluslararası antlaşmanın hükümleri iç hukuk düzenlemelerine dâhil edilerek, mevcut yasal düzenlemeler güncellenir. Bu yaklaşım, özellikle düalist sistemlerde yaygın olarak uygulanır; bu sistemlerde uluslararası ve iç hukuk birbirinden ayrı olarak ele alınır. Dolayısıyla, bir uluslararası antlaşmanın iç hukukta geçerli olabilmesi için ilgili devletin yasama organının yeni yasalar çıkarması gerekmektedir (Pazarcı, 2013b, 112).

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) adaylığı sürecinde, uyum yasaları önemli bir yer tutmaktadır. AB ile entegrasyon süreci çerçevesinde, Türkiye, AB müktesebatına uyum sağlamak amacıyla birçok yasal düzenleme yapmıştır. Örneğin, 2001 yılında kabul edilen 657 sayılı Kamu Görevlileri Kanunu, kamu sektöründeki çalışanların haklarını düzenlemiş ve AB standartlarıyla uyum sağlamayı hedeflemiştir. Bu yasa, kamu çalışanlarının haklarını güvence altına alarak, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkesini güçlendirmiştir (Çiçek, 2021, 45). Bunun yanı sıra, 2004 yılında çıkarılan Türk Ceza Kanunu, özellikle ifade özgürlüğü ve insan hakları konularında önemli değişiklikler içermektedir. Bu düzenleme, AB normlarına uyum sağlama amacını taşımakta ve Türkiye'nin insan hakları konusundaki taahhütlerini güçlendirmektedir (Koçak, 2018, 78). Ayrıca, 2003 yılında kabul edilen Medeni Kanun, kadın-erkek eşitliği ve aile içi şiddetle mücadele gibi alanlarda AB standartlarına uyumu hedeflemektedir (Karakoyun, 2020, 88).

Yeni yasaların kabulü, yalnızca uluslararası yükümlülükleri yerine getirmekle kalmaz, aynı zamanda kamuoyunun uluslararası hukukun gereklilikleri hakkında bilinçlenmesine katkıda bulunur ve devletin uluslararası taahhütlerine olan sadakatini gösterir. Bu süreç, demokratik bir hukuk devletinin temel unsurlarından biri olarak, vatandaşların haklarının korunmasını ve geliştirilmesini sağlamak için kritik bir öneme sahiptir (Çiçek, 2021, 45).

Mevcut Yasaların Gözden Geçirilmesi: Mevcut yasalar, uluslararası antlaşmalarla uyumlu hale getirilmek üzere gözden geçirilir ve gerekirse değiştirilir. Bu süreç, iç hukuk düzenlemelerinin uluslararası standartlarla uyumlu olmasını sağlar (Harris, 2018, 115). Örneğin, ABD'de uluslararası antlaşmaların iç hukuka entegrasyonu için Senato onayı gereklidir. Bu süreç, uluslararası sözleşmelerin iç hukuk sistemlerinde etkili bir şekilde uygulanmasını sağlar ve iç hukuk kurallarına uyumlu hale getirilir (Çiçek, 2021, 45).

Türkiye'de de benzer bir yaklaşım söz konusudur. Örneğin, 2004 yılında yapılan Türk Ceza Kanunu değişiklikleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin hükümlerine uyum sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklikler, özellikle ifade özgürlüğü ve insan hakları alanında önemli düzenlemeleri içermekte ve Türkiye'nin uluslararası normlara uyumunu pekiştirmektedir (Karakoyun, 2020, 88). Ayrıca, 2010 yılında yapılan Anayasa değişiklikleriyle birlikte, uluslararası sözleşmelere ilişkin hükümler, iç hukuka daha etkin bir şekilde entegre edilmiştir (Gümüş, 2015, 72).

Mevcut yasaların gözden geçirilmesi, yalnızca yasal düzenlemeleri güncellemekle kalmaz, aynı zamanda uluslararası toplumla entegrasyonu ve devletin uluslararası yükümlülüklerine olan bağlılığını da güçlendirir. Türkiye, AB adaylığı sürecinde, uyum yasaları çerçevesinde birçok mevcut yasayı gözden geçirerek güncellemiştir. Örneğin, Medeni Kanun üzerindeki değişiklikler, kadın-erkek eşitliği ve aile içi şiddetle mücadele konularında AB standartlarına uyumu hedeflemektedir (Çiçek, 2021, 45).

Bu süreç, uluslararası normların iç hukukta etkin bir şekilde uygulanabilmesi için büyük bir öneme sahiptir.

4.1.3. Uygulama Süreçleri

Uygulama süreçleri, uluslararası antlaşmaların iç hukuk düzenlemelerinde etkin bir şekilde uygulanmasını sağlayan mekanizmalardır. Bu süreçler, yasama reformlarıyla uyumlu hale getirilen antlaşmaların pratikte nasıl uygulanacağını belirler.

Uluslararası antlaşmaların iç hukuka entegrasyonundan sonra, ilgili hükümler yürütme organları tarafından uygulanır. Bu uygulama, antlaşmanın iç hukuk düzenlemelerinde etkili bir şekilde yer almasını sağlar (Özkan, 2013, 45).

İç hukukta uluslararası antlaşmaların uygulanması, yargısal incelemelerle desteklenir. Yargı organları, uluslararası antlaşmaların iç hukuk düzenlemeleriyle uyumlu olup olmadığını değerlendirir ve gerektiğinde antlaşmanın hükümlerinin iç hukukta etkili bir şekilde uygulanmasını sağlar (Shaw, 2017, 209).

3.4. Uluslararası Mahkemelerin İç Hukuk Üzerindeki Etkileri

Uluslararası mahkemeler, devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözümü ve uluslararası hukukun uygulanması süreçlerinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu mahkemeler hem uluslararası hukuk kurallarını yorumlamakta hem de devletlerin iç hukuklarına yönelik etkilerde bulunarak hukukun evrensel ilkelerinin yerleşmesine katkıda bulunurlar (Güriz, 2014, 141-150). Uluslararası mahkemelerin iç hukuk üzerindeki etkisi, bu mahkemelerin verdiği kararların iç hukuk sistemlerine nasıl entegre edildiği ve bu kararların iç hukuk düzenlemeleri üzerindeki uzun vadeli etkileri ile yakından ilişkilidir (Arslan, 2018, 57).

Uluslararası mahkemeler, uluslararası hukukun uygulanmasını sağlamak ve uluslararası standartları korumak amacıyla kurulmuş organlardır. Uluslararası Adalet Divanı⁴⁶ (ICJ), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi⁴⁷ (AİHM) ve Uluslararası Ceza Mahkemesi⁴⁸ (UCM) gibi mahkemeler, iç hukuk düzenlemeleri üzerinde doğrudan⁴⁹ ve

⁴⁶ Birleşmiş Milletler'in ana yargı organı olup, devletler arası hukuki anlaşmazlıkları çözmekle görevli uluslararası bir mahkemedir. Lahey'de bulunmaktadır. Kocabaş, H. (2017). "Uluslararası Hukuk ve Adalet Divanı." *Hukuk ve Diplomasi Dergisi*, 9(1). s.14.

⁴⁷ Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerin vatandaşlarının insan hakları ihlalleriyle ilgili başvurularını değerlendiren ve karara bağlayan yargı organıdır. Arslan, Z. (2013). *İnsan Hakları ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*. İstanbul: Beta Yayınları. s. 89.

⁴⁸ Uluslararası hukuk çerçevesinde soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları gibi ciddi suçları yargılayan bağımsız bir mahkemedir. Merkezi Lahey'dedir. Akyılmaz, E. (2012). *Uluslararası Ceza Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık. s.214.

⁴⁹Uluslararası mahkemelerin doğrudan etkileri, verdikleri kararların iç hukukta doğrudan uygulanması ile ilgilidir. Örneğin, AİHM'nin bir davada verdiği karar, ilgili devletin iç hukukunda değişiklik yapılmasını zorunlu kılabilir. Bu durum, mahkeme kararlarının iç hukukun bir parçası haline gelmesini sağlar ve devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmelerini gerektirir. Güriz, A. (2014). *Uluslararası Mahkemelerin Etkileri ve İnsan Hakları*. s. 142. Bu etki, özellikle insan hakları ihlalleriyle ilgili davalarda daha belirgin hale gelir; mahkeme, ihlalin tespit edilmesi durumunda, devlete tazminat ödemesi ve ilgili mevzuatı gözden geçirmesi yönünde kararlar verebilir. Arslan, T. (2018), *İnsan hakları ve uluslararası ilişkiler*. İstanbul: Alfa Yayınları, s. 58.

dolaylı⁵⁰ etkiler yaratabilirler (Özkan, 2020, 44). Bu etkiler genellikle aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir:

3.4.1. Mahkeme Kararlarının İç Hukuk Sistemlerine Entegrasyonu

Uluslararası mahkemelerin kararları, iç hukuk sistemlerinde uluslararası hukuk normlarının uygulanabilirliğini artırabilir. Bu kararlar, devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayarak iç hukuk düzenlemelerinde değişiklikler yapılmasını teşvik edebilir (Güriz, 2014, 142).

Kararların İç Hukukta Yeri: Uluslararası mahkemeler, uluslararası hukukun uygulanmasını sağlamakla kalmayıp, üye devletlerin iç hukuk sistemleri üzerinde de belirgin etkilere sahip olmaktadır. Bu bağlamda, çeşitli mahkemelerin verdiği kararlar ve bu kararların iç hukukta nasıl bir yankı bulduğuna dair birkaç örnek aşağıda sunulmuştur (Mowbray, 2004, 62; Özkan, 2020, 47).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ihlal iddialarını değerlendirerek, üye devletlerin iç hukukuna doğrudan etki edebilmektedir. Örneğin, Öcalan v. Turkey (2005) davasında, mahkeme, Abdullah Öcalan'ın adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Bu karar, Türkiye'de adil yargılanma standartlarının gözden geçirilmesine ve iç hukukun yeniden şekillendirilmesine yol açmıştır (Craven, 2007a, 100; Arslan, 2018, 59).

Uluslararası Adalet Divanı (UAD), devletler arasındaki uyuşmazlıkları çözmekte ve uluslararası hukukun yorumunu yapmaktadır. Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro (2007) davasında, mahkeme Sırbistan'ın soykırıma karşı yükümlülüklerini ihlal ettiğine hükmetmiştir. Bu karar, ulusal yasaların soykırım tanımı ve ceza uygulamaları konusunda yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır (Craven, 2007a, 100).

⁵⁰ Uluslararası mahkemelerin dolaylı etkileri ise, kararlarının iç hukuk düzenlemeleri ve toplumsal normlar üzerindeki uzun vadeli yansımaları ile ilişkilidir. Bu etkiler, yerel mahkemelerin uygulamalarını, yasaların yorumlanmasını ve toplumda hukukun üstünlüğü ile insan hakları gibi kavramların güçlenmesini içerir. Özkan, E. (2020). *Uluslararası mahkemelerin etkileri ve insan hakları*. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 45. Örneğin, AIHM kararları, yerel mahkemelerin insan hakları konusundaki yaklaşımını etkileyebilir ve bu mahkemelerin, uluslararası standartlara daha yakın bir yargı pratiği geliştirmesine yol açabilir. Ayrıca, uluslararası mahkeme kararları, hukuk eğitimi ve kamu bilincinin artmasına katkıda bulunarak, bireylerin ve toplumların haklarını savunma konusunda daha aktif bir rol üstlenmelerine yardımcı olabilir. Arslan, T. (2018). *İnsan hakları ve uluslararası ilişkiler*. İstanbul: Alfa Yayınları, s. 59.

Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve soykırımları yargılamakla görevlidir. Mahkeme, iç hukuk sistemlerini etkileyerek bu suçlara karşı yasaların güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Uganda, UCM'nin yargı yetkisini tanıyan yasalar çıkararak, iç hukukunda savaş suçlarıyla ilgili özel mahkemeler kurmuştur (Arslan, 2018, 59).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, taraf devletlerin insan hakları sözleşmelerine uyumunu denetlemektedir. Toonen v. Australia (1994) davasında, komite, Avustralya'nın eşcinsel ilişkileri kriminalize eden yasalarının insan haklarını ihlal ettiğine karar vermiştir. Bu karar, Avustralya'da bu yasaların kaldırılmasına ve eşcinsel haklarının tanınmasına yönelik önemli bir adım olmuştur (Craven, 2007a, 100).

Yargı Denetimi ve Reformlar: İç hukuk sistemlerinde, uluslararası mahkeme kararlarına uyum sağlamak amacıyla yargı reformları gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu reformlar, uluslararası mahkeme kararlarının iç hukukta uygulanabilirliğini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda iç hukuk düzenlemelerinin uluslararası standartlara uyumunu da güçlendirir (Craven, 2007a, 100; Arslan, 2018, 59).

Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde, özellikle Avrupa Birliği uyum süreci çerçevesinde önemli yargı reformları gerçekleştirilmiştir. 2004 yılında yapılan reform, Anayasa'da gerçekleştirilen değişikliklerle yargının bağımsızlığını güçlendirmiştir. 2010 yılında yapılan referandumda Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) yapısında değişiklikler yapılmış ve bu sayede yargının bağımsızlığı artırılmıştır. 2017'de gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri ise, yürütme organının yargı üzerindeki etkisini azaltmayı hedeflemiş ve yargı sisteminde köklü reformlar gerçekleştirilmiştir (Yalçın, 2022, 15-30).

Ancak bu reformların uygulama aşamasında bazı eleştiriler gündeme gelmiştir. Yargı bağımsızlığı, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi temel ilkelerin tam olarak sağlanamaması, toplumda kaygılara yol açmaktadır. Transparency International'ın raporları, Türkiye'deki yargı bağımsızlığının giderek zayıfladığına ve bu durumun uluslararası standartlarla uyumsuz olduğuna dikkat çekmektedir (Transparency International, 2020, 12). Ayrıca, Türkiye'de yargının etkinliği ve güvenilirliği konusundaki eleştiriler hem yerel hem de uluslararası düzeyde dile getirilmektedir (Kurt, 2019, 45).

Reformların etkinliği, yalnızca yasaların değiştirilmesiyle değil, aynı zamanda bu yasaların uygulanabilirliği ile de doğrudan ilişkilidir. Yargı reformları, uluslararası standartların iç hukukta yerleşmesini sağlarken, toplumsal güvenin yeniden tesisine de katkıda bulunmalıdır (Craven, 2007b, 102).

Sonuç olarak, yargı reformları, uluslararası mahkeme kararlarının iç hukuk sistemlerine entegrasyonu açısından kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye'de gerçekleştirilen reformların etkinliği ve sürekliliği, yargının bağımsızlığını ve tarafsızlığını artıracak şekilde şekillendirilmelidir. Bu bağlamda, uluslararası normlara uygun yargı süreçlerinin sağlanması hem bireylerin haklarının korunması hem de demokratik değerlerin güçlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Yalçın, 2022, 35).

Uluslararası Normların Yayılması: Uluslararası mahkemelerin kararları, uluslararası hukukun evrensel normlarının yayılmasını teşvik eder ve iç hukuk sistemlerinin bu normlara uyum sağlamasını teşvik eder. Bu durum, devletlerin uluslararası standartlara uygun iç hukuk düzenlemeleri yapmalarına yol açar (Alvarez, 2009, 156; Dağlı & Kaya, 2023 73).

Hukuki Eğilimler ve Kamuoyunun Bilinçlenmesi: Uluslararası mahkemeler, iç hukuk sistemlerinde hukuki eğilimleri etkileyebilir ve kamuoyunun uluslararası hukuk konusundaki bilinçlenmesini artırabilir. Bu durum, iç hukuk sistemlerinde uluslararası normlara uyum sağlayan düzenlemelerin benimsenmesine katkıda bulunur (Çelebi, 2010, 134).

4. İç Hukukun Uluslararası Hukuk Üzerinde Etkileri

Bu kavram, iç hukuk kurallarının uluslararası hukuk normları ve standartları üzerindeki etkisini ifade eder. İç hukuk kurallarının uluslararası hukukta etkili olması, iç hukukun uluslararası hukukla uyumlu hale getirilmesini ve iç hukuk kurallarının uluslararası standartları karşılamasını ifade eder. Bu etkileşim şu şekillerde gerçekleşir:

Uluslararası Yükümlölüklerin Karşılanması: Devletler, iç hukuk kurallarını uluslararası anlaşmalar ve yükümlölükler doğrultusunda değiştirir veya günceller. Bu süreç, devletlerin uluslararası alandaki taahhütlerini yerine getirebilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Özellikle insan hakları, çevre koruma ve ticaret gibi alanlarda yapılan uluslararası anlaşmalar, devletlerin iç hukuk düzenlemelerini doğrudan etkilemektedir

(Yalçın, 2022, 42). Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olan devletler, bu sözleşmenin gerekliliklerini iç hukuklarına entegre etmek zorundadır (Arslan, 2018, 75).

Uluslararası yükümlülüklerin karşılanması, iç hukukta yapılan değişikliklerle mümkündür. Devletler, imzaladıkları insan hakları sözleşmelerine uyum sağlamak için yasalarında değişiklikler yapabilirler. Bu, yasaların güncellenmesi veya yeni yasaların çıkarılması şeklinde olabilir (Kurt, 2019, 33). Böylece, iç hukuk düzenlemeleri, uluslararası standartlara uyum sağlamak amacıyla yeniden düzenlenir. Bu süreç, yalnızca yasal değişikliklerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda yargı uygulamalarının da uluslararası normlarla uyumlu hale getirilmesini gerektirir (Yalçın, 2022, 42).

Devletler, bu yükümlülükleri yerine getirirken, toplumsal ihtiyaçlar ve kültürel dinamikleri de göz önünde bulundurmalıdır. İç hukuk düzenlemeleri, sadece uluslararası yükümlülükleri karşılamakla kalmamalı, aynı zamanda vatandaşların haklarını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır (Shaw, 2017, 112). Bu bağlamda, hukuk sistemlerinin esnekliği ve adaptasyon yeteneği, uluslararası yükümlülüklerin karşılanmasında büyük önem taşımaktadır (Arslan, 2018, 80).

Uluslararası Entegrasyon: İç hukuk sistemlerinde yapılan değişikliklerle, uluslararası hukuk kurallarının ve standartlarının iç hukuka entegrasyonu sağlanır. Bu süreç, iç hukukun uluslararası hukuk kurallarına uygun hale getirilmesini sağlar (Koh, 2006, 175). Özellikle insan hakları, çevre koruma ve ticaret gibi alanlarda, uluslararası anlaşmaların iç hukuka yansıtılması, devletlerin uluslararası taahhütlerini yerine getirmesine olanak tanır (Kurt, 2019, 38).

Bu entegrasyon süreci, yalnızca yasal düzenlemelerle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda uygulama ve denetim mekanizmalarını da kapsamaktadır. Örneğin, bir devlet, imzaladığı bir insan hakları sözleşmesine uyum sağlamak amacıyla yargı organlarının işleyişinde değişiklikler yapabilir ve bu değişiklikleri iç hukuk düzenine entegre edebilir (Arslan, 2018, 82). Ayrıca, iç hukukta yapılan bu tür değişiklikler, uluslararası mahkemelerin kararlarının uygulanmasını kolaylaştırarak, hukukun üstünlüğü ilkesinin güçlenmesine katkıda bulunur (Yalçın, 2022, 40).

Bununla birlikte, iç hukuk sisteminin uluslararası hukukla uyumlu hale getirilmesi, toplumsal dinamikler ve kültürel farklılıklar göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmelidir. Bu bağlamda, hukukun evrensel ilkeleri ile yerel ihtiyaçların

dengelenmesi, etkin bir entegrasyon sağlamak açısından büyük bir öneme sahiptir (Kurt, 2019, 38).

4.1. İç Hukuk Düzenlemelerinin Uluslararası Standartlara Uyumu

İç hukuk düzenlemelerinin uluslararası standartlara uyumu, devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirme ve uluslararası hukuk normlarına uygunluk sağlama süreçlerini kapsar. Bu uyum süreci, iç hukuk sistemlerinin uluslararası hukuk normlarına entegre edilmesini ve uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesini içerir (Ginsburg & Versteeg, 2014, 492).

Devletler, uluslararası standartlara uyum sağlamak için iç hukuk düzenlemelerini gözden geçirir ve gerekli değişiklikleri yapar. Bu uyum süreci yasama reformları, yargı reformları ve idari düzenlemeleri içerir. Yasama reformları⁵¹, iç hukukun uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesini sağlar ve genellikle yeni yasaların çıkarılmasını veya mevcut yasaların değiştirilmesini içerir (Pazarcı, 2013a, 115). Yargı reformları, iç hukuk mahkemelerinin uluslararası hukuk standartlarına uygun kararlar vermesi için gerekli düzenlemeleri yapar, idari düzenlemeler ise devletin idari organlarını uluslararası standartlarla uyumlu hale getirir (Koh, 2006, 162).

4.2. İç Hukukun Uluslararası Standartları Karşılayıp Karşılamadığı: Yöntemler ve Değerlendirme Süreci

İç hukukun uluslararası standartlarla uyumlu olup olmadığını belirlemek, devletlerin uluslararası yükümlülüklerini ne ölçüde yerine getirdiğini ve iç hukuk sistemlerinin global normlara ne kadar uyum sağladığını anlamak için önemli bir adımdır. Bu uyumu değerlendirirken kullanılan yöntemler, iç hukuk düzenlemelerinin uluslararası standartlara uygunluğunu tespit etmek ve gerektiğinde iyileştirmeler yapmak amacıyla uygulanan çeşitli analiz ve değerlendirme araçlarını içerir (Özdemir, 2020, 88). Bu değerlendirme süreci, hukuk sistemleri karşılaştırması, iç hukuk analizi ve uluslararası raporlar gibi yöntemlerle gerçekleştirilir.

⁵¹ Mevcut yasaların güncellenmesi, değiştirilmesi veya yenilerinin yürürlüğe konulması süreçlerini kapsayan geniş çaplı değişikliklerdir. Yasama reformları genellikle toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenir. Yıldırım, M. (2019). "Yasama Reformları ve Hukuki Etkileri." *Anayasa Hukuku Dergisi*, 7(3), 45-59. s. 50.

4.2.1. Hukuk Sistemleri Karşılaştırması

İç hukukun uluslararası standartlarla uyumunu değerlendirmek için yapılan hukuk sistemleri karşılaştırması, farklı devletlerin iç hukuk düzenlemelerinin uluslararası normlarla ne derece örtüştüğünü inceleyen bir yöntemdir. Bu karşılaştırma, devletlerin iç hukuklarını uluslararası standartlarla uyumlu hale getirme süreçlerini analiz eder ve çeşitli ülkeler arasındaki uygulama farklılıklarını ortaya koyar (Shaw, 2017, 112).

Bu yöntem genellikle normatif karşılaştırma ve pratik uygulama incelemesi adımlarından oluşmaktadır.

Normatif Karşılaştırma: Uluslararası standartlar ile iç hukuk düzenlemeleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tespit edilir. Bu inceleme, yasal düzenlemelerin içerik ve kapsam bakımından karşılaştırılmasına olanak tanır. (Koh, 2006, 162).

Pratik Uygulama İncelemesi: Hukuk sistemlerinin nasıl uygulandığına dair pratik örnekler incelenir. İç hukuk kurallarının uluslararası standartlarla uyumlu olarak nasıl uygulandığına dair bilgi toplamak, uyum düzeyini değerlendirmenin bir yoludur (Özdemir, 2020, 88).

4.2.2. İç Hukuk Analizi

İç hukuk analizi, mevcut iç hukuk düzenlemelerinin uluslararası normlara uygunluğunu değerlendirir. Bu analiz, iç hukuk sistemlerinin uluslararası standartlara ne ölçüde uyduğunu belirlemek amacıyla yapılır ve şu yöntemleri içerir:

Yasal Metin İncelemesi: İç hukuk düzenlemelerinin metinleri detaylı bir şekilde incelenir. Bu inceleme, yasaların uluslararası standartlara ne kadar uyduğunu ve gerekli düzenlemelerin yapılıp yapılmadığını belirler (Shaw, 2017, 115). Başka bir ifadeyle, iç hukuk düzenlemeleri, uluslararası standartlara uyum açısından dikkatlice incelenir; bu inceleme, mevcut yasaların bu standartlara ne ölçüde uygun olduğunu ve gerekli düzenlemelerin yapılıp yapılmadığını tespit etmeyi amaçlar.

Yargı Kararlarının Analizi: Mahkeme kararları ve yargı süreçleri, iç hukuk sisteminin uluslararası standartlarla ne kadar uyumlu olduğunu değerlendirmek için kritik bir öneme sahiptir. Yargı kararlarının analizi, iç hukukta verilen kararların uluslararası hukuk kurallarına uygun olup olmadığını belirlemenin bir yolu olarak öne çıkar (Koh, 2006,

162). Bu süreç, yargı organlarının işleyişinin ve hukuk sisteminin şeffaflığının artırılması açısından da önemlidir (Shaw, 2017, 125).

Yargı kararlarının analizi, genellikle bağımsız hukuk uzmanları, akademisyenler, insan hakları örgütleri ve ilgili denetim organları tarafından gerçekleştirilir. Türkiye'de bu süreç, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye Barolar Birliği ve çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından takip edilmektedir. Ancak, bu analizin etkinliği, çoğu zaman bağımsızlık ve tarafsızlık konularında yaşanan sorunlarla sınırlı kalmaktadır (Arslan, 2018, 90). Özellikle yargı bağımsızlığının tartışmalı olduğu durumlarda, iç hukukta verilen kararların uluslararası standartlara uyum düzeyi daha fazla sorgulanmaktadır (Yalçın, 2022, 45).

4.2.3. Uluslararası Raporlar ve Denetim Mekanizmaları

Uluslararası raporlar ve denetim mekanizmaları, devletlerin uluslararası standartlara uyumunu değerlendiren bağımsız raporlar ve denetimler sunar. Bu raporlar, uluslararası örgütler ve bağımsız denetim organları tarafından hazırlanır ve iç hukukun uluslararası standartlarla uyumlu olup olmadığını belirler.

Uluslararası Örgütler Raporları: Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından hazırlanan raporlar, devletlerin uluslararası yükümlülüklerine uyumunu değerlendirir (Koh, 2006, 153). Bu raporlar, iç hukuk düzenlemelerinin uluslararası standartlarla ne derece uyumlu olduğunu belirlemekte kullanılır.

Bağımsız Denetim Mekanizmaları: Uluslararası insan hakları gözlemcileri ve diğer bağımsız denetim organları tarafından yapılan değerlendirmeler, iç hukukun uluslararası standartlarla uyumlu olup olmadığını belirlemek için kullanılır. Bu değerlendirmeler, iç hukuk sistemlerinin global normlara⁵² uygunluğunu objektif bir şekilde ölçmeyi amaçlar (Shaw, 2017, 125).

⁵² Uluslararası düzeyde genel kabul gören, devletler veya uluslararası kuruluşlar arasında ortak bir zemin oluşturan davranış standartları ve kurallardır. Bu normlar, uluslararası ilişkilerde ve küresel yönetimde büyük önem taşır. Öztürk, M. (2017). *Uluslararası İlişkiler ve Davranış Normları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 87.

4.2.4. Yasal ve Politik Reformlar

Yasal ve politik reformlar, bir ülkede mevcut hukuki ve politik yapıların, toplumsal talepler ve ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden yapılandırılması sürecidir. Bu reformlar, toplumun modernleşmesi ve gelişmesi için kritik öneme sahiptir. Devletler, iç hukuk düzenlemelerini uluslararası standartlarla uyumlu hale getirmek için çeşitli reformlar gerçekleştirebilirler:

Yasa Değişiklikleri: Uluslararası standartlara uyum sağlamak için iç hukukta gerekli yasa değişiklikleri yapılır. Bu süreç, yeni yasaların çıkarılmasını veya mevcut yasaların değiştirilmesini içerir (Pazarcı, 2013a, 115).

Politik Reformlar: Devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için gerçekleştirilen politik reformlar, iç hukuk sistemlerinin uluslararası standartlarla uyumlu hale gelmesini sağlar (Özdemir, 2020, 93).

Ulusal mahkemeler, devletlerin iç hukuk sistemleri içinde önemli bir rol oynar ve aynı zamanda uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasını sağlamakla yükümlüdür. Bu denetim, uluslararası hukuk normlarının iç hukukta nasıl yer aldığını ve uygulandığını belirler. Mahkemelerin uluslararası hukuka uygunluk denetimi, iç hukuk kurallarını yorumlarken ve uygularken uluslararası hukukun üstünlüğünü göz önünde bulundurmalarını gerektirir (Koh, 2006, 157).

Uluslararası yargı organları, örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ve Uluslararası Ceza Mahkemesi, ulusal hukukların uluslararası standartlarla uyumlu olup olmadığını denetler. Bu mahkemeler, iç hukuk düzenlemelerinin uluslararası hukuk normlarıyla çelişmediğini ve uluslararası yükümlülükleri yerine getirdiğini değerlendirir (Özdemir, 2020, 102). Ulusal mahkemeler, genellikle doğrudan uygulanabilirlik veya öncelikli uyum yaklaşımlarını benimseyerek uluslararası normlarla uyumu sağlarlar (Shaw, 2017, 89).

4.3. Uluslararası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki Çatışmalar ve Çözümler

Uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki çatışmalar, devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirirken iç hukuk düzenlemeleri ile uluslararası normlar arasında ortaya çıkan uyumsuzluklardan kaynaklanır. Bu çatışmalar, hem devletlerin

uluslararası yükümlölüklerini yerine getirmede karşılaştıkları zorlukları hem de uluslararası hukukun iç hukukta nasıl uygulandığını anlamak açısından önemli bir konudur. Çatışmaların çözümünde ise çeşitli teoriler ve yöntemler kullanılır.

4.3.1. Uluslararası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki Çatışmalar

Uluslararası hukuk ve iç hukuk arasındaki çatışmalar genellikle iki ana nedenden kaynaklanır: normatif uyumsuzluk ve uygulama zorlukları. Normatif uyumsuzluk, uluslararası ve iç hukuk normlarının çelişmesi durumunda ortaya çıkarken, uygulama zorlukları ise bu normların iç hukuk düzenlemelerine entegre edilmesindeki güçlüklerle ilgilidir (Güriz, 2014, 145).

4.4.1.1. Normatif Uyumsuzluk

Normatif uyumsuzluk, uluslararası hukuk normlarının iç hukuk düzenlemeleriyle çelişmesidir. Örneğin, bir ülkenin iç hukukunda belirli bir insan hakları standartları sağlanmamışsa, bu durum uluslararası insan hakları anlaşmalarıyla uyumsuzluk yaratabilir. Bu uyumsuzluk, devletlerin uluslararası yükümlölüklerini yerine getirmede karşılaştıkları temel zorluklardan biridir (Aydın, 2017, 98).

4.4.1.2. Uygulama Zorlukları

Uygulama zorlukları, uluslararası hukukun iç hukuk düzenlemelerine entegrasyonu sırasında yaşanan güçlükleri ifade eder. Bu zorluklar, uluslararası anlaşmaların iç hukuka aktarılması sürecinde ortaya çıkabilir ve yasama, yargı ve yürütme organlarının bu süreçteki rolleriyle ilgili sorunları içerir (Özkan, 2020, 50).

4.3.2. Çatışmaların Çözüm Yöntemleri

Uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki çatışmaların çözümü, genellikle üç ana yöntem üzerinden gerçekleştirilir: monist ve düalist yaklaşımlar, uluslararası mahkeme kararları ve normatif entegrasyon.

4.4.2.1. Monist ve Düalist Yaklaşımlar

Monist ve düalist yaklaşımlar, uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki çatışmaların çözümüne yönelik iki farklı teorik çerçeve sunar. Monist yaklaşım, uluslararası hukuk ve iç hukukun tek bir bütünün parçaları olarak kabul edilmesini savunur, bu nedenle uluslararası hukuk kurallarının iç hukukta doğrudan uygulanabilir

olduğunu öngörür (Shaw, 2017, 209). Düalist yaklaşım ise uluslararası hukuk ve iç hukukun iki ayrı sistem olduğunu kabul eder ve uluslararası normların iç hukukta geçerli olabilmesi için iç hukuk düzenlemelerine dahil edilmesini gerektirir (Pazarcı, 2011, 102).

4.4.2.2. Uluslararası Mahkeme Kararları

Uluslararası mahkemeler, uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki çatışmaların çözümünde önemli bir rol oynar. Mahkemelerin verdiği kararlar, iç hukuk sistemlerinde uluslararası normların uygulanmasını teşvik edebilir ve devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayabilir (Günay, 2018, 103). Bu mahkemeler, iç hukuk düzenlemelerinin uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi sürecinde önemli bir referans noktası oluşturur.

4.4.2.3. Normatif Entegrasyon

Normatif entegrasyon, uluslararası antlaşmaların iç hukuk sistemlerine doğrudan entegre edilmesini ifade eder. Bu süreçte, uluslararası normlar iç hukuk düzenlemelerinin bir parçası olarak kabul edilir ve herhangi bir ek yasama süreci gerekmeksizin uygulanabilirler (Shaw, 2017, 209). Monist sistemlerde bu tür entegrasyon kolaylıkla sağlanabilirken, düalist sistemlerde uluslararası normların iç hukuka entegrasyonu genellikle ek bir yasama süreci gerektirir (Acar, 2019, 66).

4.3.3. Uluslararası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki Çatışmaların Yönetimi

Uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki çatışmaların yönetimi, devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirme süreçlerinde etkin bir uyum sağlamak amacıyla çeşitli stratejiler ve politikalar geliştirmelerini gerektirir. Bu stratejiler arasında yasama reformları, yargı reformları ve uluslararası standartlara uyum sağlama yöntemleri yer alır (Demirtaş, 2017, 108).

Yasama Reformları: İç hukuk sistemlerinde uluslararası standartlarla uyumu sağlamak amacıyla gerçekleştirilen yasama reformları, uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesine katkıda bulunur (Kara, 2015, 92). Bu reformlar, uluslararası normların iç hukuk düzenlemelerine entegrasyonunu kolaylaştırabilir.

Yargı Reformları: Yargı reformları, uluslararası mahkeme kararlarının iç hukukta uygulanabilirliğini artırabilir ve iç hukuk sistemlerinin uluslararası standartlara uyumunu

teşvik edebilir (Arslan, 2018, 57). Bu reformlar, mahkemelerin uluslararası normları yorumlama ve uygulama yeteneklerini geliştirebilir.

Uluslararası Standartlara Uyum: Devletler, uluslararası standartlara uyum sağlamak için çeşitli stratejiler geliştirebilir ve iç hukuk düzenlemelerinde gerekli değişiklikleri yapabilir (Erdem, 2020, 91). Bu stratejiler, uluslararası yükümlülüklerin etkin bir şekilde yerine getirilmesine katkıda bulunur.

4.4. Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri

Uluslararası antlaşmaların Türk iç hukukundaki ve Türk mahkemelerindeki önemi, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle belirgin bir şekilde artmıştır. 1961 Anayasası'nın "usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmaların kanun hükmünde olduğu" ve "bu antlaşmalar hakkında anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamayacağı" şeklindeki hükümleri, uluslararası antlaşmaların iç hukukta daha etkin bir rol oynamasını sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin imzaladığı ve taraf olduğu ikili ve çok taraflı antlaşmaların sayısındaki artış, uluslararası antlaşmaların iç hukuk üzerindeki önemini daha da pekiştirmiştir (Özdemir, 2011, 123-145).

1961 Anayasası'nın "Milletlerarası Antlaşmaları Uygun Bulma" başlıklı 65. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) bu onayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır. Ekonomik, ticari veya teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmayan antlaşmalar, devlet maliyesine ek bir yük getirmediği, kişisel durumları veya Türk vatandaşlarının yurtdışındaki mülkiyet haklarını etkilemediği sürece yayımlanarak yürürlüğe girebilir. Bu durumda, söz konusu antlaşmalar yayımlandıktan sonra iki ay içinde TBMM'nin bilgisine sunulur (Yılmaz, 2003, 50). Uluslararası antlaşmalara dayanan uygulama antlaşmaları ile kanunların verdiği yetkiye dayanarak yapılan ekonomik, ticari, teknik ve idari antlaşmaların TBMM tarafından onaylanması gerekmez; ancak bu kapsamda yapılan ekonomik, ticari veya özel kişilerin haklarını ilgilendiren antlaşmalar yayımlanmadan yürürlüğe giremez (Özdemir, 2009, 78). Türk kanunlarında değişiklik getiren her türlü antlaşmanın yapılmasında TBMM'nin onayı gereklidir. Usulüne uygun olarak yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmalar, kanun hükmündedir ve bu antlaşmalar hakkında

Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası veya itiraz yoluyla başvurulamaz (1961 AY m. 65; Çelik, 2010, 120).

1961 Anayasası ile getirilen ve günümüzde de geçerliliğini koruyan düzenlemenin temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Uluslararası antlaşmaların onaylanmasının yasama işlemi değil, yürütme organınca gerçekleştirilecek bir işlem olarak düzenlendiği dolaylı olarak belirtilmiştir. Bu düzenleme, 1924 Anayasası'ndaki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) “Devletlerle mukavele, muahede ve sulh akdi (...) gibi vezaifi⁵³ bizzat kendi ifa eder” hükmünün uygulamada yarattığı sorunların çözülmesi amacıyla yapılmıştır (Özdemir, 2009, 45).
- Anayasa'da kullanılan “Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak antlaşmalar” ifadesi, adı (örneğin, sözleşme, protokol vb.), konusu veya taraf sayısı ne olursa olsun, uluslararası antlaşma tanımına uyan her türlü anlaşmayı kapsamaktadır (Yılmaz, 2003, 52).
- Yürütme organı tarafından gerçekleştirilecek “onaylama” işlemi, ilke olarak TBMM'nin “onaylamanın uygun bulunması kanunu” (yetki kanunu) çıkarmasına bağlıdır. Ancak belirli durumlarda ve koşullarda, Yetki Kanunu'na gerek olmaksızın da onaylama yapılabilir (Çelik, 2010, 110).
- Usulüne uygun olarak yürürlüğe konulmuş antlaşmaların “kanun hükmünde” olduğu belirtilmiştir. Bu düzenleme, antlaşmaların iç hukukta yasal etkiler doğurmasını sağlamaktadır (Yılmaz, 2003, 60).
- Usulüne uygun olarak yürürlüğe konulmuş antlaşmaların anayasaya aykırılığını ileri sürerek Anayasa Mahkemesi'ne başvurulabilmesi ise engellenmiştir (Özdemir, 2009, 80).

Uluslararası antlaşmalara ilişkin olarak 1961 Anayasası'nda yer alan ve 65. madde olarak kabul edilen düzenleme, 1982 Anayasası'na anlamını etkilemeyen küçük değişikliklerle dahil edilmiştir ve 2004 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Ancak, bu

⁵³ Osmanlı Türkçesi kökenli bir kelime olup, bir kişinin veya kurumun yerine getirmekle yükümlü olduğu görevler ve sorumluluklar anlamına gelir. Günümüz Türkçesinde "görevler" olarak kullanılır. Sarı, M. (2017). *Osmanlı Devlet Teşkilatında Vezaif*. İstanbul: Kitabevi. s.35.

metinlerde yer alan bazı hüküm ve kavramların anlamı hem teorik hem de pratik açıdan duraksamalara ve tartışmalara yol açmıştır (Güler, 2011, 102).

Uluslararası antlaşmaların Türk iç hukukunda uygulanması, antlaşmaların normlar hiyerarşisindeki konumuyla doğrudan ilişkilidir. Bu konu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesinin son fıkrasında düzenlenmiştir. Ancak, bu fıkra iki farklı zaman dilimi gözlemlenmektedir. Bu durum, 07.05.2004 tarihinde fıkraya eklenen son cümleden kaynaklanmaktadır. Söz konusu ekleme ile uluslararası antlaşmaların temel hak ve özgürlüklere ilişkin konumu farklı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu nedenle, konu genellikle 2004 yılındaki değişiklik öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı dönem olarak ele alınmaktadır (Kaya, 2014, 88-90).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesi, 2004 yılı öncesinde, çağdaş anayasaların çoğundan farklı olarak uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir hüküm içermemekteydi (Akkutay, 2007, 99-115). Bu dönemde anayasa, uluslararası antlaşmaların Türk iç hukukunda nasıl uygulanacağına dair ayrıntılı düzenlemeler sunmamış ve bu konuda açık bir kılavuz sağlamamıştır. Bu durum, Türkiye'de uluslararası hukukun iç hukuka entegrasyonu ve uygulanması konusunda belirsizlik yaratmıştır. 2004 yılında yapılan değişiklikle, Anayasa'nın 90. maddesine eklenen son fıkra, uluslararası antlaşmaların Türk iç hukukunda kanunlarla eşdeğer olarak uygulanabileceğini ve bazı durumlarda kanunların üzerinde bir konuma sahip olabileceğini belirtmiştir. Bu değişiklik, uluslararası hukukun Türk iç hukukundaki yerini ve etkisini daha açık bir şekilde düzenlemiş ve güçlendirmiştir. Bu bağlamda, 2004 öncesi ve sonrası anayasa metni arasındaki fark, uluslararası hukukun Türk iç hukukunda nasıl uygulandığına dair önemli bir dönüşümü ifade etmektedir (Yılmaz, 2012, 65-70).

Türk Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesinin son fıkrası, usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmaların, kanunlarla eşdeğer olduğunu belirtmektedir. Bu hüküm, uluslararası antlaşma hükümlerinin Türk iç hukukunda doğrudan uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Ancak, aynı fıkra, bu antlaşmaların Anayasa'ya aykırılığı konusunda Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamayacağına dair bir hüküm de yer almaktadır. Bu durum, bazı akademisyenler ve yargı kararları tarafından uluslararası antlaşmaların, kanunlardan üstün olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Akkutay, 2007, 75-87).

Türk Cumhuriyeti Anayasası'nın 148. maddesi, Anayasa Mahkemesi'nin kanunlar ve kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisini düzenlemektedir. Ancak, uluslararası antlaşmaların kanunlarla eşdeğer kabul edilmesi ve bu antlaşmaların Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenememesi, uluslararası antlaşmaların kanunlardan üstün olup olamayacağı konusunda tartışmalara yol açmıştır (Yüzbaşıoğlu, 2004, 20-35). Soysal, Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrasındaki uluslararası antlaşmaların kanunlarla eşit olduğu düzenlemesinin tek başına yeterli olmadığını, dolayısıyla uluslararası antlaşmaların kanunlardan daha üstün nitelikte olduğu görüşünün ortaya çıktığını ifade etmektedir (Soysal, 1985, 145-148).

2004 yılında yapılan değişiklikle, Anayasa'nın 90. maddesine eklenen hüküm, "temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmalar ile kanunlar arasında farklı hükümler bulunması durumunda, uluslararası antlaşma hükümlerinin öncelikli olarak uygulanacağını" belirterek bu konuda bir netlik sağlamayı amaçlamıştır. Bu düzenleme, beklenen netliği kısmen sağlamıştır.

2004 yılında yapılan değişiklik bağlamında, bazı görüşler, konunun artık açıklığa kavuşturulduğunu ve temel haklarla ilgili uluslararası antlaşmalar ile kanunlar arasında bir çatışma durumunda antlaşmanın üstünlüğünü sağlayacağını ifade etmektedir. Buna karşın, diğer görüşler, böyle bir çatışma durumunun söz konusu olmadığı hallerde anlaşmazlıkların genel kurallara göre çözüleceğini ve yeni düzenlemenin tüm uluslararası antlaşmaları anayasanın altında yerleştirdiğini savunmaktadır. Ayrıca, yeni düzenlemenin yalnızca insan haklarına ilişkin uluslararası antlaşmalar ile kanunlar arasındaki çatışmaları çözdüğü, insan haklarıyla ilgili olmayan diğer uluslararası antlaşmalar ve özellikle anayasa hükümleriyle ortaya çıkan çatışmaları tam olarak çözmediği yönündeki görüşler de bulunmaktadır (Bilgin, 2016, 123-128).

4.4.1. Uluslararası Antlaşmalar ve İç Hukukta Uygulanma Sorunu

Uluslararası antlaşmaların iç hukuk üzerindeki konumu ve etkisi, uzun yıllardır akademik ve yargısal çevrelerde yoğun şekilde tartışılan bir konudur. Bu tartışmalar genellikle, çatışma durumunda hangi hukuk düzeninin normlarının öncelik kazanacağı meselesine odaklanmaktadır. Uluslararası antlaşmalar ile kanunların ve hatta anayasa hükümlerinin çatışması durumunda hangisinin öncelik veya üstünlük kazanacağı konusu,

akademik alanda geniş bir ilgi görmektedir. Konuyla ilgili olarak, 2004 yılındaki anayasa değişikliği öncesinde, uluslararası anlaşmaları kanunlarla eşdeğer gören, anayasadan alt düzeyde kabul eden; kanunlardan üstün fakat anayasadan alt düzeyde gören; kanunlardan üstün ve anayasa ile eşdeğer kabul eden ve son olarak kanunlar ile anayasadan üstün gören çeşitli görüşler bulunmaktadır (Bilgin, 2016, 120-124).

2004 yılında Anayasa'nın 90. maddesine eklenen "temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi durumunda milletlerarası anlaşma hükümlerinin esas alınacağı" hükmü, beklenen açıklığı sağlamış olsa da konuyla ilgili tartışmalar bazı yönleriyle devam etmektedir.

Bu bağlamda, aynı konuda bir kanun ve uluslararası antlaşmanın çatışması durumunda, yeni düzenlemeye göre insan haklarıyla ilgili anlaşmaların (dolayısıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin) kanunlardan üstün olduğu açıktır. Yani, bir kanun-antlaşma çatışması durumunda, antlaşma hükmü öncelik kazanacaktır. Ancak, diğer konularda, uluslararası antlaşmalar kanunlarla eşit seviyededir (ve dolayısıyla anayasanın altında kabul edilmektedir). Bu nedenle, bu tür anlaşmaların konumu otomatik olarak anayasa hükümlerinin altında kabul edilmeli ve bir kanun-antlaşma çatışması durumunda anayasa hükmü üstünlük sağlamalıdır. Dolayısıyla, 2004 değişikliği bu iki açıdan mevcut tartışmaları sonlandırmış gibi görünse de insan haklarıyla ilgili anlaşmaların anayasa karşısındaki konumu hala tartışmalıdır. Sonuç olarak, 2004 değişikliğinin, bu çalışmadan yapılan değerlendirmelere göre, tartışmaları tamamen sona erdiremediği söylenebilir.

Bir çatışma durumunda ulusal yasaların uluslararası normlara üstün gelmesi ve ulusal normların uygulanması, uluslararası hukuka aykırı sonuçlara yol açabilir. Böyle bir durumda, devletler uluslararası hukuka göre sorumluluk altına girebilirler. Örneğin, eğer bir ulusal yasa, uluslararası bir insan hakları sözleşmesiyle çatışıyorsa ve ulusal yasanın uygulanması uluslararası hukuka aykırı sonuçlar doğuruyorsa, bu durum uluslararası hukukun gereklilikleri doğrultusunda devletin sorumluluğunu doğurabilir. Bu bağlamda, 2004 yılında yapılan anayasa değişikliğinin doğruluğu tartışmalı olsa da mevcut anayasal çözüm bu yöndedir.

Uluslararası antlaşmaların iç hukukta uygulanması sürecinde, ulusal normların uluslararası normlardan daha avantajlı düzenlemeler içermesi, doğrudan uygulanabilir ve uygulanamaz normlar arasındaki farklar, bir çatışma durumunda Anayasa Mahkemesi'ne

başvuru yolunun nasıl işleyeceği, uluslararası mahkeme kararlarının bu bağlamdaki etkisi ve değeri gibi sorunlar, bu çerçevede ele alınması gereken diğer konulardır.

4.4.2. Uluslararası Sözleşmelere Karşı Ulusal Normların Avantajlı Olma Durumu

2004 yılında yapılan anayasa değişikliği ile temel hak ve özgürlükler açısından uluslararası antlaşmaların ulusal hukuk normlarına göre üstün olması hükmü getirilmiş olsa da eğer ulusal hukuk normları, temel hak ve özgürlükler açısından uluslararası antlaşma hükümlerinden daha avantajlı düzenlemeler içeriyorsa, uluslararası antlaşma hükmünün geçerliliği ortadan kalkabilir. Bu durum, mevcut yasal düzenlemenin uygulanabilirliğini mümkün kılmaktadır. Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrasının amacı ve mantığı da bu şekilde işlemektedir (Başlar, 2004, 54-56).

Ayrıca, aynı alanda birden fazla uluslararası anlaşma bulunuyorsa ve bu anlaşmalar birbirleriyle çelişiyorsa, bu durumda en özgürlükçü ve temel haklar açısından en ileri olan anlaşmanın uygulanması gerektiği açıktır (Gönenç & Esen, 2006, 32-35). Çoğu uluslararası anlaşma, ulusal normların daha lehte düzenlemeler içermesinin uygulanmasını engellemeyeceğine dair hükümler içermektedir. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 53. maddesi, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 5/2. maddesi ve Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 5/2. maddesi bu durumu yansıtmaktadır (Bilgin, 2016, 125-128).

4.5.2.1. Doğrudan Uygulanabilen ve Doğrudan Uygulanamayan Anlaşma Hükümleri

Bu konuda vurgulanması gereken önemli bir husus, bir uluslararası anlaşmanın insan haklarıyla ilgili olup olmadığı durumunda, doğrudan uygulanabilirlik özelliği ile ulusal kanunlarca esas alınabilirliği arasındaki ilişkilerdir. Eğer bir uluslararası anlaşma insan haklarıyla ilgiliyse, bu anlaşmanın ulusal kanunlar karşısında üstünlük sağlaması söz konusu olabilir. Ancak, bu üstünlüğün geçerli olabilmesi için anlaşmanın doğrudan uygulanabilir nitelikte olması gerekmektedir.

Uluslararası anlaşma hükümlerinin doğrudan uygulanabilir olmaması mümkündür. Hukuk öğretisinde, Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrasının 3. cümlesindeki üstünlük ilkesinden yararlanabilmek için anlaşmanın "doğrudan uygulanabilir" olması gerektiği savunulmaktadır. Yani, yalnızca doğrudan uygulanabilir nitelikteki anlaşma hükümleri, 90. maddede belirtilen ayrıcalıklardan⁵⁴ faydalanabilir (Bilgin, 2016, 124-126). Bu bağlamda, eğer bir uluslararası anlaşma hükmü yeterince net, kesin veya herhangi bir uygulama önlemi içermiyorsa, "doğrudan uygulanabilir" nitelikte olmadığı sonucuna varılır. Dolayısıyla, Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrasının 3. cümlesi bağlamında, "aynı konuda farklı hükümler içeren bir uyuşmazlık" ortaya çıkmayacak ve yalnızca ilgili kanun hükmü uygulanacaktır. Ancak, doğrudan uygulanabilir bir anlaşma hükmü mevcutsa, bu durumda 3. cümlede bahsedilen bir çatışma veya uyuşmazlık durumu söz konusu olabilir.

Ek olarak, Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrasının 1. cümlesi, usulüne göre yürürlüğe konmuş bütün uluslararası anlaşmaların kanun hükmünde olduğunu belirtir. Bu düzenleme, "doğrudan uygulanabilir" veya "doğrudan uygulanamaz" (veya daha uygun bir terminolojiyle "doğrudan etkili" veya "doğrudan etkili olmayan") anlaşmalar arasında ayırım yapmaz. Dolayısıyla, doğrudan uygulanamayan veya doğrudan etkili olmayan uluslararası anlaşmalar bile, insan haklarıyla ilgili olduklarında, kanunlarla uyumlu olarak uygulanır. Ancak pratikte, doğrudan uygulanabilir olmayan bir anlaşma hükmü uygulamada mümkün olmayabilir ve bu nedenle 3. cümlede bahsedilen çatışma veya uyuşmazlık durumu da ortaya çıkmayabilir (Bilgin, 2016, 25; 1982 AY, md. 90/5, c.1).

4.5.2.2. Ulusal ve Uluslararası Norm Çatışmasının Tespit Edilmesi Durumunda İzlenecek Süreç ve Anayasaya Uygunluk Denetimi İçin İtiraz Yolu

Mahkemenin bir çatışma tespit ettiğinde yapması gereken, öncelikle Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrası uyarınca uygulanacak kuralı belirlemektir. Eğer çatışma, temel

⁵⁴ Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrasının 3. cümlesi, uluslararası anlaşmalar ile kanunlar arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. Bu hüküm, temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası anlaşmalar ile bu konuda çıkarılmış kanunların farklı hükümler içermesi durumunda nasıl bir öncelik sırasının izleneceğini belirler. Buna göre, uluslararası anlaşma hükümleri ile kanunlar arasında çatışma olduğunda, bu çatışmanın çözümünde uluslararası anlaşmanın hükümleri öncelik kazanır. Bu ilke, uluslararası hukukun doğrudan uygulanabilir olduğu ve ulusal mahkemeler tarafından doğrudan etkinlik kazandırıldığı durumları kapsar. Gözler, K. (2019). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları. s. 214-217.

hak ve özgürlüklerle ilgili bir uluslararası anlaşmadan kaynaklanıyorsa, Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrasının 3. cümlesi bu anlaşmanın doğrudan uygulanması gerektiğini belirtir. Bu durumda, mahkemenin ulusal kanunun anayasaya uygunluğunu denetlemesi gereksiz olacaktır (Gülmez, 2004, 15-20).

Eğer çatışma, temel hak ve özgürlüklerle ilgili olmayan bir uluslararası anlaşmadan kaynaklanıyorsa ve bu çatışma uygun bir yorumla çözülemiyorsa, mahkeme genel çatışma kurallarını uygulayacak ve olaya ilişkin hükmü belirleyecektir. Uluslararası anlaşma bu süreçte galip gelirse, anlaşmanın uygulanacağı kesinleşir. Bu durumda, mahkemenin ulusal kanunun anayasaya uygunluğunu ayrıca incelemesi gerekmeyecektir.

Ancak, eğer bir temel hak ve özgürlüklerle ilgili olmayan uluslararası anlaşma değil de sonraki bir ulusal kanun veya özel bir kanun galip gelirse, uygulanacak hüküm bu kanun hükmü olacaktır. Mahkemeler yalnızca bu aşamada anayasa uygunluk denetimi yapabilir ve hatta yapmalıdır. Eğer mahkeme, bir anayasaya aykırılık tespit ederse, Anayasa Mahkemesi'ne başvurma prosedürünü başlatmalıdır. Aksi takdirde, anayasa uygunluk denetimini yapmaları, bir kanunu anayasaya aykırı bulduklarında bile Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrasını dolaylı yoldan etkisizleştirmek anlamına gelebilir; bu nedenle bu adımı atmaktan kaçınmaları gerekmektedir (Bilgin, 2016, 35-38).

4.5.2.3. Mahkeme Kararlarının Rolü ve Etkisi

Uluslararası anlaşmaların iç hukuktaki etkilerini anlamak için, bu metinlerin yorumlanmasında kritik bir rol oynayan yargısal organların varlığına ve özellikle AİHS'nin yargı organı olan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi zorunlu yargı yetkisine sahip kurumların rolüne odaklanmak gerekmektedir. Burada, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarının bağlayıcılığı ile ilgili olarak Sözleşmenin 46/1. maddesi anlamında belirtilen etkiden farklı bir durumdan bahsedilmektedir. Söz konusu hüküm gereğince, Türkiye gibi tüm anlaşma tarafları, AİHM'nin bir davada verdiği karara uymakla ve kararın gereğini yerine getirmekle yükümlüdür. Bu yükümlülük genellikle sadece davalı devleti doğrudan etkiler. Örneğin, AİHM tarafından tazminata mahkûm edilen bir devlet, bu tazminatı başvurusu ödemek zorundadır. Ayrıca, yeniden yargılama gerektiren bir ihlal durumunda ise, devlet yeniden yargılama yapmakla ve gerekli telafi yollarını gerçekleştirmekle sorumludur (Karaman, 2014, 78-80).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan hakların yorumlanması ve uygulanmasında en üst ve orijinal yorum yetkisine sahip bir kuruluştur. Sözleşme metni içerisindeki hakların anlamı, kapsamı ve sınırlarını belirleme konusunda AİHM'in verdiği kararlar, üye devletler için bağlayıcıdır ve ulusal mahkemeler tarafından da dikkate alınır. Bu nedenle, AİHM'in sağladığı bu yorum yetkisi, Sözleşmenin etkili ve tutarlı bir şekilde uygulanmasını sağlamak için çok büyük öneme sahiptir (Gül, 2018, 125-127). Burada önemli olan diğer bir husus ise Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS), temel hak ve özgürlüklere ilişkin diğer uluslararası anlaşmalardan farklı bir statüde olmasıdır. Diğer anlaşmalarda olduğu gibi bağlayıcı bir yargısal denetim içermeyen ve dolayısıyla uluslararası orijinal yorumlayıcıya sahip olmayan bir anlaşmada düzenlenen hak veya özgürlüğün nihai hukuksal yorumu, ulusal mahkemelere aittir. Ancak AİHS söz konusu olduğunda, Sözleşmenin yargı organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi devreye girer ve sözleşmede yer alan hükümlerin yorumunda son kararı verir (Bilgin, 2016, 45-48).

SONUÇ

Bu çalışma, uluslararası hukukun anayasallaşması ve iç hukuktaki uygulanma süreçlerini ayrıntılı bir şekilde ele almış, bu süreçlerin hem teorik hem de pratik yönlerini kapsamlı bir biçimde değerlendirmiştir. Araştırma, uluslararası hukuk normlarının ve anlaşmalarının anayasal nitelikler taşıyabileceği düşüncesini ve bu normların iç hukukta nasıl hayata geçirildiğini ortaya koymuştur.

Elde edilen bulgular, uluslararası hukukun anayasallaşma sürecinin devletlerin iç hukuk sistemlerini derinden etkilediğini göstermektedir. Uluslararası yükümlülüklerin anayasal düzeyde kabul edilmesi, devletlerin iç hukuk düzenlemelerini bu yükümlülüklerle uygun hale getirme gerekliliğini vurgulamakta ve uluslararası standartlara uyum sağlama çabasının hukuk sistemlerinin gelişimi açısından kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, uluslararası antlaşmaların iç hukukta uygulanabilirliği önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Bu zorluklar, uluslararası antlaşmalar ile iç hukuk arasındaki uyumsuzluklar, doğrudan uygulanabilirlik belirsizlikleri ve yargı denetimi süreçlerindeki sorunları kapsamaktadır. Mevcut yasalarla çelişen antlaşma hükümleri, uyumlaştırma düzenlemeleri veya yeni yasaların çıkarılmasını gerektirmekte ve bu durum, uluslararası hukukun iç hukukla entegrasyonunu güçlendirme gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Uluslararası hukukun anayasal düzeyde yer alması, devletlerin egemenlik hakları üzerinde belirgin bir etki yaratmaktadır. Bu durum, devletlerin uluslararası yükümlülükleri çerçevesinde iç hukuklarını yeniden düzenlemelerini ve uluslararası normlarla uyumlu hale getirmelerini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, uluslararası antlaşmalar ve sözleşmeler, iç hukuk düzenlemelerinin önünde yer alarak, devletlerin egemenliğinin bir kısmını uluslararası denetim ve standartlara devretmelerine yol açmaktadır.

Türkiye’de uluslararası antlaşmaların iç hukukta uygulanmasında kullanılan yöntemler arasında doğrudan uygulama, uyumlaştırma, yargısal inceleme ve yasama ile idari düzenlemeler yer almaktadır. Anayasa’nın 90. maddesi, onaylanan uluslararası antlaşmaların iç hukukla aynı hiyerarşik düzeyde kabul edildiğini belirtmektedir. Bu

durum, antlaşmaların iç hukukta etkili bir şekilde uygulanabilmesi için önemli bir mekanizma sunmaktadır. Türkiye'nin uluslararası hukuka yaklaşımı genel olarak monist bir sistem olarak değerlendirilmektedir; uluslararası antlaşmalar, iç hukukun bir parçası olarak kabul edilmekte ve bu bağlamda iç hukuk sisteminin gelişimine katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma, uluslararası hukukun anayasallaşma sürecinin genel hatlarıyla incelenmesi üzerinden, bu süreçlerin etkilerini ve uygulama sorunlarını değerlendirmektedir. Literatür taraması ve mevcut yasal düzenlemeler ışığında, uluslararası yükümlülüklerin iç hukuk üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur.

Elde edilen bulgular, uluslararası yükümlülüklerin iç hukuk üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Özellikle, uluslararası antlaşmaların iç hukukta nasıl bir değişiklik yarattığına dair somut örnekler verilerek, devletlerin uluslararası standartlarla uyum sağlama çabasının önemi vurgulanmıştır.

Bu bağlamda, uluslararası antlaşmaların iç hukukla uyumlu hale getirilmesi ve yasama organlarının uluslararası standartlara uygun düzenlemeler yapması elzemdir. Ayrıca, temel hak ve özgürlüklerle ilgili eğitim ve farkındalık çalışmalarının artırılması, uygulama sorunlarının azaltılmasına katkı sağlayabilir. Monist ve düalist sistemler arasındaki farkların anlaşılması ve uluslararası antlaşmaların iç hukuka entegrasyon sürecinin hızlandırılması önemli bir öneridir. Uluslararası mahkemelerin kararlarının ulusal hukukla uyumlu bir şekilde uygulanabilmesi için yargı ve yürütme organları arasında etkili bir iletişim ve iş birliği mekanizması kurulmalıdır.

Sonuç olarak, uluslararası hukukun anayasallaşması ve iç hukukta uygulanması, hukuk sistemlerinin uluslararası standartlarla uyumunu güçlendirmek için sürekli bir değerlendirme ve güncelleme süreci gerektirmektedir. Gelecek dönemde, uluslararası normların iç hukuka entegrasyonunun daha etkin bir şekilde sağlanması, hukukun üstünlüğü ve uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışma, uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki etkileşimin anlaşılmasına ve bu etkileşimin daha sağlıklı bir şekilde yürütülmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak, bu alandaki tartışmaların ve araştırmaların devam etmesi, hukuk sistemlerinin uluslararası standartlarla uyumlu hale gelmesi için büyük bir önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acer, Y., & Kaya, İ. (2014). *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı İngilizce Özetli, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 5. Basım*. Eskişehir: Seçkin Yayıncılık.
- Ackerman, B. (1991). *We the People: Foundations*. Cambridge: Harvard University Press. Erişim Tarihi: 11.12.2023. [Erişim linki](#).
- Acton, H. (2006). *The History of Freedom and Other Essays*. Liberty Fund Press. Erişim Tarihi: 28.11.2023. [Erişim linki](#).
- Agamben, G. (2005). *State of Exception*. University of Chicago Press. Erişim Tarihi: 24.11.2023. [Erişim linki](#).
- Akad, M. (2016). *Genel Kamu Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları.
- Akal, C. B. (1991). *Yasa ve Kılıç*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Akkutay, M. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Uluslararası Hukuk*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Akman, K. (2018). *Devlet Müdahalesi ve Ekonomik Verimlilik*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Akman, Z. (2019). *Anayasal Değerler ve Toplumsal Uyum*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Aksar, Y. (2023). *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aktan, S. ve O. Özen (2010). *Anayasa Hukuku: Kuram ve Uygulama*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Akyılmaz, E. (2012). *Uluslararası Ceza Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Altun, H. (2009). *Sosyal Devlet ve Sosyal Haklar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Arendt, H. (1969). *On Violence*. Harcourt Brace Jovanovich. Cambridge: Harvard University Press. Erişim Tarihi: 10.11.2023. [Erişim linki](#).
- Arı, E. (2018). *Cenevre Sözleşmeleri ve Savaş Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Aristoteles. (2013). *Politika*. (M. Temelli, Çev.) İstanbul: Ark Kitapları.
- Arsanjani, M. H. (2011). *The Law Of Treaties Beyond The Vienna Convention*. American Chemical Society. Erişim Tarihi: 27.06.2024. [Erişim linki](#).

- Arsava, A.F. (2020). Uluslararası Hukuk Anlaşmalarının Geçici Uygulanması. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (15), 45-68.
- Arslan, F. (2018). *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku*. Eskişehir: Seçkin Yayıncılık.
- Arslan, K. (2018). Uluslararası Yargı ve İç Hukuk: Bir İnceleme. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 76(2), 52-83.
- Arslan, M. (2010). *Uluslararası Antlaşmaların İç Hukuktaki Uygulanması ve Anayasallaşma Süreci*. Ankara: Legal Yayıncılık.
- Arslan, M. (2015). *İlk Çağ Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Arslan, M. (2016). Yurttaşlık Kavramı ve Modern Devlet. *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 18(2), 45-68.
- Arslan, M. (2018). *Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk: Etkileşim ve Uyum*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Arslan, T. (2018). *İnsan Hakları ve Uluslararası İlişkiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arslan, Z. (2013). *İnsan Hakları ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Atatüre, S. (2017). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Siyasi Yapısı-On Üç Koloniden Küresel Güce Amerika*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Aurelius, M. (2023). *Kendime Düşünceler*. (C. Çevik, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Aybay, R., & Oral, E. (2016). *Kamusal Uluslararası Hukuk* (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, H. (2016). *Roma İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aydın, M. (2018). *Çatışma Çözümü ve Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aydın, M. (2018). *Uluslararası Antlaşmalar ve Ratifikasyon Süreci*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aydın, M. (2020). *Anayasanın Toplumsal Kabulü: Hukuki, Kültürel ve Sosyal Boyutlar*. İstanbul: Hukuk Yayınları.
- Aykut, S. (2018). *Yönetim Bilimleri*. Nobel Yayıncılık. Ankara, Türkiye.

- Bağce, E. (2003). Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel'i Yeniden Okumak: Sürekli Barış İçin Savaş Gerekli mi? *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 5(1), 105-121.
- Bağce, M. (2003). *Kant ve Kozmopolitizm Üzerine*. İstanbul: Felsefe Yayınları.
- Başlar, K. (2004). Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması, Üstünlüğü ve Anayasal Denetimi Üzerine, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*: 24(1), 279-336.
- Berki, Ş. (1968). *Devletler Umumi Hukuku*. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Bianchi, A. (2016). *International Law Theories: An Inquiry into Different Ways of Thinking*. Oxford University Press. Erişim Tarihi: 02.11.2023. [Erişim linki](#).
- Bilge, S. (1969). Milletlerarası Hukuka Göre Milletlerarası Antlaşmaların Akti. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilhiler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 1-39.
- Bilgin, A. B. (2016). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22 (1), 81-130.
- Bozkurt, E. (2004). *Devletler Hukuku Mevzuatı*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Brownlie, I. (2008). *Principles of Public International Law* (7th ed.). Oxford: Oxford University Press. Erişim Tarihi: 24.02.2024. [Erişim linki](#).
- Büyük, A. (2010). *Anayasa Hukuku: Kuram ve Uygulama*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Büyükkara, A. (1998). *Anadolu Krallıkları ve Hitit Diplomasi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cassese, A(2011). *"International Law"*. Oxford University Press. Erişim Tarihi: 02.10.2023. [Erişim linki](#).
- Cerit, M. D. (1948). *Devletler Hukuku Dersleri*. Ankara: Harp Okulu Basımevi.
- Coşkun, M., Coşkun, S., & Gözalan, S. (2020). Temperature Inversion Winter Seasonal in Karabuk-Safranbolu Basin: Possible Effects on Natural and Human Environment (Turkey). *Electronic Turkish Studies*, 15(1), 71-82.
- Coşkun, M., Gözalan, S., Öztekin, M., & Coşkun, S. (2022). Susurluk Çayı Havzasında Tropikal Gün ve Yaz Günü Sayısındaki Eğilimler ve RCP 8.5 Senaryosuna Göre Modellenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 343-356.
- Craven, M. (2007a). *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: A Perspective on Its Development*. Oxford University Press. Erişim Tarihi: 27.07.2024. [Erişim linki](#).

- Craven, M. (2007b). *Human Rights and International Relations*. Cambridge University Press. Erişim Tarihi: 27.07.2024. [Erişim linki](#).
- Çağdaş, T. (2019). Federal ve Üniter Devletlerin Yerinden Yönetim Birimlerinin Benzerlik ve Farklılıkları Açısından İncelenmesi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1), 161-180.
- Çağlayan, S., & Yüzbaşı, F. (2017). Uluslararası Antlaşmaların Onaylanmasını Uygun Bulan Kanunların İptali İstemleri Hakkında Türk Anayasa Mahkemesi'nin Tutumu. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (10), 189-217.
- Çakır, İ. (2015). *Anayasa Hukuku Üzerine Makaleler*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Çakır, V. (2015). *Sosyalist Anayasa ve Hukuk Sistemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çakmak, C. (2014). *Uluslararası Hukuk Giriş Teori ve Uygulama*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Çelebi, A. (2010). *Uluslararası Mahkemelerin İç Hukuk Üzerindeki Etkisi*. Hukuk Araştırmaları Dergisi, 18(1), 147-206.
- Çelik, A.(2010). *Uluslararası Hukuk ve Devletlerin Egemenliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Çelik, E. (1987). *Milletlerarası Hukuk 1. Kitap*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Çelikkol, H. (2019). *Anayasa Hukuku: Teorik ve Pratik Yaklaşımlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çetin, A. (2002). *Türk Anayasa Hukuku: Teorik ve Pratik Yaklaşımlar*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Çiçek, E. (2017). *Egemenlik ve Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çiçek, M. (2019). *Uluslararası Sözleşmelerin İç Hukuka Etkisi: Türkiye Uygulaması*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Çiçek, M. (2021). *AB Uyum Yasaları ve Türkiye Uygulamaları*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Çüçen, A. (2003). *İnsan Hakları ve Hukuk*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Dağlı, E., & Kaya, A. (2023). Uluslararası Normların İç Hukukta Uygulama Sorunları. *Türkiye Hukuk Dergisi*, 59(3), 75-92.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press. Tarihi: 24.03.2024. [Erişim linki](#).
- Demirtaş, A. (2017). *Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk: Çatışmaların Yönetimi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

- Demirtaş, R. (2018). *Örf Hukuku ve Modern Uygulamalar*. İzmir: Ege Yayınları.
- Deren, N. (2020). Kinizm: Antik Yunan Felsefesi. *Felsefe Dergisi*, 12(3), 52-66.
- Doğan, B. & Geyik, A. A. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kuvvetler Ayrılığı İlkesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 19-46.
- Doğan, N. (2006). Ulusal ve Uluslararası Hukuk Kurallarına Göre Sözleşme Kavramı, Sözleşme Akdi ve Koşulları. *Mevzuat Dergisi*, 10(11) 48-65.
- Donnelly, J. (2003). *Universal Human Rights in Theory and Practice* (2nd ed.). Ithaca, NY: Cornell University Press. Erişim Tarihi: 24.06.2024. [Erişim linki.](#)
- Donnelly, J. (2013). *The Concept of Human Rights. In The Oxford Handbook of International Relations*. Oxford University Press. Erişim Tarihi: 20.12.2023. [Erişim linki.](#)
- Duman, A. (2015). Atina’da Oligarşi ve Demokrasi: Otuz Tiran Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(2), 115-130.
- Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Cambridge: Harvard University Press. Erişim Tarihi: 25.06.2024. [Erişim linki.](#)
- Ekinci, E. (2016). Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 149-172.
- Elazar, D. J. (1987). *Exploring Federalism*. Tuscaloosa: University of Alabama Press. Erişim Tarihi: 19.02.2024. [Erişim linki.](#)
- Elster, J. (1995). *Forces and Mechanisms in the Constitution-Making Process*. Cambridge: Cambridge University Press. Erişim Tarihi: 27.01.2024. [Erişim linki.](#)
- Erdem, S. (2015). *Modern Uluslararası Hukuk*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Erdem, S. (2020). *Uluslararası Standartlara Uyum ve İç Hukuk Düzenlemeleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Erdoğan, A. (2012). *Anayasa Hukuku: Temel Kavramlar ve Uygulama*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Erdoğan, A. (2013). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Erdoğan, M. (2017). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eren, A. (2016). *Anayasa Hukuku Ders Notları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

- Eren, F. (2016). *Hukuk Terminolojisi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Eren, S. (2016). *Sosyalist Anayasacılık ve Dönemi*. Ankara: Akademik Yayınlar.
- Eroğlu, H. (1979). *Devletler Umumi Hukuku*. Ankara: Ticari İlimler Akademisi Yayını.
- Ersan, İ. L. A. L. (2011). Magna Carta. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 34(4), 89-97.
- Fendoğlu, A. (2019). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Fendoğlu, A. (2020). *İnsan Hakları Hukuku*. Ankara : Yetkin Yayıncılık.
- Fendoğlu, H. T. (1993). Roma İmparatorluğu'nun Devlet Felsefesi ve Osmanlı Devleti (Stoa'cı Seneca ve Önceki Kamu Hukukumuz Açısından Kritiği). *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(6), 181-206.
- Fitzmaurice, M. (2007). *Treaty Interpretation and the Vienna Convention on the Law of Treaties*. Oxford: Oxford University Press. Erişim Tarihi:18.06.2024. [Erişim linki.](#)
- Friedman, L. M. (2005). *The Legal System: A Social Science Perspective*. New York: Russell Sage Foundation. Erişim Tarihi: 17.11.2023. [Erişim linki.](#)
- Giddens, A. (1994). *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Stanford University Press. Erişim Tarihi: 10.01.2024. [Erişim linki.](#)
- Giddens, A. (2006). *Sociology* (5th ed.). Cambridge: Polity Press. Erişim Tarihi: 10.01.2024. [Erişim linki.](#)
- Gönenç, İ. (2010). *Anayasa Hukuku*. Eskişehir: Seçkin Yayıncılık.
- Gönenç, L. (1994). *Anayasa Hukukunda Yeni Eğilimler: Milletlerarası Anayasa Hukuku*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Gönenç, L. (2013). Anayasal Değişim. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(75), 1063-86.
- Gönenç, M. (2013). *Modern Anayasacılık ve Uluslararası Etkiler*. İstanbul: Hukuk Yayınları.
- Gören, Z. (2019). Erkler Ayrılığı İlkesi ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Benimsenen Hükümet Sistemi. *İzmir Barosu Dergisi*, (3), 469-490.
- Gözüalan, S. (2019). *Yüzey, 850, 700 ve 500 Hpa Basınç Seviyelerinde Sıcaklık ile Nem Parametrelerinin Karşılaştırmalı Trend Analizi: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.

- Gözalan, S. (2023). *Akdeniz Bölgesinde Avokado Ağacının Yetişebileceği Uygun Alanların Belirlenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Göze, A. (1982). *Siyasal Düşünce Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Gözler, K (2004). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözler, K (2011). *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözler, K. (2019). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K. (2020a). *Anayasacılık ve Anayasalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gözler, K. (2020b). *Devletin Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2022). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekim Basın Yayın.
- Guski, R. (2012). *Auronomy as Sovereignty: On Teubner's Constitutionalization of Transnational Functional Regimes*. Oxford Universty Press. Erişim Tarihi: 24.02.2024. [Erişim linki](#).
- Gül, Y. E. (2018). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarında Yararlandığı Klasik ve Özgün Yorum Yöntemleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(36), 216-237.
- Güler, H. (2011). *Anayasa ve Uluslararası Antlaşmalar: Teorik ve Pratik Sorunlar*. Eskişehir: Seçkin Yayıncılık.
- Gülmez, M. (2004). Anayasa Değişikliği Sonrasında İnsan Hakları Sözleşmelerinin İç Hukuktaki Yeri ve Değeri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 17(54), 147-162.
- Gülsoy, M. T. (2007). *Özgürlüklerin Korunmasında Anayasa Yargısının Yeri ve Meşruluğu*. Ankara: Yetkin Yayınları .
- Günel, A. (2008). *Uluslararası Antlaşmalar ve İç Hukuk*. İstanbul: Yetkin Yayınları.
- Günay, A. (2012). *Hukuk Devleti ve İnsan Hakları*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Günay, C. (2012). *Sosyalist Devlet Teorisi ve Uygulamaları*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Güriz, N. (2014). Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk İlişkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62(2), 77-91.
- Hakyemez, İ. (2002). *Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Alfa Yayınları
- Hakyemez, Y. ř. (2002). Temel Hak ve Özgürlüklerde Objectif Sınır Kavramı ve Düşünce Özgürlüğünün Objektif Sınırları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(02), 18-40.

- Harris, D. (2018). *Cases and Materials on International Law*. Sweet & Maxwell. Erişim Tarihi: 12.07.2024. [Erişim linki.](#)
- Hart, H.L.A. (1961). *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press. Erişim Tarihi: 17.01.2024. [Erişim linki.](#)
- Hertig, T. C. (2003). The Prospects of 21st Century Constitutionalism. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 7(1). Erişim Tarihi:18.02.2024. [Erişim linki.](#)
- Hirschl, R. (2004). *Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism*. Harvard University Press. Erişim Tarihi: 07.12.2024. [Erişim linki.](#)
- Hobsbawm, E. J. (1996). *The Age of Revolution: Europe 1789-1848*. Vintage Books. Erişim Tarihi 19.03.2024. [Erişim linki.](#)
- Holt, J. C. (1992). *"Magna Carta."* Cambridge University Press. Erişim Tarihi: 24.12.2024. [Erişim linki.](#)
- Höbek, T. (2013). *Türk Hukukunda Antlaşmaların Yapılması ve Yargısal Denetim*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Hunginton, S. P. (2011). *Üçüncü Dalga*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Kilit Yayınları.
- İçli, H. (2020). *İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- İnal, A. (1968). *Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Yayınevi.
- İnal, E. (1968). Magna Carta. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 26(2), 210-240.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, A. (2005). *Uluslararası İlişkilerde Antlaşmalar*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kant, I. (2022). *Politik Yazılar*. (A. Gelmez, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kara, M. (2009). *Kadeş Antlaşması ve Diplomasinin İlk Adımları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kara, M. (2015). *Yasama Reformları ve Uluslararası Yükümlülükler*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Karadeniz, A. (2020). *Türk Anayasa Hukuku: Kuramsal ve Uygulamalı İncelemeler*. Eskişehir: Seçkin Yayıncılık.
- Karaduman, A. (2020). *Anayasa Hukuku: Temel Kavramlar ve Uygulama*. İstanbul: Beta Yayınları.

- Karakoyun, E. (2020). *Türkiye'nin AB Uyum Süreci: Hukuksal ve Sosyal Boyutlar*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Karaman, E. (2014). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarının yerine getirilmemesinden doğan sorumluluk. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 72(1), 411-434.
- Kaya, A. (2008). *Uluslararası Antlaşmaların Tarihi ve Evrimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, A. (2018a). *Hukuk Devleti ve Anayasa*. İstanbul: Hukuk Yayınları.
- Kaya, İ. (2018b). *Hukuk Devleti ve Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kocabaş, H. (2017). "Uluslararası Hukuk ve Adalet Divanı." *Hukuk ve Diplomasi Dergisi*, 9(1), 112-131.
- Koçak, M. (2018). *Türkiye'de İnsan Hakları ve AB Uyum Süreci*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Koh, H. H. (2006). International Law as Part of Our Law. *Harvard Law Review*, 119(8), 43-57. Erişim Tarihi: 13.08.2024. [Erişim linki](#).
- Korkmaz, A. (2019). *Üçüncü Kişilerin Hakları ve Yükümlülükleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Korkut, Ş. (2010). *Anayasa Hukuku ve Anayasacılık Hareketleri*. Ankara: Hukuk Yayınları.
- Koskeniemi, M. (2011). *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*. Cambridge: Cambridge University Press. Erişim Tarihi: 18.06.2024. [Erişim linki](#).
- Kubalı, H. N. (1965). *Anayasa Hukuku Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*. İstanbul: Ersa Matbaacılık.
- Kurt, H. (2019). *Hukukun Üstünlüğü ve İnsan Hakları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kuzu, B. (2017). *Anayasa Hukuku: Kuram ve Uygulama*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Küçük, M. (2020). *Uluslararası Antlaşmaların Oluşum Süreci*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Lo, C. F. (2017). Treaty interpretation under the Vienna Convention on the Law of Treaties. A new. Erişim Tarihi: 27.05.2024. [Erişim linki](#).
- Locke, J. (2004). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*. (F. Bakırcı, Çev.) İstanbul: Ebabil Yayıncılık.

- Meray, S. L. (1975a). *Devletler Hukukuna Giriş 2.Cilt Gözden Geçirilmiş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Meray, S. L. (1975b). *Devletler Hukukuna Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Montesquieu, C.-L. de S. (2020). *Kanunların Ruhu* (çev. S. Aykut). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Morgenthau, H. J. (2006). *Politics Among Nations: The Struggle For Power And Peace* (7th ed.). New York: McGraw-Hill. Erişim Tarihi: 19.05.2024. [Erişim linki](#).
- Mowbray, A. (2004). *The Development of the European Court of Human Rights*. Oxford University Press. Erişim Tarihi: 22.08.2024. [Erişim linki](#).
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books. Erişim Tarihi: 15.03.2024. [Erişim linki](#).
- Offe, C. (1985). *Contradictions of the Welfare State*. London: Hutchinson. Erişim Tarihi: 17.02.2024. [Erişim linki](#).
- Oğuz, A. (2017). *Uluslararası Hukukun Tarihi ve Temel İlkeleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Onar, E. (2003). *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Öncüler*. Ankara: Seçkin yayıncılık.
- Önder, A. (2004). *Anayasa Hukuku: Teori ve Uygulama*. İstanbul: Beta yayınları.
- Özbudun, E. (2002). "Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Değişiklikleri." *Anayasa Hukuku Dergisi*, 1(2), 147-160.
- Özbudun, E. (2011a). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özbudun, E. (2011b). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: Temel İlkeler ve Kurumsal Yapı*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2017). *Anayasa Hukuku* (5. baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2018). *Anayasa Hukuku*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Özbudun, E. (2018). *Demokratik Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2018). *Sözleşme Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2019). *Anayasalcılık ve Demokrasi*. Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Özbudun, E. (2019). *Uluslararası Hukuk: Temel Kavramlar ve İlkeler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2019). *Uluslararası İlişkiler ve Antlaşmalar*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Özdemir, H. (2018). *Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk İlişkisi*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özdemir, H. (2020). *Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk: Teorik ve Pratik Yaklaşımlar*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özdemir, S. (2019). *Uluslararası Hukukun İç Hukuk ile İlişkisi*. Ankara: Legal Yayıncılık.
- Özkan, A. (2013). *Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk: Monizm ve Düalizm*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Özkan, A. (2020). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İç Hukuk Üzerindeki Etkisi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 87-103.
- Özkaya, İ. (2017). *Parlamento ve Yasama Süreçleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Öztürk, M. (2011). *Ekonomik Büyüme ve Yenilikçilik*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Öztürk, M. (2017). *Uluslararası İlişkiler ve Davranış Normları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, S. (2018). *Yasama Süreci ve Hukuk Komisyonları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Pazarcı, A. (2013a). *Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Pazarcı, A. (2013b). *Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Pazarcı, H. (1990). Uluslararası Hukuk ve Türk Hukukuna Göre Antlaşma Kavramı. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 5(1), 151-163.
- Pazarcı, H. (2012). *Uluslararası Hukuk, Gözden Geçirilmiş*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Riker, W. H. (1964). *Federalism: Origin, Operation, Significance*. Boston: Little, Brown and Company. Erişim Tarihi: 17.01.2024. [Erişim linki](#).
- Rousseau, J.-J. (2018). *Toplum Sözleşmesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sancar, M. (2016). *Devlet Aklı Kısılacında Hukuk Devleti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sander, O. (2013). *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarı, M. (2017). *Osmanlı Devlet Teşkilatında Vezaif*. İstanbul: Kitabevi.
- Sartori, G. (1997). *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği, Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Yetkin Yayınları.
- Schütze, Robert. "European Union Law". Cambridge University Press, Erişim Tarihi: 18.11.2023. [Erişim linki](#).
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.

- Shaw, M. N. (2017). *International Law*. Cambridge University Press. Erişim Tarihi: 10.11.2023. [Erişim linki](#).
- Shue, H. (1996). *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy*. Princeton University Press. Erişim Tarihi: 24.03.2024. [Erişim linki](#).
- Soysal, M. (1992). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Sur, M. (2013). *Uluslararası Hukukun Esasları*. İstanbul: Beta-Basım Yayıncılık.
- Şahbaz, M. (2014). *Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk: Monist ve Düalist Yaklaşımlar*. Eskişehir: Seçkin Yayıncılık.
- Şahin, M. (2019). *Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Şahin, Y. (2008). *Özgürlük ve Mülkiyet Hakları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Şallı, S. (2018). Kant'ta Barış Düzeni, Dünya Vatandaşlığı ve Ötekiler: Modern Kozmopolitizm Düşüncesinin Temelleri Üzerine Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(12), 92-108.
- Şeker, E. Ö. (2015). Avrupa Birliği üyeliği öncesindeki uluslararası anlaşmalar: Üye Devletler ve Aday Devletlere Yönelik Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(4), 1189-1232.
- Şimşek, K. (2006). *Hititler ve Anadolu Krallıkları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Tanilli, S. (1999). *Dünyayı Değiştiren 10 Yıl*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Tanrıverdi, A. (2020). *Klasik Uluslararası Hukuk: İlkeler ve Uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tanyıldız, H. (2014). *Adalet Teorileri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tanyıldız, H. (2014). *Adalet Teorileri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tekin, E. (2020). *İrade Beyanı ve Hukuki Sonuçları*. İzmir: Beta Yayınları.
- Tekin, F. (2015). *Anayasa Hukuku: Teori ve Pratik*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tekin, S. (2014). *Demokratik Süreçler ve Medya*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Teziç, E. (2003). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Therborn, G. (2013). *The World: A Beginner's Guide*. London: Polity Press. Erişim Tarihi: 29.01.2024. [Erişim linki](#).

- Tocqueville, A. de. (2017). *Amerika'nın Altın Çağı* (çev. A. Çalışkan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toluner, A. (1973). *Uluslararası Hukuk ve İç Hukuk*. Ankara: Türk Hukuk Kurumu.
- Tuanaya, T. Z. (1982). *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları.
- Tuncer, Y. (2005). *Uluslararası Antlaşmaların Tarihçesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tushnet, M. (2014). *The Constitution of the United States: A Contextual Analysis*. Cambridge University Press. Erişim Tarihi: 17.11.2023. [Erişim linki](#).
- Türk, M. (2010). *Uluslararası Antlaşmalar ve Uygulamaları*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Türkbağ, A. U. (2001). Postmodernite ve Hukuk İdealleri Adalet: Hukuk Devleti. *Doğu-Batı Dergisi*, 4(3), 353-388.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1961)*. Madde 65. Resmî Gazete, 10732.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982)*. Madde 90, 105, 148. Resmî Gazete, 17863.
- Uçar, D. (2019). *Uluslararası Anlaşmalar: Mutabakatın Rolü*. İzmir: Ege Yayınları.
- Ulusoy, S. (2015). *Türk Anayasa Hukuku: Temel İlkeler ve Uygulama*. Eskişehir: Seçkin Yayıncılık.
- Uslu, A. (2023). *Anayasa Hukuku: Kuram ve Uygulama*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Uygun, O. (2005). Avrupa ve Türk Anayasası: Temel İlkeler Yönünden Genel Bir Değerlendirme. *Anayasa Yargısı*, 21(1), 207-232.
- Uygun, O. (2007). *Federal Devlet: Temel İlkeler, Başlıca Kurumlar ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi*. (1969). Maddeler 10, 11, 12, 13.
- Wallerstein, I. (2004). *Modern Dünya Sistemi* (çev. M. Demirtaş). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yalçın, E. (2016). *Anayasa Hukukunda Güncel Yaklaşımlar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yalçın, S. (2022). *Türkiye'de İdari Yargı Reformu*. Ankara: Stratejik Barış Araştırmaları.
- Yardımcı, A. B. (2018). *Sinoplu Filozof Diogenes (Diyojen) ve Etik*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yayla, A. (2012). Anayasacılık, Anayasal Demokrasiler ve İdeolojiler. *Liberal Düşünce Dergisi*, 16(1), 13-22.

- Yazıcı, M. (2015). *Sistem Mühendisliği Temelleri*. Ankara: Bilim Yayınevi.
- Yıldırım, A. (2017). *Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, M. (2019). "Yasama Reformları ve Hukuki Etkileri." *Anayasa Hukuku Dergisi*, 7(3), 45-59.
- Yıldırım, M. (2020). *Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2008). *Antik Çağ Diplomasi ve Antlaşmalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, E. (2018). *Demokrasi ve Referandum Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2018). *Diplomasi ve Müzakere Stratejileri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2018). *Siyasi Kongrelerin Rolü ve Etkileri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2019). *Küresel Politika ve Uluslararası İş birlikleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yılmaz, H. (2003). *Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Savaş Yayınevi.
- Yılmaz, H. (2017). *Anayasal Uyum: Teori ve Pratik*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Yüzbaşıoğlu, E. (2004). *Anayasa Mahkemesi ve Uluslararası Antlaşmalar*. Ankara: Yetkin Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Ebru Fatoş ÖZDEMİR

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü (2016-2020)

Yüksek Lisans Öğrenimi :Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans

Yabancı Dil ve Düzeyi :

İngilizce : Orta